

Vilniaus lygiadieniai

Šį kartą kalbamės apie gyvają XXI amžiaus tradiciją – šiemet jau bene septynioliktą kartą Vilniuje uždegamas rudens ir pavasario lygiadienių ugnis. Lygiadieniai – tai šventės, žyminčios svarbius saulės kelionės dangaus skliautu taškus, pusiaukelę tarp didžiųjų saulėgrįžų – Kalėdų ir Rasų (Joninių) bei rudeninę ar pavasarinę dienos ir nakties pusiausvyrą.

Mus pasiekusiame tradiciniame lietuvių kalendorinių švenčių cikle bei kalendoriniame folklore nerasisime nei jų apeigų aprašų, nei užuominų apie lygiadienių metu skambėjusias dainas. Panašiu metu minėtos pavasarinės Gandrinės, rudenj – Alutinio, Dagotuvų šventės mažai teikia medžiagos lygiadienių papročių rekonstrukcijai. Pagaliau, žemdirbiškasis kalendorius nuosekliau remiasi ne saulės, o mėnulio stebėjimu, o šventėmis žymimi svarbieji augalų vegetacijos ciklo etapai ne visada susiejami su konkrečia data... Kita vertus, rekonstruotoje XV a. Birutės kalno stebykloje – kalendorinių matavimų astronominiame įrenginyje tarp bene 36 švenčių ar šventinių dienų, žymimi ir lygiadieniai...

Senojo šventinio kalendoriaus studijos ir rekonstrukcijos tebevyksta, bet Vilniaus lygiadieniai jau yra – su sava tradicija, simbolika, ugnimis ir jų kūrėjais bei kurstytojais. Trijuose pokalbiuose skleisis šios Vilniaus šventės istorija, jos rengėjų rūpesčiai ir lūkesčiai bei vertinimai – tarsi iš šalies...

Ugnies ženklai

Kalbamės su Egle PLIOPLIENE, Vilniaus etninės veiklos centro kūrėja bei ilgamete vadove, daugybės etnokultūrių Vilniaus miesto renginių ir reginių iniciatore, šiuo metu – viešosios įstaigos „Ugnis ir kaukė“ šeimininke, apie lietuvių kalendorines šventes Vilniuje, jų atkūrimo ar net jkūrimo istoriją, simboliką bei aktualumą šiandienos žmogui.

Miela Egle, kaip Jūs tapote kalendorinių švenčių iniciatore ir rengėja Vilniaus mieste?

Po sovietmečio turėjome susivokti, kas esame ir nuo ko pradėti statyti savo kultūros rūmą. Kertiniu jo akmeniu visada buvo ir šiandien yra etninė kultūra. Nuostabu, kad tuo metu etninės kultūros viešinimas, kėlimas iš pogrindžio daugeliui žmonių buvo suprantamas kaip natūralus ir tautai svarbus veiksmas. Jau 1991-aisiais atkreiptas dėmesys į kalendorines šventes kaip tradicinėje kultūroje svarbius metų taškus...

Kaip aš atsiradau tinkamu laiku tinkamoj vietoj? Atsimenu, 1991-ųjų pavasarį skambina man, laisvai meninkei, Aldona Ragevičienė, tuomet net kelių folkloro ansamblių vadovė, ir sako: „Egle, tau reikia eiti dirbtį į savivaldybę, rytoj pat eik pas Antaną Petruską (tuomenį Vilniaus savivaldybės Kultūros skyriaus vadovą)... Gal reikėtų steigti etninės kultūros centrą...“ Kitą dieną mane išties įdarbino Vilniaus savivaldybės Kultūros skyriaus

Metodinio kabineto vedėja, gavau labai „raudoną“ patalpą, pasilikau ten tik tuščias sienas ir tarp jų pradėjau rūpintis etniniais dalykais.

Miestui reikėjo savarankiško etninės kultūros centro. Pusę metų vyko parengiamieji darbai, centro reikalingumu abejojo Kultūros skyriaus darbuotojai... A. Petruskas pasiūlė Etninės kultūros skyrių steigti Statybininkų kultūros rūmuose, bet aš puikiai suvokiau, kad, būdama ten, nieko nepadarysiu miestui. Tuomet 1991 m. gruodžio trisdešimt pirmąją buvo pasiūlyta sausio antrą dieną, devintą valandą ryto susirinkti pas tuometinį Vilniaus miesto merą Vytautą Bernatonį ir svarstyti, ar išties tokio centro reikia.

I tą rytą vykusį susirinkimą pavyko sukvesti iniciatyvinę grupę – į pasitarimą atėjo Norbertas Vėlius, Eugenijus Jovaiša, Libertas Klimka, Jonas Trinkūnas. Tuo metu savivaldybėje naujos idėjos daug kam kėlė nerimą – sunku pasiryžti permainoms, atsisakyti įprasto gyvenimo

būdo, tad nelabai įsivaizduoju, kaip viskas būtų susiklosė, jeigu ne mitologo Norberto Vėliaus autoritetas. Jis buvo svarbiausias etninės kultūros pokyčius lemiančių dalykų iniciatorius ir didžiausias bebaimis, tądien vienintelį laisvą rytą ir teturėjės – kasdien važiuodavo į Kauno Vytauto didžiojo universitetą skaityti paskaitų. Per dešimt minučių ugningą kalba miesto meras buvo įtikintas ir netrukus Vilniaus miesto taryboje, kuriai pirmininkavo Arūnas Grumadas, patvirtinti centro steigimo dokumentai. Tvirtinimą lémė ir tai, kad dar nejsteigtas centras jau turėjo savo patalpas.

O buvo taip: vieną gražią dieną man paskambino Rimantas Matulis ir pasiteiravo, ar nenorėčiau kartu su Lietuvos kultūros fondu ir kitomis pažangiomis organizacijomis gauti patalpą Jakšto g. 9. Greitai užpildžiau man duotos paraškos eilutę, ir su tuometinio premjero Gedimino Vagnoriaus parašu gavome 70 kvadratinių metrų patalpą. Savivaldybėje visi galvojo, kad turiu „baisų“ užnugarij, niekas nesuprato, kad tai buvo žmonių, suvokusių etninės kultūros reikšmę, pastangos bei daug laiminingu atsitiktinumų... Vilniaus etninės veiklos centras pradėjo dirbti 1992 metų vasario 17-ą dieną (Vasario 16-oji buvo išeiginė). Prisimenu tuščius, erdvius kambarius, tuometinio Pieno centro dykai atiduotus baldelius ir tikėjimą, kad tai, ką darai, yra svarbu.

Susiformavo pirmas ir tvirtas Vilniaus etninės veiklos centro kolektyvas: aš, vedėja Eglė Plioplienė, etnologė Rūta Lipštienė, folklorininkė Aldona Bareikienė, etnologė ir programuotoja Erika Kačkauskaitė ir Zigmantas Blekaitis – inžinierius ir amatų meistras.

Pirmai centro užduotis buvo kalendorinių švenčių gaivinimas bei paskaitos, seminarai apie tai, kaip jas reikėtų švesti. Buvo visiškai aišku, kad tai reikia daryti, kad neturime jokio kito pasirinkimo – juk negalėjom iš sovietmečio švenčių liūno išbriсти į niekur, prisiminkim: nebuvo Kalėdų, tik Naujieji metai, nebuvo né Joninių, juo labiau Rasų, o pavasario Lygę, Velykų šventę, keitė leninė talka ir Gegužės pirmoji. Netoli Rudens lygiadienio minėdavom revoliucijos dieną. Tiesa, gyvavo derliaus šventės. Vis šis tas. Dar svarbu, kad Vilniaus miesto savivaldybės Kultūros skyrius rengė tarptautinį folkloro festivalį „Skamba skamba kankliai“.

Kalendorinės šventės nėra autoriniai kūriniai, tad joms ruošiantis reikėjo nuolatinių etninės kultūros specialistų konsultacijų. Smagu buvo dirbti su Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos skyriaus ir Lietuvos istorijos instituto žmonėmis, jie padėjo įgyvendinti daug dalykų: juk stalčiuose dūlėjo etninės kultūros žinių lobiai. Etnografai ir istorikai vėrė vartus į savą, lietuviško gyvenimo būdo pasaulį. Itin svarbus buvo Reginos Merkienės įdirbis ir pagalba. Né vienas esminis centro sprendimas nebuvo priimtas be N. Vėliaus konsultacijų bei patabų. Jau buvo įsteigta Etninės kultūros draugija (1989

m.), tad svarstymuose dalyvavo išties daug žmonių, neapsieita be ginčų, išgirdavome ir kritikos... Valdininkai nesiryžo trukdyti, nors ir negelbėjo – o ar galėjo, juk patys nenutuokė, kur ir ką reikėtų daryti... Tylos metas. Įsklausy whole sentence here

Puikiai suvokiau: jeigu šventes taip ar kitaip rengsi me sostinėje, tai darys visa respublika, tad kokius accentus mes sudésime, taip ir bus. Tai, kas vykdavo Vilniuje, skelbdavo visa žiniasklaida, rodydavo ir nacionalinė televizija...

Paméginote miesto erdvéje įkurdinti tradicines kalendorines šventes, taip pat pradējote švesti rudens ir pavarario lygiadienius – tradiciniame kalendoriuje nefiksotas, bet per porą dešimtmečių Vilniuje puikiai prigijusias, savas tradicijas jau igijusias miesto šventes?

Nebuvo sunku susigrąžinti Kalėdas, jas švenčia visas pasaulis. Su Rasos švente buvo daugiau problemų, o greičiausiai prigijo Užgavénės. Jos Žemaičių draugijos pašangomis švētos Vilniuje prie Seimo rūmų, Mokytojų namų kiemelyje. Ne tik festivalio „Skamba skamba kankliai“, bet ir šio renginio ugnį kurstė tuo metu Vilniaus savivaldybės Kultūros skyriuje dirbusi Ona Šaltytė. Užgavénų judėjimas buvo nedidelis. Tačiau žemaičių programas parengė miesto folkloro ansambliai išmanė ir kaip atrodyti, ir ką dainuoti. Todėl nebuvo sunku parengti teorinio ir praktinio mokymo programą Vilniaus miesto mokykloms. Seminaruose mokėme daryti Užgavénų kaukes, aiškinome, kokios jų reikšmės, ką jvairūs personažai turėtų veikti. Birutei Kulnytei pradėjus vadovauti Lietuvos nacionaliniams muziejui, buvom įsileisti į fondus, kur galėjome pamatyti bei pedagogams parodyti senąsias kaukes.

Vilniuje Etninės veiklos centro rengiamoje šventėje dalyvaudavo bemaž visi miesto folkloro ansambliai. Daug kartų Užgavénės ant Tauro kalno, Rotušės aikštėje, erdvėje prie Sporto rūmų režisavo muzikologė, neišsenkančio žemaitiško entuziazmo kupina Zita Kelmickaitė. Užgavénės palaiapsniui vienaip ar kitaip pradėtos švesti ne tik Žemaitijoje – ten šventės tradicija nebuvo nutrūkusi, bet ir visos Lietuvos miestuose ir miesteliuose, ypač mokyklose. Daug kas sakydavo: „Na ir kam gi tiems dzūkams Užgavénės?“, bet pasirodė, kad ir jie turi visokių persirengėlių tradicijos rudimentų, ir Užgavénės įsigalėjo, o jų dalyviamas tai tapo kone gyvenimo būdu.

Aktyviai domėjomės ir tuo, kas vyksta pasaulyje. Pažydzžiui, Venecijos karnavalai – tai tos pačios Užgavénės, tik labai rafinuotos, jau virtę dvaro, rūmų tradicija, o jų ir mūsų šventės šaknys bendros – ji gali pasirodyti ir primityvia, pirmaprade forma, ir labai rafinuotai.

Užgavénės skaičiuojamos nuo Velykų, o Velykos – tai pirmas ménulio pilnaties sekmadienis po lygiadienio.

Lygiadieniai – labai įdomus kalendoriaus taškas, kai šaltajį periodą keičia šiltasis ar šiltajį keičia šaltasis. Tas

permainas visi jaučiame. Pastebėjau, kad per pavasario lygiadienį paprastai trumpam gržta žemos šaltis, kartais ir dargana, o rudenį – vasaros šiluma. Tiesiog taip yra. (Šiemet rudens lygiadienio šventę surengėme pora dienų anksčiau, tad jis buvo lietingas, o astronominio lygiadienio dieną švietė saulė.)

Tuo metu žmogus keičia savo gyvenimo būdą – tarkim, rudenį reikia pradėti šilčiau rengtis, kitaip maitintis... Ir nuo senų senovės tokiu laiku buvo atliekami ritualai, kurių paskirtis – pripažinti tai, kas vyksta, ir tą suvokimą įtvirtinti.

Konkrečios lygiadienio šventės lietuvių liaudiškajame kalendoriuje nebuvu, bet, peržiūrėjus senųjų rašytinių šaltinių medžiagą, etnografinius aprašus, mokslinininkų darbus, matyti, kad aplink lygiadieniu datas yra buvę daug švenčių. Pavyzdžiui, pavasarį buvo sugržtančių paukščių dienos, rudenį – pjūties pabaigtuviu, derliaus šventės, mirusijų paminėjimas ir t.t.

Įdomu, kad pasaulyje pavasario lygiadienio metu plačiai minima Žemės diena. Tuomet visose sostinėse ir didžiuosiuose miestuose skamba varpai – vadinas, ši šventė svarbi žmogaus būčiai, ją reikia švēsti. Konstruodamas mūsų gyvensenos pamatus, švenčių karkasą, pamatai, jog tai ateina iš labai giliai ir iki šiol yra išlikę be esminių pakitimų...

Pirmai Vilniaus etninės veiklos centro surengta šventė ir buvo 1992-ųjų pavasario lygiadienis. Tais metais Serėikiškių parke kéléme inkilus. Dalyvavo vaikų folkloro

1998 metų rudens lygiadienis Gedimino kalno papédėje.
Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.

ansambliai, negausūs inkilai buvo apgiedoti, tarsi pašventinti, į tuos pašventintus namelius pakvesti sugržti paukščiai su savo giesmelėmis.

Tais metais tikėjomės, kad daug kas atsineš savo inkilus, bet žmonės dar nebuvvo aktyvūs, ir tai mus liūdinio. Mūsų biurokratai žiūrėjo labai paprastai, sakė – reikėjo atvežti sunkvežimį inkilų ir juos išdalyti susirinkusiesiems, bet mums rūpėjo, kad žmogus tai darytų savo noru, iš širdies.

Rudens lygiadienis iš pradžių buvo įprasmintas kaip Gedimino šventė. Dar 1991 metų rudenį, prieš Vilniaus etninės veiklos centro atsiradimą, buvo sumanyta paminti Vilniaus įkūrėjo, Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Gedimino 650-ąsių mirties metines. Vyriausybė sudarė šventės komitetą, taip suteikdama įvykiui valstybinės šventės statusą.

Surengėme diskusiją, kada švēsti Vilniaus miesto gimtadienį – Lietuvos sostinės įkūrimo šventę. Remdamiesi

Vilniaus įkūrimo legenda, su mitologais Norbertu Vėliumi ir Gintaru Beresnevičiumi svarstėme – jeigu Gediminas susapnavo pranašišką sapną medžiodamas taurą, tai galėjo vykti tik rudenį, vadinas, reikia ieškoti ypatingo laiko, ir tai galėtų būti rudens lygiadienis, kai nei juoda, nei balta, nei šilta, nei šalta... Kaip kiekvieną rytą, kai dar nei šviesu, nei tamsu, nei miegant, nei atsibudus gali išryškėti, nušvistti kažkas nauja, netikėta ir svarbaus, taip ir per lygiadienį, tarpiniu metų laiku, galbūt galėjo išvykti kažkas ypatinga... Šią idėją palaikė ir žymi folkloro specialistė Aldona Ragevičienė.

Po diskusijų savivaldybėje buvo nutarta, kad Gedimino šventė ir sostinės įkūrimo diena bus minima pasutinį ar priešpaskutinį rugsėjo savaitgalį. Rugsėjo 23-čioji jau buvo paskelbta pasauline Žydų genocido diena, jos nenorėta trikdyti dideliais viešais renginiai, todėl padaryta tam tikra išlyga...

Pirmai Gedimino šventė išvyko 1991 metų rudenį lygiadienio metu giedrame, švariai lietaus nupraustame mieste Rotušės ir Katedros aikštėse, be jokių ypatinguų dekoracijų. Jas atstojo tautinės vėliavos. Nuskambėjo folkloro ansamblų programa, buvo pažadėta Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui pastatyti paminklą. Šventės ugnis uždegtą išsyk keliose vietose – Rotušės aikštėje, Gedimino kalno papédėje, ant Gedimino kalno ir Verkiuose. Jau tada iškilo mitologiniai Vilniaus įkūrimo legendos aspektai, Lizdeikos sasajos su Verkiais, Gedimino kalno ir jo šaltinio svarba. Įdomu, kad tos šventės išvakarėse į Lietuvą pirmą kartą atskrido Tibeto dvasinis vadovas Dalai Lama. Jo vizitas buvo slepiamas, bet dalyvavau visuose susitikimuose, o Dalai Lama tarp visų kitų dovanų iš Lietuvos išsivežė ir mažučiai šiaudinį sodelį su paukšteliu. Visų nuostabai, jis éjo pūsciodamas į tą paukšteli ir žiūrėjo, kaip jis sukasi... Tuo metu viskas vyko labai intensyviai...

Vėliau, svarstant, koks galėtų būti rudens lygiadienio šventės turinys, buvo peržiūrėtos visų rudens švenčių tradicijos – nuo derliaus nuémimo, darbų pabaigtuvii iki medžioklės, apgalvota jų simbolika. Su Norbertu Vėliumi aptarta, kad lygiadienio metu dera prisiminti ožio aukojimą, su Gintaru Beresnevičiumi svarstyta, kodėl šioje šventėje svarbi ugnis, kokia jos funkcija, prisimintas Sovijaus mitas ir jo interpretacijos.

Su etnologais šnekėta, kur tą lygiadieniu ugnį reikėtų užkurti, ir sutarta, kad pavasarį ji bus nešama ir uždegama ant kalno, o rudenį, atvirkšciai, parnešama į pakalnę. Šie apeiginiai veiksmai ne vienerius metus ir buvo atliekami. Gal kas prisimena, kad kelerius metus per rudens lygiadienį žiemai ugnis būdavo apgaubiamą Vilniaus Žemutinėje pilyje – archeologas dr. Vytautas Urbanavičius Žemutinės pilies kasinėjimų vietoje buvo radęs šiai apeigai tinkamą nišą.

Rudens lygiadieniu simboliu tapo ožys, o per pava-

sario lygiadienį, kai svarbūs medžiai ir paukščiai, galvota apie Šventaragį. Netikėtai buvo aktualizuotas ir vilkas.

Vienas iš įdomesnių autorinių pavasario lygiadienio projektų – Gytenio Umbraso ir Zigmo Blekaičio devynios „Vilko pėdos“, kurios simboliškai kilo į Gedimino kalną. Man įdomiausia, kad tos ugninės vilko pėdos, gerai išsižiūrėjus, priminė ir paukščių pėdas... Gedimino kalno papédėje aplink medžius uždegti ugnies ratai, po 3 kiekvienam medžiui. Dar Gytenis Umbrasas buvo padares vilko galvą ant Gedimino bokšto – iš kaspinų buvo išpinta milžiniška galva, o trispalvė atstojo vilko liežuvį. Galvojom, kad paleisim ir sirenų, ir tai bus vilko staugimas... Bet Sausio 13-oji dar buvo taip arti... Metalinė vilko galva fejerverkais sukosi po Užupio tilteliu...

1992-ujų rudenį mano namų palėpėje studentai Daumantas Kučas, Algiris Kuzma ir Šarūnas Arbačiauskas iš šiaudų padirbdino pirmajį ožį. Dailių, nedidelį, ant rankų nešamą – gražiai, su Tautinio teatro atlantomis liaudies dainomis ant Tauro kalno lauželio dangun išruko. Skambėjo ragai, daudytės, susirinko keturi penki šimtai žmonių...

1993 metais nedidelį ožį sutaisė Vilniaus folklorininkai.

1994-aisiais Daumanto Kučo šiaudiniam ožiui dar labiau pasisekė – jis buvo aukojamas senamiestyje prie Piatnickajos cerkvės ant atstatyto legendinio Ragučio aukuro akmens. Rudens lygiadieniu „žynys“ aktorius Ramūnas Abukevičius skaitė specialiai tam išvykiui sukurtas Kornelijaus Platelio eiles, skambėjo dainos, aukurą pašventino krivis Jonas Trinkūnas, 1992 metais oficialiai įregistruotos Baltų tikėjimo bendruomenės vadovas.

1995 metais Gedimino kalno papédėje buvo aukojamas jau daugiau kaip 6 metrų aukščio šiaudinis ožys. Iškalbingą medžio ir šiaudų skulptūrą sukūrė Donatas Dumskis. Tą rudenį į Etninės veiklos centrą netikėtai užėjo Valdas Ozarinskas. Kultūros skyrius jį atsiuntė pasiteirauti, ar gali rudens lygiadienį, Pranciškaus mugės metu (spalio ketvirti – šv. Pranciškaus diena) surengti akciją – Vilniuje statyti aptvarus ir juose įkurdinti tikrus gyvulius – ožius, gaidžius. Aš labai apsidžiaugiau – iš karto toptelėjo mintis, kad tai derės prie „ožio deginimo“ apeigos. Prie aptvarų pridėjome tekstukus, kas yra ožys ar gaidys lietuvių mitologijoje, o artėjant lygiadienio šventimui prikabinome informaciją – „Ožio aukojimas“ išvys tada ir tada... Aptvarai stovėjo labai gerose vietose – prie Šiuolaikinio meno centro, Gedimino prospekto pradžioje, Katedros aikštėje, Pilės gatvės apačioje ir kt. ir tapo puikia rudens lygiadienio šventės reklama. Dalis žmonių tai suvokė kaip gyvų gyvuliukų aukojimą, palikdavo savo raštelius su komenterais, kuriuos aš rytais susirinkdavau... Ačiū Valdui Ozarinskui, šio dailininko ožių ir kitų gyvūnų instaliacijos dėka sukūrėme puikią „Ožio aukojimo“ reklamą. Aukojimą lydėjo folkloro ansamblį programa, fejerverkas. Vasaros ugnis buvo parnešama nuo

Gedimino kalno ir apgobiamą Žemutinėje pilyje. Lyg iš naujo atgimė sena – mūsų genuose užkoduoti dvasiniai dalykai beldési naujomis formomis.

Ožį kasmet aukojome Gedimino kalno papédėje, vėliau – Sereikiškių parke. Jį lydėdavo ir ugniniai ženklai, daromi iš medinio karkaso, apvynioti degiu skysčiu ir vašku suvilgyta drobe arba šiaudais. Kiekvienas ženklas siejosi su vieno iš šešių šiltujų mėnesių simbolika. Iki 1998 metų Ožį ir ženklus kūrė Donatas Dumskis.

Gal galėtumėte plačiau aptarti ožio simboliką? Ožio aukojimas minimas senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose – XVI a. Motiejus Strijkovskis, Jonas Lasickis rašo apie sudūvių ožio aukojimą rudens švenčių metu, pasak Erazmo Stelos, sūduvių „aukojimams buvo naudojamas ožys dėl apvaisinančios šio gyvulio prigimties“...

Lygiadienių ožys atrodė svarbus ne vien kaip kadaise vykusių aukojimų priminimas, bet ir kaip simbolis. Lietuvių liaudies tradicijoje oželis suvokiamas kaip vaisingumo, vislumo, potencijos nešėjas... Pasibaigus augalų vegetacijai, brandai, šaltuoju laikotarpiu šios jogailos, rodos, nebeaktualios, ši auka – tik padėka. Bet apie devyniasdešimt penktuosius metus ji netikėtai įgyja ir kitą prasmę. Tuomet žmonės buvo nusivylę nepriklasomybe, dar nebuvę įvykę apčiuopiamų permainų, daug kas buvo pasimetę, netikėjo savo pačių jėga, vis dar manė, kad kažkas kitas turi už juos viską nuspręsti ir padaryti. Tad ožio simbolis iškilo ir kaip dvasinės potencijos, jégos simbolis: „Jei jau turiu, tai kai trinkteliu savo rageliais...“

Reakcija į ožio aukojimą buvo įvairi – viena vertus, labai davatkiška, o kitiems ožys ir jo ragų akcentas patiko. Įvesdindami ši simbolį į mūsų viešąją kultūrą, mes siekėmė padrašinti žmones nebebijoti savo potencijos, anuomet tai buvo labai svarbu.

O šių, 2008 metų, simbolis – vilkas. Tai kario simbolis. Vilko ir kario sąsaja labai sena, ji buvo žinoma dar tais laikais, kai niekas nebuvę girdėjęs nei apie staugiantį vilką, nei apie Gediminą.

Man regis, šių metų misterija mums patiemis atskleidė keletą dalykų – supratom, kad savyje nelabai apčiuopiamame šiuolaikinio kario jégos. Tad ir mūsų santykis su vilku, matyt, dviprasmiškas – lyg ir suvokiame, kad vilkas yra karys, bet norėtume apie jį mąstyti kaip apie tą striukį beuodegį, kuris kiša uodegą į eketę... Kodėl vilkas mums néra savas? – gal néra vidinės jégos, néra vidinės laisvės, plataus ir gilaus garbės ir orumo jausmo? Vitudai mes dar šio simbolio neatskleidėme ir bene geriausiai suvokiame vilko staugimą, jo pasauliui skelbiama naujeną apie Vilniaus miesto galybę...

Manau, kad vilkas būtent šiuo metu atsirado neatsikitinai, ryžtas tikslingai ir garbingai veikti kaip niekad aktualus Lietuvai. O tai ir yra vilko-kario savybė. Gal tikrojo Vilko simbolis gyvena kartu su vaikais, kurie išaugo

ant pirmųjų ugninių vilko pėdų, vedusių į Gedimino kalną. Duok, Die...

Dar grįžkime prie šventės istorijos ir jos patirtų virsmų...

Ilgainiui centro rengiamos šventės émė įgauti vis naują turinį. Buvo daug įdomių sumanymų, bet ne visus juos pavyko įgyvendinti, dažnai įdomiems autoriniams projektams realizuoti pritrūkdavo lėšų.

1999 metais lygiadienio šventė pasikeičia ir persikelia į Kalnų parką. Sykį Gytis Lagunavičius, „Bliko“ vadovas (su juo bendradarbiavome visą laiką), užsiminė apie ugnies vaizdinius spektakliuose, vykstančiuose prie Kuno pilies, supažindino su skulptoriais Algiu Garbačiauskui ir Kaziu Venclou. Jie padarė pirmąją skulptūrinę kompoziciją Kalnų parke: Švytuoklę – laiko simbolį ir į Vilniaus panoramą žvelgiantį Ožį. Ugnies kamuolys bešvytuodamas uždegdavo vis kitą švytuoklę. Fejerverkais purškė ožio ragai. Visa kompozicijos teritorija buvo aptverta medžio deglais: tam tikru būdu įpjautas medinis rastas virsta deglu. Tais metais folkloro ansambliai „Radasta“ ir „Ūla“ dalyviai vaikščiodami su deglais – sueidami ir vėl išsiskirdami – braižė ornamentų raštus.

Nuo 2000 metų iki šiol ugnies skulptūrų reginiai-misterijos vyko Kalnų parko stadione. Išimtis – 2002-ieji. Tais metais misterija „Lygiadienio aukojimai“ vyko tarp Baltojo ir Žaliojo tiltų. Vilniaus savivaldybės pastebėti ir įvertinti, buvom paraginti lygiadienį švesti labiau matomoje vietoje.

Kaip keitėsi žiūrovų santykis su švente, rengėjų su žiūrovais? Šventės iš kamerinių virto masinėmis, tad ar nekilo pavojus joms virsti tik reginiai? Kodėl jos pradėtos vadinti Ugnies misterijomis?

Dėl užsieniečio Patrico Lioni iniciatyvų, Gedimino šventė virto Vilniaus dienomis, vėliau – Sostinės dienomis, pasikeitė ir jų data. Mūsų šventė taip pat labai išaugo, tapo profesionalesnė. Lygiadenis, manyčiau, įsittvirtino kaip kalendorinė šventė. Jei ieškotume informacijos interne, pamatyti, kad rudens lygiadienis jau susietas su ožiu, visiems asocijuojasi su ožio aukojimu, galima teigti, jog ir žmonių sąmonėje šis akcentas jau įsirėžęs.

Kai šventės persikėlė į Kalnų parko stadioną, suvokiau, kad nepakanka vien kurti skulptūras ir jas sudeginti, ir ožio jau nebeužtenka – taip atsirado skulptorių darbus vienjančios temos. Pagal jas buvo kuriama ir muzikinė kompozicija. Skulptūras sustačius pagal siužeto liniją, gimsta ugnies skulptūrų misterija, kurios esmę sudaro nenuspėjami ugnies vaizdiniai. Niekad nežinai, kaip gražuolė šiaudinė skulptūra veiks ugnimi, juk skulptūros juda: jos atsiveria, sukasi, linguoja, išbyra. Dėl šios paslapties nenumatysi ir žiūrovų patiriamų išgyvenimų. Bet kiekvienoje misterijoje medžio ir šiaudų skulptūra tampa ugniniu personažu, kuris kalba apie tai, kas tuo metu aktualu.

2002 metais vyko misterija „Lygiadienio aukojimai“, 2003 – „Lygiadienio ugnies žaidimai“, 2004 – „Pasaulio medis“, o 2005 – „Ženklas: septyni simetrijos lygmenys“. 2006 metais, kai į Dausas išėjo daug etninės kultūros tyrinėtojų – Angelė Vyšniauskaitė, Gintaras Be-resnevicius, Vladimiras Toporovas, kitų kultūros žmonių, misteriją pavadinau „Ten ir čia“. Jos simboliai kalbėjo apie slenkstį, ribą tarp šiapus ir anapus, mirusiuju ir mūsų pasaulio ugnį. Sukurtos skulptūros padėjo anapusybę suvokti, ją pajusti. Mes to slenksčio niekada neperžengiame, nors per Vėlines bendraujame su mirusiais. Virsmo simboliai buvo: „Keturi vėjai“ (Marius Grušas), „Krikštai“ (Stasys Juraška), „Šulinys“ (Kazys Venclovas), „Vartai“ (Jonas Rytas Belevičius), „Obuolys“ (Gediminas Piekuras). Jais teigėme, jog mirtis nėra pabaiga, o vartai į kitą pasaulį... Tais metais vietoj ožio sukurtas „Perkūno oželis“, tokiu būdu atrastas su Perkūnu, didžiuoju materijos perkeitėju, susijęs simbolis ir tarsi išsaugota lygiadienio ožio tradicija.

2007 metais misterijoje „Vanduo žemai, dangus aukštai“ kalbėjome simboliais, kurie transformuoja, perkeitia žmogų, tarkim, drugys – tai ne tik vabzdys su sparneliais, bet ir viškas, ir lėliukė. Kitas transformacijos simbolis – vandens sergėtoja rupūžė, ji sergsti laukus ir vandenį, jei drėgmės perdaug, pasakose ji gali užšokti ant šulinio ir vandenį uždaryti, pranašas Varnas – žinių iš anapus skelbėjas ir išminčius. Aušrinė įprasmina daugalypiskumą: ji mergelė, bet ir dukrelė, čia ir vėl moteris... Debesys – ne vanduo ir ne migla, o lyja, perkūnais tankosi – iš kur čia ugnis imas? Trenkia žaibas ir visa, kas aplinkui, būna perkeista...

Manau, kad jei ugnies misterijos bus aktualios, žmonės sugrįš ir kitais metais. Pagaliau, pakanka ir to, kad jie ateitį tik pasigérēti ugnies skulptūromis, jų švytėjimu...

Beje, šios šventės sklinda po respubliką – ne vien Vilniuje su skulptoriais profesionalais kuriame ugnies skulptūras, jas kuria ir be mūsų. Tik rūpėtų, kad skirtingu rejonų kultūros žmonės tuos renginius sietu su savo krašto mitologinėmis vietomis. Juk tai, kas kalbama ugnimi, yra labai stipru ir labai svarbu, miesto viduryje uždegus didelę ugninę skulptūrą atsakomybė daug didesnė nei uždegus žvakelę...

Kalendorinės šventės, drėsčiau teigt, yra svarbios mūsų sveikatai, tad tiek miestui, tiek miesteliui ar gyvenvietei gali turėti ir turi psichoterapinį poveikį. Kaip jau minėjau, lygiadieniai, Lygės šventės ritualai skirti tam, kad lengviau susitaikytume su besikeičiančia gyvensena, besikeičiančiu klimatu.

Pabaigai klausčiau, kodėl Jums tos šventės, jų rengimas buvo ir tebéra svarbus?

Kodėl aš tai dariau? Kur manyje ižiebta pirmoji ugnis?

Matyt, jeigu nebūčiau su Inija ir Jonu Trinkūnais sovietmečiu šventusi Rasos šventės (išsimintina Rasos šventę

Adutiškyje su Vilniaus dailės instituto ansambliu, kurioje dalyvavo ir mano keturiolikmetis sūnus metalistas – po šios šventės jis labai intesyviai dalijosi įspūdžiais su savo bendraamžiais, keitė pasaulėžiūrą...), jei nebūčiau pažinojusi Aldonos Ragevičienės ir kaip atpildą už savo darbą gavusi progą keletą kartų su jos ansambliais važiuoti į koncertus Rumšiškėse, kas žino... Esu dalyvavusi įvairiuose tiek su etnine kultūra, Ramuvos judėjimu, tiek su kitomis dvasinėmis tradicijomis susijusiuose sambūriuose, C. G. Jungo analitinės psichologijos draugijos ir kitų psichologijos krypčių surengtuose mokymuose. Gal viskas būty susiklostę kitaip, bet man reikėjo būtent šių dalykų. Tokia lemtis. Vėlgi, jeigu nebūtų buvę Marijos Gimbutienės, jei nebūtų Norberto Vėliaus ir dar daugybės žmonių mūsų institutuose, folkloro ansambliuose, jei nebūtų nuostabiai išmintingų skulptorių profesionalių, viena nebūčiau visko sukūrusi.

Daug kas priklauso ir nuo vaikystės, nuo auklėjimo. Nors aš gimiau Vilniuje, pusė mano vaikystės prabėgo Žemaitijoje, tų metų žvejų gyvenvietėje Palangoje pas gimines, jų šaknys prie Darbėnų, Vaineikių kaime, iš kur kilus ir mano močiutė. Ilgainiui supratau, kad žmoguje telpa visas pasaulis, išorinė gamta ir kosmosas. Močiutė sakydavo: „Veiziek, ugnelė bieg, bieg per pelkę...“ Labai pasitikėjo ugnies vaizdiniu, melsdavosi besileidžiančiai Saulei, nors sakė, kad Dievu netiki... Apie save žinotume daug daugiau, jei būtume atviresni ir kitiems, aukštesniems pasaulyiams...

Ar lygiadieniai padeda mums atsiverti tiems kitiems pasaulyiams?

Man atrodo, kad būna labai įvairiai. Ar galime ugninio simbolio stebėjimą vertinti kaip religinį išgyvenimą? Nebent prisiminę, jog kultūros ištakos yra kultas, religinis vyksmas. Tai priklauso nuo to, kas mums šiuo metu yra svarbu ir kas mumyse gali išjudinti vidines jėgas ir sustiprinti mūsų pačių švytėjimą ar padėti „prašviesėti“.

Aš manau, kad ugnies pavidalai gali turėti tokią funkciją, jei žmogus yra pasirengęs.

Turbūt yra kaip sakmėje apie paparčio žiedą – visų pirma reikia norėti jį turėti, ir tam tikru laiku, tam tikroje vietoje būti susikaupus, dar ir su skepeta, o kai žiedas įkrenta – didelis juodas debesis žybt, ir jau turi jį savo skreite – reikia parsinešti tarsi nėštumą, su niekuo nešnekant, kad viso žinojimo neprarastum. Ir tik kai viską išnešioji, kai gauta žinia subrėsta ir gimsta, gali suvokti, kokį žinojimą įgijai, ir kas tavyje yra nauja...

Labai sunku pasakyti, ką gali patirti žiūrovas, atėjęs į ugnies misteriją. Kiekvienas simbolis ir kiekviena skulptūra gali turėti ne vieną reikšmę. Tarkim, pamatės Gedimino Piekuro „Valdovus“, vienas prisimins M. K. Čiurlionį, kitas pamatys du žmones, galbūt jį ir ją, laikancius duonos kepalą, saulę ar tiesiog besišildančius... Kita vertus, tai, kas skulptorių sukuriama, ugnies yra perkei-

Ugnies misterijų kūrėjai: Stasys Juraška, Gediminas Piekuras, Eglė Plioplienė, Marius Grušas, Viktor Geraščenko, Rytas Jonas Belevičius, Kazys Venclovas, Kęstutis Musteikis, Arvydas Ališanka, 2007 m. *Laimos Buivydaitės* nuotrauka.

čiama. Mūsų ugnies misterijos – tai pastangos rodyti nuogą simbolij, nes nuogesnio už ugnį, matyt, jau negali būti, ir tikiu, jog šie švenčių simboliai, ugnies tarsi perkelti į kitą būvį, visiškai realiai veikia mūsų sąmonę, nes kalba su mūsų vidine ugnimi.

O galima tiesiog kalbėti apie žmogų kaip kūrėją, nes kurti, sukurti, kūrenti yra kūryba, yra degimas, yra kūrenimas ir kurstymas savęs, savo vidinės ugnies, spinduliuojant, šviečiant sau ir pasauliui. Jei būtų smalsu peržvelgti visų lygiadienų ugnies misterijų vaizdus (iš viso lygiadieniams sukurta jau apie 70 skulptūrų), galima pavartyti mano sudarytą ir šį rudenį išleistą ugnies skulptūras ir jų renginius pristatantį leidinį „Ugnies skulptūrų magija“.

2005-aisiais per rudens lygiadienį greta ugnies skulptūrų pradedamos austi ugnies juostos Neries krantinėje. Kaip prasideda bendradarbiavimas su Julija Ikamaite ir moksleiviais?

Gerai atsimenu, kaip Julija atsiranda mano gyvenime. Ji tiesiogiai (ir artimais giminystės ryšiais) susijusi su Marija Gimbutienė, kuri, vėlgi, buvo viena kertinių figūrų Vilniaus etninės veiklos centro darbe – ji yra mūsų veiklą „palaiminus“, déjusi vilčių, kad ši veikla bus vaisinga ir kad aš sugebėsiu padaryti tai, ką esu sumaniusi.

Iš Marijos Gimbutienės laiškų žinau, kad ji puikiai suvokė mūsų tikslus, teigiamai juos vertino.

Su Julija matémés per Marijos Gimbutienės palaikų perlaidojimo ceremoniją Vilniuje, šv. Jonų bažnyčioje, 1994-aisiais. Gilų įspūdį paliko tai, kad Julija buvo paribdinusi urną Marijos palaikams...

Po M.Gimbutienės mirties centras rengė „Marijos Gimbutienės skaitymus“. Keletą kartų jie vyko Lietuvos istorijos instituto patalpose. Vėliau šią tradiciją perėmė Archeologų draugija ir renginiai vyksta po Lietuvos nacionalinio muziejaus stogu.

2003–2004 metais Vilniaus etninės veiklos centre surengti Modrio Tenisono seminarai „Žaidimai ornamentais ir 24 dieviškumo aspektai“ atvėrė galimybę naujai pažvelgti į juostų raštus. Ypač įdėmiai nagrinėta daugiaraštės juostos prasmė, ugnies ženkli joje ir apskritai baltų kultūroje. Lietuvių ornamentiką tyrinėjantis Vytautas Tumėnas pritarė minčiai, kad įdomu būtų surengti ugnies ženklių kompoziciją Neries krantinėje ar kur kitur. Likimas lémė, kad nuo 2005-ųjų metų Julija Ikamaitė tapo lygiadienų ugninių ženklių juostos autore.

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

Ugnies juostos

Kalbamės su ugnies juostų Neries krantinėje autore,
keramike Julija IKAMAITE.

Lietuvių kalendorinių švenčių tradicijoje lygiadienis nėra aiškiau išskirtas, neturime su lygiadienio dienomis siejamų papročių aprašų, kalendorinio folkloro... Kaip randasi šių švenčių idėja?

Tai gal tik vizijos... Lygiadienių laikas itin tinkamas gimti ugninėms vizijoms – kaip tik šiuo laiku ugnis prasosi suaudžiama į simbolius, ženklus, prašosi prašnekinama. Diena lygi nakčiai, tamsa – šviesai, vertikalė – horizontalė; labai daug asociacijų, daug galimybių. O dar atsigréžus į vandenį kaip ugnies priešingybę, į Nerį, jos tekėjimą... Miestas, jo triukšmas – čia ir dabar, o už upės – ten ir visados... Ši scena laukia gyvo dalyvio, kuris visa tai suaustų į kalbėjimą, laukia gyvo kūrybinio veiksmo. Štai tada ateina vaikai ir pašo ugnimis...

Visose tradicinėse šventėse svarbiausia yra darnus žmogaus santykis su pačiu savimi, su artimaisiais, su pasauliu. Mūsų tautos palikime, ar sutartinėje, ar dainoje, ar audiniuose – visur pilna ženklų, kalbančių apie pu-

siausvyrą, harmoniją, ypatingą pasaulio tvarką. Šventais ritualais atskiriama tamsa nuo šviesos, demonas nuo Dievo, tik tada žmogus gali gyventi ramybėje ir skaloje... Pavyzdžiui, kryžiaus ženklas yra bendras visoms tautoms ir iki pat šių dienų krikščioniškojo simbolio gyvuoją kaip laiminantis ženklas, kuriuo susiejama dangaus ir žemės sfera („kaip danguje, taip ir ant žemės“), vertikalė ir horizontalė, dievų ir žmonių pasaulis.

Šventei tenka ieškoti tam tikro režisūrinio sprendimo, kuriame palikimas sugultų naujai, bet nesugadintų tradicijos. Itin svarbu, kad esminiai akcentai būtų sudėlioti neprofaniškai ir kiekvienais metais igytu vis kitą formą. Apie tradiciją diskutuoti būtų galima daug – nežinau, ar mūsų su vaikais žaidimas yra ta gyvoji tradicija...

Vilniaus lygiadieniai, prasidėję nuo Eglės Plioplienės degančių skulptūrų idėjos, nuo ožio aukojimo, skulptoriams igyvendinant savo vizijas, palaipsniui išaugo iki įspūdingo meno kūrinio – misterijos, kur aukojimo samprata išsiplečia. Tai šventės, kuriose susilydo praeitis ir dabartis – tai autoriniai kūriniai ir kartu tradicijos gyvasties ieškojimas.

Ugnies juostą Neries krantinėje audi jau ketvirti metai...

Idėją pasiūlė Eglė Plioplienė. O Neries krantinė, sutvirtinta betono kvadratėliais, tiesiog prašesi jaudžiama į Vilnių.

Pirmaoji 2005-ųjų rudens lygiadienio juosta buvo audžiama su rizika: dideli masteliai, idėja niekur neišbandyta, bet nuostabi vieta tarp dviejų Vilniaus tiltų visiškai atitiko juostos semantišką. Juosta juk pirmiausia yra bendrystės, tarpininko, tilto tarp žmonių ir anapusinio pasaulio simbolis. Žodis „sujuosti“ reiškia – „susieti, surišti“.

Su Vytautu Tumėnu popieriaus lape dėliojome ženklus, kad jie tarpusavy rištusi kaip šimtarastėse juostose – nuo vandenynų, žvaigždžių ženklų iki žuvų šakelių, Aušrinės ir kulminacinio

Julija Iksamaitė (pirmoji iš kairės) su pagalbininkėmis Jovile Talmantaite, Sigute Marcinonyte, Simona Benetyte. 2007 metų rudens lygiadienis. Vytauto Tumėno nuotrauka.

taško – „roželės“ – rombelio su ataugėlėmis, reiškiančio meilę. Tai Žemaitijoje išlikusios šimtaraštės juostos principas...

2006 metais rudens lygiadienio misterija buvo skirta tais metais išėjusiųjų – Gintaro Beresnevičiaus ir kt. atminimui. Juosta krentinėje taip pat buvo skirta šiai temai. Paėmiau V a. baltiškos urnos piešinį, kur lekia Saulės vežimaitis, traukiamas dviejų žirgelių Ašvienių. Piešinį, įrėžtą aplink indą, išskleidžiau ant plokštumos: anapusinių žvaigždynai, pievos, girios ir Ašvienių – sielos globėjai. Trečias metais, 2007-aisiais, jau surizikavo ir mano vyras – Mindaugas Aliukas. Vis eidavo prie Neries – tyrinėjo, kaip paprasti šapeliai vandenye plaukia, o aš vis gąsdinau, kad Neris pilna nérūnių, įtrauks, paskandins... Ir štai praplaukė milžiniškas žaltys iš pusantro tūkstančio žvakių, o konstrukcija vėl iš tradicijos – šiaudinio sodo išklotinė plokštumoje – galimybių begalės... Gediminas Žilys garso takelį sudėliojo taip, kad galima buvo išgirsti Eglės žalčių karalienės užkeikimus, žalčio kvietimą... Tais metais vienas žaltys liko per naktį žibeti krante, kitas nuplaukė...

Juostos kiekvienais metais baigiasi ties Vilnelės ir Neries santaka, nors aš mielai mestelčiau dar vieną kitą ženkltą į begalybę... Žiūrovai senamiesčio krante mato palaiapsnui užsidegantį piešinį, o vaikai turi tik atskirus jiems įduotus jo elementus, jie tik nujaučia bendrą vaizdą...

Šiais metais pirmą kartą pabandėme „ižiebtis“ ir pavasarinių lygiadienijų. Ta pavasarinių vaizdą Šventaragio slėnyje tiesiog labai ryškiai susapnavau, nebuvo kur trauktis...

Čia jau ne upės horizontalė, o medžio ir kalno vertikalė tapo ašimi, ir, aišku, daugybė saulės ženklių, paukščių... Atsimenu, mus gąsdino savivaldybėje – pamatyti, viską išspardys, nieko nerasyti. O ryte, saulei tekant, visi 27 ženklių dar mirgėjo, niekas net nepaliestė. Turi ta ugnelė šventumo mumyse...

Kiekvienais metais uždegame 3000 žvakių, o jei kiek lieka, per Vélines Etninės kultūros centro žmonės kartu su vaikais jas uždega Karveliškėse ant pamirštyjų kapų. Užkuria ir tas žvakeles, kurios nesudega ženkluose. Simboliška – žibėjo ženkluose, paskui pas mirusiuosius. Natūraliai rudens lygiadieniai jauga į Vélines, jų švieseles...

Kas šiose šventėse svarbiausia?

Svarbiausia pats veiksmas ir tai, kas lieka vaikuose, ką jie prisimena. Manau, tai gyvos tradicijos esmė.

Aš pati dar nebuvalau baigus mokyklos, kai lygiadienius šventėme su Vytautu Musteikiu, bet kaip visa tai įsirežė. Ir vėlių staleliai prie Dūkštelės, ir žvakelės, plaukiančios pavasarį ant Vilnelės ledo lytelių... Kiekvienas žmogus jaučia sakralią erdvę, bet tradicija suteikia lengvą sprendimą, kaip bendrauti su anapusiniu pasaulyu, čia viskas nugulę, viskas sudėliota, o meldžiasi kiekvienas savaip...

Šiaip jau esam iki begalybės išlepinti šou elementų – viskas aplinkui vien šou, nuo kasdienybės reklamos iki Vilniaus miesto renginių. Ir visur tas pats principas – viskas žiba, daug fejerverkų, daug triukšmo. O pasirodo, kad kai kam patinka ir pauzės...

Man svarbu, kad 14–16 metų žmonės patys teigia, jog jiems reikia tokį švenčių, jiems patinka tos formos, jie pajunta jų jėgą. Man atrodo, kad vaikai, jaunimas natūraliai jaučia, jog jiems reikia į kažką atsiremti – tai reikalinga išgyvenimui...

Šioms šventėms reikia ir tam tikros atmosferos, žmonių, kurie ateina dalyvauti...

Tai kaip susirenka lygiadienių vaikai? Kaip pavyksta juos „uždegti“ šventės idėja?

Programėlėje įrašyta, jog šių metų ženklus degė Vilniaus Žemynos ir Žygimanto Augusto pagrindinių mokyklų, Nacionalinės M.K.Čiurlionio menų mokyklos, A. Kulviečio, M. Daukšos, Ryto, S. Stanevičiaus, Šv. Kristoforo, Tuskulėnų, Viršuliškių vidurinių mokyklų, „Saulės“ privačios vid. mokyklos moksleivai bei Vilniaus pedagoginio universiteto studentai...

Vaikai kviečiami į mokyklų. Vien tų, kuriuos pažįstai vardais, kone šimtas. Kadangi keramikos pamokose su jais bendrauju nuo ryto iki vakaro, visus metus, kiekvieną dieną, nuo pirmokų iki dyvilkotų, tai žinau, kur jie „badauja“.

Stengiuosi, kad lygiadienio ugnies raštų „audimas“ nebūtų tik meno kūrinys, mūsų tikslas nėra sukurti kažkokį piešinį iš ugnies ir juo pasidžiaugti, tai nėra šou. Man rūpi, kad šis sumanymas būtų daugiasluoksnis.

Atsitiktinis žmogus ar vaikas, kuris visai nieko nežino, mato ugnelės spindėjimą. Dar būtinai turi gauti nuostabos dozė – jis kažką tveria, net nežinodamas, kas iš to bus, o perėjės į kitą upės krantą pamato, kad kažkas įvyko... Vien jausmas, kad jis dalyvavo šiame nepažistame vyksme, yra atradimas.

Ugnelės spindėjimas ir truputėlis meno leidžia patirti bendrystės jausmą – tai jiems labai svarbu. Vaikai dažnai bendrauja viename lygmenyje, mobilaus telefono fone, o čia visai kita bendrystė: pilna kūrybos džiugesio, uždegto piešinio laukimo, muzikos.

Žmogus, kuris nori daugiau informacijos, jau gali aiškintis etnokultūros paveldo dalykus – ženklus, jų sistemą, jis gauna bent minimalią informaciją. O yra tokį, kurie net negali paaškinti, ko nori, bet dalyvauja širdimi. Šiemis svarbu pabrėžti, kad tai yra malda ir ypatingas laiko taškas. Jie įsitraukia labai nuoširdžiai, ir tokį, kad ir keista, yra dauguma. Svarbiausia, kad liktų paslapties.

Pirmausia vizijos, idėjos, ženklių prasmės aptariamos su mokytojais. Visi jie ypatingi, linkę persidirbtį ir puikūs menininkai. Jie labai jautriai perduoda vaikams sumanytum nuotaiką, visa tai jiems ištisies reikalinga, todėl ir vai kai „perima“ viską gyvai, natūraliai, kaip tikrus dalykus...

2006 metų rugsėjo 24 dienos – kompozicijos „Ugnies ženklai“ fragmentas.
Egidijaus Skipario nuotrauka.

Sutariame, kad ne meno kūrinys, sukurtas tam tikrą dieną, yra svarbiausias, bet žmonių susibūrimas, kažkoks gyvas buvimas kalendoriuje – tai kertiniai dalykai, to iš esmės reikia kiekvienai tautai, kad save suvoktume.

Kalėdos, Rasos šventė – tvirtos šventės (nors jau darosi neramu, kad neišsigimtų), o lygiadienių dienos yra „nuogos“ ir be galio tinka tokiems žaidimams. Vaikai tai priima labai gyvai. Jeigu man dyliktokai pasako, kad tai gerai, reiškia mes dar neprašovėme. Kai aš juos kviečiu, išsyk sakau: „Jums tai tikriausiai jau nebejdumu, jūs neisite, palikit mažiukams...“ O jie jsižeidžia: „Kaip? Juk tai mūsų...“ Vyresnieji susižino, ateina net nekviesti, o po to pusę nakties siunčia žinutes: „Kada bus dar?“, „Draivas“...

Šitoks žaidimas dar kartą patvirtina, jog jaunimas bändauja, jam daugiau reikia tokį dalyką, o ne šou elementų... Net diskutavom, reikia ar nereikia fejerverkų, ir daugelis sakė: „Mes džiaugiamės, jog tai darome tyloje, skambant gerai muzikai“. Dalis penkiolikmečių – šešiolikmečių, klausydamiesi Veronikos dainų, Valdžio Mukutupāvelo dūdmaišio, „Trys keturiose“ giedamų sutartinių, prisipažino: „Mums šiurpuliukai po kūną bégijo“. Jie buvo abstulbė, jog visa tai mūsų, nes pirmą kartą išgirdo tam tikroje aplinkoje, esant tam tikrai nuotaikai. Išsiugdo pagarba, jau ne pajuokos objektas: „Ta etnokultūra....“ (Sunkiau klausomi archyviniai įrašai, bet kai sakai, kad jie girdės labai seniai mirusio žmogaus balsą, kad tai reikia išklausyti su pagarba, išgirsta.)

Svarbu, kad jie patys dalyvautų, patys uždegų ugnis – mažieji taip ir sako: „Mama, ten mūsų ženklas dega...“

Tokią metodiką naudoju ir pamokose – turim idėją,

viziją, ir ji auga kartu su procesu: kai pradedi tverti, tarsi pasijungi prie kažkoko nematomo lauko, kuris įtraukia, trūkteli iš profaniško gyvenimo į tai, kas nežinoma, paslaptinga – tai labai stipriai veikia, kaip ir supratimas, kad esi ne vienišas, kad yra kažkokia labai didelė bendrystė. Tuomet ir laikas ištirpsta – jie sako: „Mes tik atėjome, o jau reikia išeiti...“ Norėčiau, kad ir lygiadienyje tai įvyktų, kas nors pasakytu, jog sustabdė laiką, jog pavyko pabūti čia ir dabar, tam tikroj bendrystėj su kitais... Kalbu apie kartą, kuri nebuvo rankomis susikabinti Baltijos kely, nestovėjo Katedros aikštėje su vėliauomis, o bendrystė visada turi tam tikromis formomis materializuotis, gal vienu laikmečiu vienaip, kitu – kitaip...

Taigi vaikai žino, kad lygiadienis nebus masinis renginys, kuriame visiems smagu ir reiks triukšmauti, bet kad tai bus tylūs protėvių ženklai, kuriuos jie sukurs savo rankomis čia ir dabar. Jie eina ne tik realizuoti sumanymo, uždegti žvakelę, eina suvokdami, kad taip dalyvauja kažkokiam neregimame procese ir jiems švenčiausias veiksmas padaryti tai laiku ir vietoje. Aš tuo jau nimu žaviuosi.

Jeigu Vilniuje du kartus per metus susirenka gyvas kraujas, gyvas jaunimas (o čia renkasi tiktais savanoriai – nėra né vieno varu atvaryto) ir jiems iš tiesų reikia ugnimi išpažyti tą palikimą, tai, manau, dar gyvensim. O ugnis yra kaip auka – sudega, sutirpsta, bet palieka kažkokį ženklą jdegtą širdy. Aš labai noriu užauginti tokią Vilniaus „padegėjų“ kartą.

Šiuo metu šventėse dalyvauja nuo 300 iki 500 vaikų (niekas negalėtų tiksliai suskaičiuoti), nuo pirmos klasės iki dyliktokų, bet visada ateina dar antra tiek – jie klauzia, ar galima atsivesti draugus, šeimą. Pirmokams antrokams labai sunku viską padaryti, bet jie susirenka labai gausiai, šiemet prisijungė studentai – būsimieji dailės mokytojai.

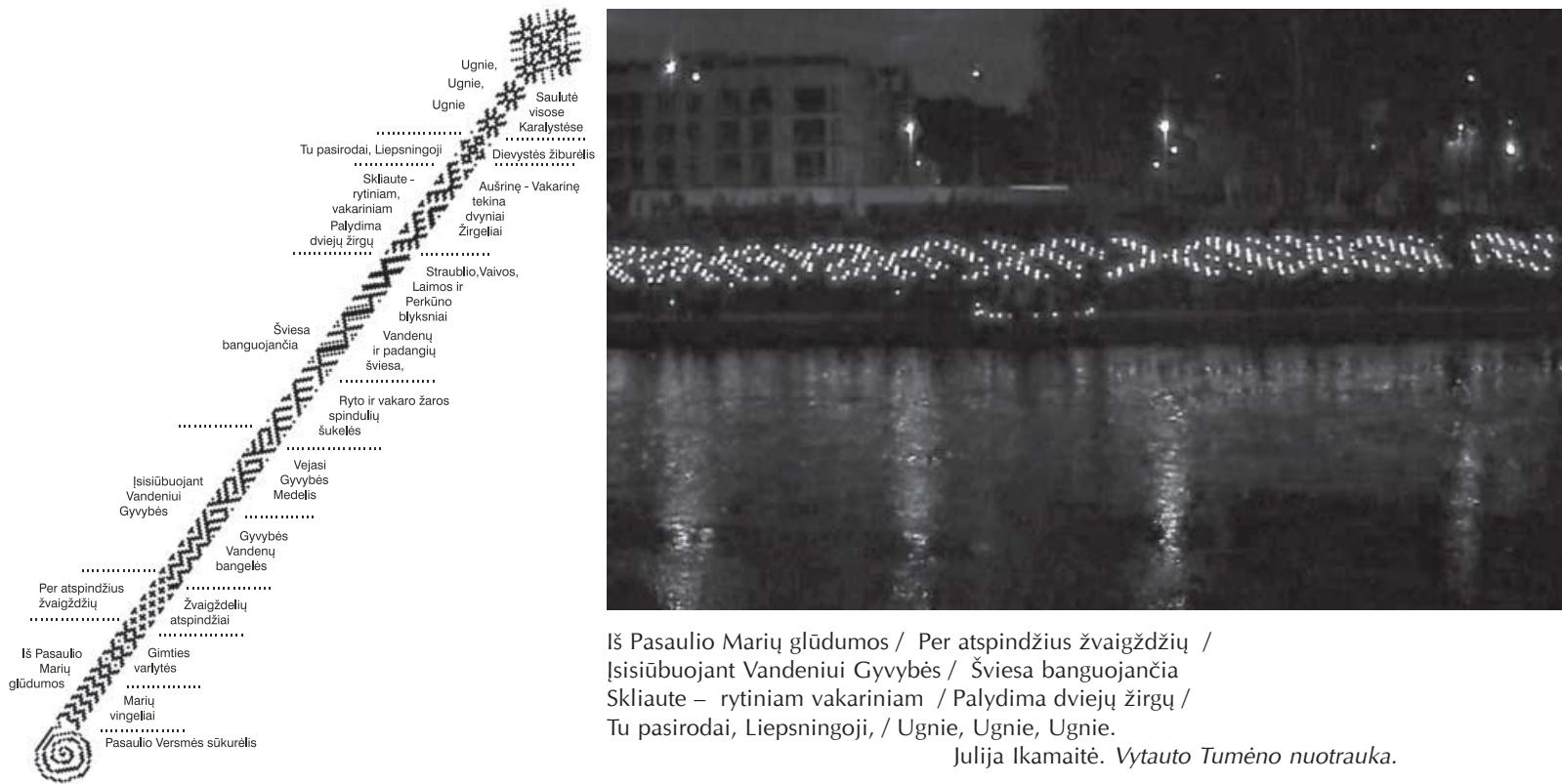
Reikia tik kažką stumtelti, padėti materializuoti, o viša kita jau vyksta lyg ir savaime... Idėjų yra daugiau nei galimybų jas realizuoti.

Pavasario planai....

Kitiems metams, pavasariniams lygiadieniu, yra sugalvota gyva juosta – vaikų rankos. Per jas ugnis kaip Žaltytis iš Šventaragio slėnio pakiltų iki pat viršaus, o nauja pavasarinių ugnis būtų įkurta ant Gedimino kalno, žalčio aky. Viskas paprasta – kai tu stovi čia ir dabar, matai tiktais tam tikrą ugnelės judėjimą, bet iš paukščio skrydžio matytum, kad dalyvaujti dideliame vyksme....

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

2005 metų rugsėjo 24 dieną krantinėje prie Neries ir Vilnios santakos įžiebta „Šimtaraštė juosta“.

Is Šimtaraštės / Saulutė visose Karalystėse
Tu pasirodai, Liepsningoji / Dievystės žiburieli
Skliaute - rytiniam, vakariniam Aušrinę - Vakaninė
Palydima dvių žirgų / Žirgelai
Šviesa banguojančia Straublio, Vaivos,
Vandenų ir Perkuno blyksniai
Ryto ir vakaro žaros spindulių šukelės
Isisiūbuojant Vandeniui Gyvybės Medelis
Gyvybės Vandenu bangleles
Per atspindžius žvaigždžiu / Žvaigždelių atspindžiai
Is Pasaulio Mariu glūdumos / Per Pasaulio Versmės sūkurėlis
Mariu vingeflai
Gimties varfles
Mariu vingeflai
Pasaulio Versmės sūkurėlis

Julija Ikamaitė. Vytauto Tuméno nuotrauka.

2006 metų rugsėjo 24 dieną – ugnies kompozicija „Ugnies ženklai“.

Žirgelį piešinys nuo V a. pr. Kr. baltiškosios veidinės urnos: Dievo sūneliai – dvyniai Ašvieniai su Saule vežimaityje skrieja visata, atskiria naktį nuo dienos, gelbsti bėdoje, gydo ir gyvybę grąžina mirusiesiems.
Ugnies ženklu kompozicijos autorei talkino studentės Jovilė Talmantaitė ir Simona Benetytė.

Muzikinę kompoziciją atliko folkloro grupės „Kūlgrinda“, „Dijūta“, „Radasta“, „Jorė“, „Poringė“,
Naujamiesčio moksleivių rūmų folkloro teatras „Žvirbliamušiai atlėpausiai“ (vad. Giedrė Kaniauskaitė).

Egidijaus Skipario nuotrauka.

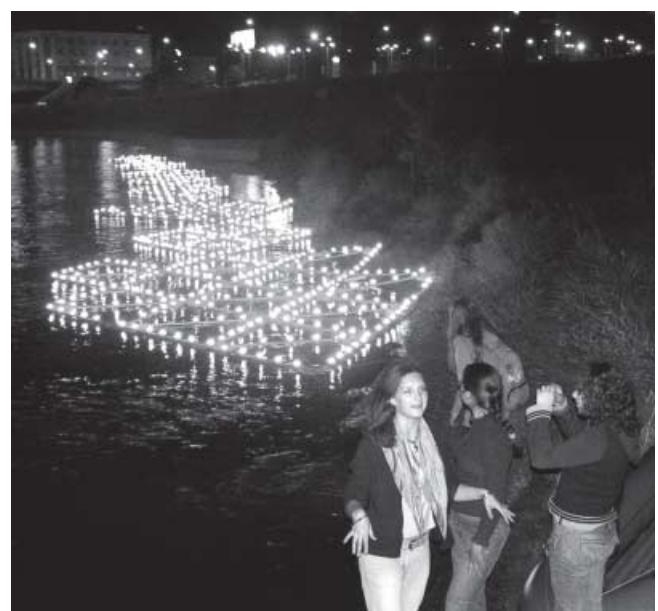
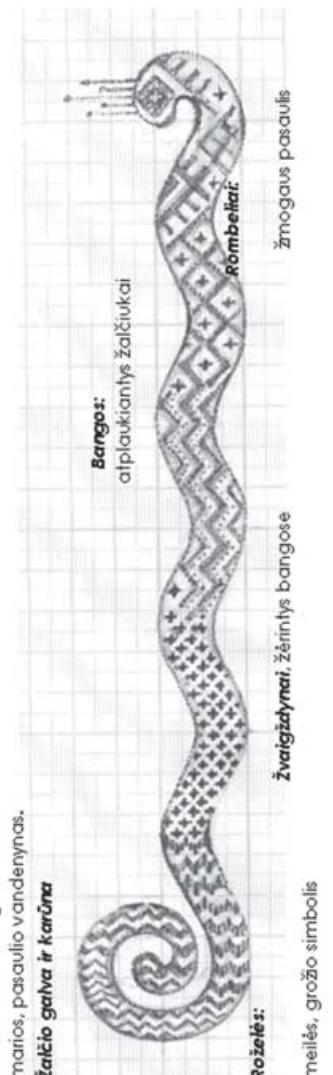
2007 metų rugsėjo 22 dieną – „Ugninis žaltys“.

Buvo audžiamos trys juostos: ugninė Žalčio juosta Neries krantinėje (dailininkė Julija Iksamaitė); ugninis Žaltys Neryje (dailininkas Mindaugas Aliukas), garso juosta (muzikos kompozicijos autorius Gediminas Žilys). Tradicinės šimtaraštės juostos raštai iš daugybės žvakių virto žérinčiu Ugniniu žalčiu:

I – žalčio uodega: marios, pasaulio vandenynas; II – žvaigždynai, žérintys bangose; III – bangos – aplaukiantys žalčiukai; IV – rombeliai – žmogaus pasaulis; V – roželės: meilės, grožio simbolis; VI – žalčio galva ir karūna. Žemės žaltys užkeikimu šaukė žérintį vandens žaltį – šis aplaukė Nerimi ir pranėrė po trimis Vilniaus tiltais. Garso juoste (grupių „Atalyja“, „Lylos“, „Trys Keturiose“, Gvido Kovėros, Petro Vyšniausko ir Todaro Kaškurevič, Valdžio Muktupāvelo muzikos įrašai) prisliečiama prie Eglės Žalčių karalienės likimo, jos išėjimo iš namų į nepažįstamą vandenų pasaulį.

Egidijaus Skipario ir Vytauto Tumėno nuotraukos.

2008 metų kovo 28 dieną – Šventaragio slėnyje, nuo Lietuvos taikomosios dailės muziejaus iki Katedros aikštės, vyko ugnies ženklų ir muzikos misterija „Šventaragio ugnys“.

Pavasario lygiadienį mediatoriumi, tiltu tampa medžio vertikalė, šviečiantys paukščiai, lekiojantys tarp žmonių ir dievų pasaulyų, bei kalnas ir ant jo nešama ugnis. Ugnies ženklai prie medžių šaknų – tai geležinių koplytstulpių kryžių saulutės, žalvario amžiaus papuošalų, verpsčių, velykinių margučių raštai.

Ugniniai verpetai – šaltiniai – aplink Pasaulio medį, uždegti vaikų ir jaunimo, byloja gyvą ryšį tarp vakar ir šiandien, poreikį priglusti prie visatos darnos, pajusti ryšį su pirmapradžio kosmoso vizija, su savo tautos – medžio šaknimis.

Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

2008 metų rugėjo 21 dieną – Rudens lygiadienio, Baltų vienybės dienos ir Saulės mūšio išvakarėse – „Septyni liepsnojantys ženklai“.

Palaipsniui uždegta septynių ženklų kompozicija. Uždegus paskutinį ženkla, Nerimi atplaukė liepsnojantis Žaltys. Rašmenys Neries krante bei Neryje – ryškiausi lietuvių juostų ornamento ženklai, besisiejantys su seniausiomis ir plačiausiai paplitusiomis Pasaulio medžio, Deivės ir Dvynių mitologemomis.

Septynių baltiškių ženklų Neries krantinėje autorė – Julija Ikamaitė, ugninio Žalčio konstrukcijų architektas – Mindaugas Aliukas, Muzikinę improvizaciją atliko Gediminas Žilys, Eirimantas Velička, Bernardas Janauskas. Su ugnimi šoko Fakyru klubo „Ugnies ženklai“ nariai. Algirdo Juciaus nuotrauka.

Iliustracijų aprašams pasitelkti Vilniaus etninės veiklos centro tinklapio www.etno.lt informacija, Julijos Ikamaitės komentarių ir piešinių.

Vilniaus švenčių ugnys

Mintimis apie Vilniaus lygiadienius kaip viešasias miesto šventes, jų apeigas ir simbolius bei poveikį mums – šventės žiūrovams ir dalyviams, dalijasi mitinio pasaulėvaizdžio tyrinėtojas Dainius RAZAUSKAS.

Viešosios miesto šventės. Man apskritai patinka viešos šventės – mielai lankausi koncertuose, kurie kartais surengiami Katedros aikštėje ar kitur mieste. Iš esmės labai džiaugiuosi, kad pastaruoju laiku Vilnius lyg koks švenčių miestas; jos prasideda vos atšilus orams, gegužės birželio mėnesj, ir trunka mažu mažiausiai ligi rugėsėjo lygiadienio. Negaliu jų visų net įvardyti, apibrėžti, nes tai – ištisa miesto fiesta. Tai ir „Baltica“, ir „Menas atvirose erdvėse“, kuris šiemet sutapo su rudens lygiadieniu, ir Miesto muzikantų diena...

Visos šventės atmintyje susilieja į vieną ištisą Vilniaus Šventę. Iš esmės tai labai gražu. Šventė viešoje erdvėje atveria miestą žmogui, tuomet Jame galima gyventi, būti, o ne tik pralėkti nuo taško A ligi taško B. Juoba kad pastaruoju laiku Vilniuje viešųjų erdvų trūkumas labai ryškus – trūksta viešos erdvės kaip vietas gyventi, ne dirbtini, ne pravažiuoti pro, kaip kad pasidarė įprasta.

Iš esmės transportas teršia erdvę ne vien išmetamosiomis dujomis bei triukšmu, jis teršia erdvę ir tuo, kad nuolat *pra-važiuoja pro šalį*. Ir tie, kurie *pra-važiuoja*, tarsi įgijo net kažkokią pirmumo teisę prieš toje vietoje esančius, būvančius. Tai didelė yda – kai visas miestas virsta magistralių tinklu, nebéra vietos tiesiog būti, akiavaidžiai jauti, kad šitoje vietoje, šitame mieste esi pašalinis. Pašalinis kaip žmogus, nes šitas miestas jau priklauso automobiliams. Kaip kad pašalinis būtum ant slalomo kalno be slidžių ir specialaus kostumo, vandenye be banglentės ar motorlaivio. Taip dabar pašalinis pasidarė žmogus be automobilio, netgi tas, kuris iš jo ką tik išlipo. O šventė mieste suteikia galimybę mieste *pa-būti*, ne *pra-važiuoti* pro šalį, ir net suteikia išsiilgtąjį teisę būti, nes tik viešųjų švenčių metu automobiliai pristabdomi, ir žmogus gali išsiesti, nebesprukti vis šalin nuo riaumojančio plėšrūno...

Tai, man regis, esminis pasāmoninis – ne tik regimas – poveikis miestui ir jo žmonėms, nes tai – būdas susiburti, pamatyti vienam kitą kaip žmogų, o ne kaip tarybinę funkciją, sueiti savo valia, savo bendram džiaugsmui, pabūti savo mieste, erdvėje, kurioje mes kartu gyvename. Jei ne šventės, mes gal iš viso greitai užmirštume miestelėno, patrioto, piliečio savijautą, kad gyvename kartu, vienas šalia kito ir – vienas dėl kito...

Taigi viešos šventės yra proga pabūti tarp saviškių, saviškių plačiąja prasme, ne artimųjų ar pažįstamų, bet

vidujai atpažįstamų, vidujai artimų žmonių. Juos kart-kartėmis gera pamatyti, ir juolab šventėse, kai jie savame atsigréžę savo gražaisiais veidais.

Yra ir tam tikras visuomenės kultūrinis branduolys, kurių anksčiau, tarkim, Sajūdžio laikais, mes labai gerai jutome. Esniškai iš to branduolio Sajūdis ir išjudėjo, paplūdo. Tai nebūtinai ypatingi visuomenės ar kultūros veikėjai, o būtent tie žmonės, kurie sudaro tam tikrą, lietuvių, vilniečiais vadinančią sociokultūrinę terpę, kurioje mes gerai orientuojamės ir jaučiamės savimi. Rudens lygiadienio vaikai jau tamsūs, ir žmonės matyti tik tiek, kiek jų akysė atsispindi priešais, vidury liepsnojanti ugnis. O žmonės, saviškiai su gyva liepsna akysė – tai savaime šventė. Didžiausia šventė, primenant tuos kelerius metus, kai ugnis akysė spindėjo dieną naktį, skaistesnė už išorinę.

Tokios šventės suburia žmones, su kuriais norisi gyventi. Kartais juk užeina, manau, daugeliui šios rūšies žmonių, kad tarsi visai nebesinori gyventi... O pamatai juos aplinkui, ir viduje vėl viskas atsiverčia į šviesą – supranti, kad tarp jų, o gal netgi dėl jų dar galima pagyventi, padaryti geriausia, gražiausia, ką gali ir ką iš širdies nori. Nereikia turėti iliuzijų, kad kažkas kitas yra mūsų visų, kiekvieno iš mūsų darbo vartotojai – tai mes patys, tie patys žmonės, kurie supam vienas kitą per mūsų šventes. Mes esam vienas kito darbo, pastangų ir nuosirdumo „vartotojai“ ir „vertintojai“. Mes gyvenam vienas kitam – ne kažkam toli nematomam, ir kaip mes vienas kitam gyvenam, taip ir gyvenam. Kai matai aplinkui savus, gyvus, šviesius žmones, supranti, kad gyvent iš esmės, iš pačių širdies gelmių *nori*, dėl jų.

Tai lyg ir nesusiję su šventės turiniu, tačiau nuo turinio daug kas priklauso – padarykime „čiastušką“, „bumčikų“, vadinamosios estrados šventę arba, priešingai, elitinį frakų ir smuikų „džyru džyru“, ir tie žmonės nesusirinks. Griežtai kalbant, turinys nėra indiferentiškas, turinys koreliuoja su tuo, apie ką kalbame.

Lygiadienio šventės turinys iš esmės susijęs su etnišniais dalykais. Tik etniškumo nereikia suprasti siaurai – tai nereiškia, kad mes turime visi išeiti ir šaukti: „Lietuviai, lietuvių!“ Visai ne.

Pastaruoju metu žodyje „etninis“ slypi kažkas daugiau, kur kas daugiau. Tai tam tikras „geštatas“, būties būdas, atitinkama pasaulėjauta ir laikysena pasaulyje, susijusi ir su ekologine gyvensena (man regis, būtent

šie žmonės yra pagrindiniai miesto dviratininkai, nors tai ir pašalinė asociacija).

Šitaip suprantamas etniškumas netgi nėra nacionalinio pobūdžio. Tautybė čia reiškiasi tarsi savaime, bet koks nors išskirtinumo šiuo požiūriu niekad nejaučiu. Vilnius nuo seno ir vadinančių baltarusių, lenkų, žydų miestas, ir „etniška“ laikysena, mano galva, įmanoma kartu, drauge, dar daugiau – kaip tik ji gali sutaikinti ir suartinti. Viena aišku, etninis, ar etniškas, būsmas – tikrai ne globalistinis, tai tikrai ne marketas, kur sueinama vienam kitą apgauti, tikrai ne turgus. Galima būtų jį pavadinti, pavyzdžiu, „kosmine“ būsena bei laikysena, taip būtų gal net teisingiau – tiek senaja, mitine žodžio *kosmos* prasme, tiek šiuolaikine, turint omeny bekraštij žvaigždėtą dangų. Beje, reikia turėti omeny, kad daugelis mano kartos žmonių, ir pirmiausia būtent „maniškių“, išaugo su *science fiction*, prie kurios kiek vėliau prisidėjo *fantasy*, ir daugelį gal kaip tik šis kelias parvedė prie savojo *ethnos*. Tai dabartinė mūsų vidinė tikrovė – seniai nebe žagrės, ir tai yra mano tauta, mano tėvynė. Ir šitose šventėse visa tai kažkaip tvyro, plevena, nevalinė juntama. Ir aš tai labai myliu.

Be to, labai gerai, kad viešos šventės nesusisaisto su viena kuria religija, viena kuria konfesija. Tuo jos savame sukuria gilesnę dvasinę atmosferą, kurioje žmonės, nemojuodami kumščiais, nekilnodami transparantų ir neapsisagstę antpečiais – „štai mes štie ir tokie“, – gali atpalaiduoti neurotišką savidentifikacijos poreikį ir išgyventi išties gilų dvasinių patyrimą. Nes iš esmės gražiausios žmogaus sielos apraiškos per šventę viešojoje erdvėje yra dvasinės, nesvarbu, ar jos pasitelkia religinius simbolius, ar ne. Dar daugiau – kuo mažiau stengiamasi prisiplakti prie iš anksto pripažintų „vertybų“, kuo mažiau apsiklijuoja išankstinėmis dvasingumo etiketėmis, tuo tas dvasingumas grynesnis ir gilesnis.

Tai būtų trečioji – jau šiek tiek dvasinė, o kartu ir simbolinė – viešųjų švenčių funkcija (greta estetinės ir socialinės, bendruomeninės). Nuo jos švenčių turinys ir priklauso, ir pats ją provokuoja, sužadina.

Taigi Lygiadienio šventė, viena vertus, yra nepretenzinga, be jokių religinių šūkių, be ideologijos, ir ačiū Dievui, o kita vertus, ji leidžia visiems, bet kokios tautybės, bet kokio tikėjimo ar netikėjimo žmonėms, kurie turi bent tiek sveiko proto, kad nesikabinėtų prie šiaudinio ožio sudeginimo, – patirti bendrą atvirą dvasios erdvę. Ta erdvė čia tampa visiems prieinama, visiems, kurie ją pripažsta ir nemégina jos siaurinti, riboti, žaloti, atimti jos iš kitų. Iš esmės aš taip suprantu ir senąją dvasinę tradiciją (nesakysiu religiją, nes tai būtų per siaura; juolab ne „pagonybę“, nes tai dirbtinis, iš šalies primestas pravardžiavimas). Turiu omeny tą senojo Vilniaus, senosios Lietuvos dvasinę situaciją, kai bet kokio tikėjimo žmonės galėjo čia rasti sau vietą, turėti savo šventovę ir

Gediminas Piekuras. „Medis“. 2007 m. rudens lygiadienis. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

garbinti Dievą savaip, iš esmės netrukdydami vieni kitiams. Tokio pobūdžio dvasingumo nereikia né kaip nors pabrėžti, priešingai, tiktais nepabrėžiamas jis savaime gyvuoja. Tada atgyja ir senieji dvasiniai simboliai, išsivaduoja nuo jiems primestų siaurų „partinių interesų“ (kaip, tarkim, svastika nuo nacizmo) ir atgyja savo giliuosiomis, užsąmoninėmis, vienareikšmiškai neapibrėžiamomis ir todėl iš esmės neišsemiamomis prasmėmis. Taip ir Ugnies šventėje per laisvą dalyvaujančių menininkų vaizduotės ir kūrybos žaismę, nevaržomą sutelktą jų dvasios raišką savaime skleidžiasi gilesnis dvasinis turinys.

Švenčių simbolika. Senųjų tradicinių simbolių nėra labai daug, iš esmės tai vos kelių pamatininių ornamentų kombinacijos, be to, būdingos ne tik lietuviams, ne tik indoeuropiečiams toli į kairę ir dešinę nuo lietuvių, bet, tarkim, ir visai tolimiems Amerikos indénams. Tie pamatiniai ornamentai, o per juos ir svarbiausi tradiciniai simboliai, kuriais žmonės puošiasi nuo seniausių laikų, nėra suartiniai ženklai (net jei atskiru atveju kam norsapti!), o

būtent simboliai – jie perteikia tam tikras kertines visatos, būties ir žmogaus (už)sąmonės struktūras. Jie yra pirmesni ir istoriškai ankstesni už juos interpretuojančią mintį, ir jų interpretavimas – nepaliaujamas, jis vyksta per visą žmogaus istoriją, vis iš naujo, vis kitaip, vis įmantriau, aukštesniu lygiu, bet vis „apie tą patį“.

Yra tokia žymaus fantasto Arthuro Clarko knyga „2001-ųjų metų kosminė odisėja“. Dabar mums tai juokingai skamba, nes 2001 metai jau praėjo, o ji buvo nukreipta į „tolimą ateitį“. Bet pirma tos knygos dalis pasakoja apie tai, kaip į Žemę, kažkur pirmynkštėje gирioje, nusileidžia ateiviai iš kosmoso ir pastato tokį mirgantį kristalą. Aplink jį pradeda rinktis primatai, būsimų žmonių protėviai, ir žiūri, žiūri, tarsi be jokios prasmės, nieko negalvodami ir nesuprastami. Pasirodo, kad per tą mirgesį, kurį jie bukai stebelijo, nežemiška civilizacija lemtingai paskatino, pagreitino jų raidą, sąmonėjimą, dvasinį augimą. Kažką panašaus, mano galva, nejučia daro ir tradiciniai simboliai, tarp jų ir tie, kurie buvo naujodami per mūsų Lygiadienio bei kitas šventes. Nepriklasomai nuo to, kaip mes juos interpretuojame; vien tuo, kad į juos žiūrime, juos matome, įsidėmime, vien sukdamesi mūsų vaizduotėje...

Todėl nemanau, kad kada nors būtų galima prieiti kokį vieną jų aiškinimą, o ir nereikia, iš esmės jis vis tiek būtų ribotas, susaurintas ir todėl neteisingas. Teisingas santykis su šiais simboliais yra pats jų... na, tarkim, meditavimas, nuolatinė gyva interpretacija, siekiant ne rezultato, bet atsidavus pačiam vyksmui. Taip ugnikalnio lava viršuje niekuomet nesustingsta, o tik verda ir kunkuliuoja, neįgaudama jokio pastovaus pavidalo, o šliuždama žemyn tolydžio sustingsta į akmenį, į konkretų pavidalą. Taip ir mintis: vos tik ji pasileidžia žemyn, netrukus virsta vienos konkretios tiesos, vienos galimos interpretacijos akmeniu – tai jau nebe gyva sąmonė, kuri pati yra aukštesnė Tiesa už bet kokią dalinę tiesą. Ir pastaroji tiesa iš esmės téra tol, kol ji žadina protą, mąstymą, asociacijas.

Tarkim, svastikoje mes galime ižvelgti dvi susikryžiavusias gyvates ar žalčius arba du kryžium sudėtus pagalius, kuriuos trinant įžiebiamą ugnį, arba saulės ženkla, besiskantį kryžių uždegtais galais... Pastaraisiais laikais dar galima pridurti spiralinę galaktiką... Ir visa tai tiesa, tačiau tik dalinė.

Tradiciniai, archetipiniai simboliai yra universalūs, vienoti, bet tai nereikia, kad jie néra „mūsų“. Tai visų universalijų požymis – jos yra visų, o būdamos visų, vienims yra „mūsų“, tad néra jokio reikalo jų atsižadėti. Mes juos randame savo senojoje tradicijoje – audiniuose, puodų puošyboje, karių diržuose, vyru, moterų aprangoj...

Ir susigražinam mes juos ne tam, kad paskui primesume kitiems jau kaip „savo“. Čia geras svastikos pavyzdis – ji buvo sutapatinta su politine sistema ir grobikiš-

kais kėslais, tapo tų kėslų politiniu-istoriniu ženklu, bet kaip simbolis taip ir liko laisva. Tai tebuvo vienas iš ego-centriškų sukalkėjimų, mēginimų sustingdyti simbolį į vieną „savo“ prasmę. Bet galų gale jis išsiveržia iš bet kokių gniaužtų, iš visų lyčių, kurios žiemą buvo sukausčiusios būties upę, ir jis vėl gyva srove pasilieja pirmyn – taigi vėl nebenturi vienos „teisingos“ prasmės, todėl vėl žadina vaizduotę, mąstymą, mintį. Tą patį galima pasakyti ir apie penkiakampę žvaigždę, kryžių ir kt.

Lygiadienio šventėje tokie simboliai tik atgaivinami, primenami, ir vien tuo savaime atlieka savo šventą darbą. Tai vienas iš būdų jiems gržti į mūsų gyvenimą, niekam nieko neprimenant, neteigiant jokios griežtos reikšmės, nerékiant per kitus, kad jie galėtų tyliai, po truputį žadinti mūsų sielas, žadinti vaizduotę gilesniems apmastyams, gilesnei būčiai...

Aukojimas. Galima tvirtai pasakyti, kad šiaudinių skulptūrų aukojimas tikrai néra ta auka, kuri prieš 2 a 3 tūksrantmečius būdavo atliekama labai rimtai. Tai néra religinis aukojimas. Palyginti su senuoju religiniu aukojimu, tai veikiau aukojimo metafora – daugiau metafora nei religija. Dar pridurkime, kad visos religijos žino aukojimą kaip vieną iš kertinių religijos elementų, bet kai mes atliekame ne konkretios religijos aukojimą, o veikiau aukojimo metaforą, tai vėl nesusirišam su jokia konfesija, nepastatom slenksčio – čia jūsų, o čia mūsų. Kita vertus, toks nesusaistytas, nesutapatintas su jokia konfesija, jokia konkreti religija aukojimas tam tikra keista prasme tampa dar gilesnis ir tikresnis.

Čia ir estetinis aspektas: dailininkai, menininkai sukurė skulptūras, jie įdėjo savo darbą, mintis, nuoširdumą ir įžvalgą, padarė, kas ką galėjo, ir štai – staiga jų darbas mums matant prazūsta. O tai gryniausia auka – mene ji jau seniai prigijusi, toks, tarkim, yra piešimas paplūdimy, kurį už kelių valandų nuplaus potvynis. Tokio pobūdžio meną mes šiaip jau siejame su Rytais, tibetiškojo budizmo mandalomis, nubraukiamomis vos sudėjus, su dzeno praktikomis, kur pabrėžiamas laikinumas, skatinama neprisirišti, negailėti, netausoti. O ką reiškia netausoti? Tai reiškia, kad užuot savinėsis savo darbo vaisių, tu iškart atveri sielą kitai, naujai bangai. Tai tas pat, kas ugnikalniui „nesilaikyti“ akmenų, kuriais pavirsta iš jo trykstanti lava, nežiūrėti, kuo jie ten nuriedėjė pavirsta. Tokio pobūdžio auka mene skatina ne rezultata, o patį kūrybingumą, skatina atverti kūrybos versmes. Ne tik mene, iš esmės bet kur, bet kurioje žmogaus veiklos srityje be tokios aukos neįmanoma pasiekti nieko rimtiesnio, gilesnio. Ir visos mūsų konjunktūrinės neurozės – mokslo ar meno (ir visuomeninėje veikloje žmones ištinka profesinės neurozės) iš esmės yra susijusios su negalėjimu paaukoti savo darbo rezultatų, negalėjimu atsiatapinti ir palikti juos ramybėje.

Šia prasme šiaudinių skulptūrų deginimas yra labai gilus ir iš esmės labai gražus simbolis.

Pažvelgus dar giliau, laikina yra viskas, todėl valinga ar nevalinga auka yra visiškai neišvengiama. Jonas Vaiškūnas antai sako, kad, jei gerdamas nenulieji dievams, tai anksčiau ar vėliau tavo butelis nusivers, ir dievai atsiims savo... Tai galima laikyti pokštą, bet žiūrint giliau, simboliškai, šis pokštą yra labai vaisingas – viskas vis tiek prapuls, neprapuola tik tai, kas paaukota, nes tai pasileika sieloje – kaip „absurdiškas“, todėl juoba sąmoningas poelgis. Aukojimas primena tręsimą: jeigu sugebi atiduoti, tai iš to kažkas gali augti. Gal tai nematoma, gal tai vidinis, neapčiuopiamas dalykas, bet tai juolab esmė. Tai tas pat, kai žmogus perka ne daiktus, o knygas, ir dargi jas skaito: „Viešpatie, žmonės mašinas, namus turi, o aš čia knygelių prisipirkęs...“. Bet praskaityk 10 metų, ir pasaulis apsivers (panašaus siužeto klasikinėje literatūroje jau esama). Taigi per auką dvasiai laimėsi pasauly, o jei pirkai daiktus, tai per tuos metus jie jau bus pasenę, pagedę...

Čia pati giliausia aukojimo prasmė – materialaus daikto auka dėl dvasios, kūno dėl sielos. Tokiu būdu viduje pradeda kažkas augti. Išižiebia ugnis, ir tai, kas buvo materialu – malka, pavirsta ugnimi. Ugnis – nepamainomas dvasios simbolis dar ir tuo, kad ji savaimė visad veržiasi aukštyn. Tai kartu ir aukojimo simbolis – aukojimo kaip augimo. Todėl galiausiai ir pats ugnies simbolis, tiesiog matomas, stebimas, nejučia ugdo žmogų, jo sielą. Jo funkcija ta pati, kaip minėtojo ateivų atsiųsto kristalo – ugdyti sąmoningumą, ugdyti dvasią, iš primato, beždžion-žmogio pagaliau išugdyti žmogų, paskui iš *homo sapiens* – *homo sapiens sapiens*. Dabar mes save jau taip vadiname, gal netrukus pavadinsime *sapiens sapiens sapiens*, kad ir rizikuodami *homo*.

Šventės ugnys. Prisimenu iš ankstyvos vaikystės, kai gal penkerių metų būdamas tėvų sode su kaimynų vaiku tūpčiodavom prie laužo – pamenu, paimi šiaudą, kiši į ugnį, ištrauki ir žiūri, kaip jis nudega ... Kažkodėl mes juokais šitą užsiemimą buvom pavadinę „šiaudo darbu“ arba „ugnies darbu“, ir tik užauges sužinojau, kad *Feuerwerk*, t.y. fejerverkas, pažodžiu ir yra „ugnies darbas“. Galima sakyti, kad tie ankstyvos vaikystės žaidimai su ugnimi iš esmės buvo tokie pirmykščiai proto-fejerverkai – trauki kažką iš ugnies ir žiūri, kaip dega, kibirkščiuja, nulekia, nešamas véjo, kaip lekia pavėjui kibirkštys... Kodėl ugnis traukia? Žaidimas – tai jau antras dalykas. Ugnis iš esmės traukia. Prie ugnies gali atsisesti ir nieko neveikti, gali visiškai užsimiršti, o iš tiesų – tai užmiršti viską, kas nesvarbu, ir atsimerkti giliaja savo siejos dalimi, kuriai nerūpi padieniai dalykai.

Fejerverkai randasi būtent iš tų žaidimų su ugnimi, kuriuos siela ramiai stebi.

Vaikystėje dar būdavo „chalapuškės“ – šauni, ir išleikia spalvoti popierėliai, bet iš esmės tie popierėliai irgi „žaidžia“ ugnį. Kibirkščių imitacija. Kas dar gali pažirti, jei ne kibirkštys, jei ne ugnis? Galima sakyti, kad fejerverkų esmė yra žaidimas su ugnimi, kuris slapta atskleidžia gilų žmogaus poreikį ir potraukį ugniai, nesvarbu, kad ji šaudo, skraido po orą, žyra kibirkštimis (prisiminimine mūsų aitvarus)... Vis tiek žiūrime į tą pačią ugnį, ir siela džiaugiasi, į ją žiūrėdama.

Šiandien fejerverkai gal labiausiai nupigintas, mažiausiai sutelkiantis, pats „popsiausias“ ugnies lygmuo... Bet jei neberandame progos pažiūrėti į ją kitaip, tai žiūrėkime bent šitaip, juoba kad tai į dangų iškelta ugnis, dangiška ugnis, nejučia susyjanti ir su visa krintančių žvaigždžių mitologija.

Kalendorinės šventės mieste. Čia atsiveria vieša erdvė, būdami kartu mes tampame visuomene, bendruomenė. Anksčiau buvo galima viską daryti tik vienam, susigūžus. Tarkim, kai senoji tradicija buvo nustumta į pogrindį, žmonės atikdavo senuosius ritualus tik savo namuose, savo kaime. Tačiau būtent bendras atlirkimas viešoje erdvėje suburia žmones į bendruomenę. Iš esmės tokia socialinė ritualo funkcija. Žmogus, kuris atlieka savo ritualus vienas, užsidaręs, auga nebent viduje, tik viduje, o žmonės, kurie švenčia kartu, augina vienas kitą ir savo bendrą, savą pasaulį. Šventė, šventumas šiaip jau gilesnis žodis už ritualą, net už aukojimą – jis mena pirminę šventumo prasmę. Tad jei mes švenčiame kartu, tai mes pašvenčiame savo erdvę, bendruomenę patys ir tampane švento pasaulio dalimi.

Yra šeimos šventės, antai Kūčios, kai žvakutes deginame užsidarę. Vélinės yra mirusijų paminėjimo šventė, kai visi švenčiame kartu su savo mirusiais, švenčiame mirusiesiems dalyvaujant, ir tokiu būdu mes išliekame su jais viena slapta bendruomenė, pagaliau galima ir vienam sunkią valandą užsidegti žvakutę – tarsi iš sielos laukan ištrauktas žiburėlis ji per išorę sugražina tą šilumą, kurios viduje staiga pritrūko. Tačiau visais atvejais ugnis yra pagrindinis dalykas, ir šviesa, ir šiluma. Mūsų platumose toks svarbus žmogui dalykas, kad nėra reikalo apie tai nė kalbėti, pakaktų įsivaizduoti bent parą be ugnies... Ugnis ir biologinį mūsų kūną persmelkia iš pagrindų, nes juk būtent ugnis yra deguonies oksidavimasis ląstelėse, kurio dėka esame gyvi. Na, to žmonės anksčiau gal ir nežinojo, bet puikiai žinojo skirtumą, ar tamsų žvarbų žiemos vakarą užsikūrei ugnį, ar ne.

Sakai, tradicinių kalendorinių švenčių važiuojame švęsti į kaimą. Žinoma, dabar mūsų tauta, naujoji kalbinė lietuvių tautybė yra kaimiška, dėl taip susiklosčiusių istorinių apinkybių. Bet ji labai nesena ir laikina. O mūsų senąją tautą, kuri ilgus tūkstantmečius irgi kalbėjo lietuviškai, baltiškai ir gyveno milžiniškose teritorijose su

miestais, pilimis ir kunigaikščiais, sudarė visi trys pagrindiniai luomai. Tai irgi mūsų tauta. Vėliau dalis prarado kalbą, ir dabar mes jų lyg atsisakome. Ne, šitas miestas yra mūsų, su seniausiais radiniais iš prieš mūsų eros... Kodėl turime jo išsižadėti? Ne, tai mūsų miestas, ir ne reika iš jo bėgti, tarsi kaimas būtų mūsų tradicijos šaltinis. Iš tiesų kiekviena tradicija, ar apskritai kiekvienas gyvas padaras yra gyvas tol, kol gali judėti, keistis, vystytis, užsigydyti žaizdas, atsiauginti prarastas dalis...

Čia dar ir kita tema, kurią galima pavadinti *autentiškumo klausimu*. Suprantama, mes buvome užspausti, gal todėl išgyvenome tam tikrą autentiškumo neurozę. Dažnai manoma, kad iš tiesų autentiška gali būti tik tai, kas užrašyta iš kaimo žmogaus, nors gal pats kaimo žmogus, tarkim, pasaką išgirdo per radiją. Bet jei iš kaimo žmogaus užrašyta – autentiška.

Iš tikrujų autentiška yra viskas, ką mes darome – ką galvojame, samprotaujame, plepame, juokujame, svajojame, žiūrėdami į žvaigždes, net kuo apsimetinėjame yra autentiška. Ir tai, ką aš dabar filosofuoju, irgi autentiška, o kadangi aš – lietuvių tautos žmogus, tai ir tam tikra tautosaka. Todėl ir į kaimą man važiuoti nereikia (nors tai nereiškia, kad neverta ar nepatinka) – va čia ir dabar, šią akimirką aš čia autentiškai gyvenu. Todėl ir mūsų šventės, jei mūsų širdys džiaugiasi, vadinas, yra autentiškos, ir tai yra gyva mūsų tradicija čia ir dabar. Ir tai ne mažiau autentiška patirtis nei prieš šimtą metų vienai kitomis aplinkybėmis mano protėvio autentiška patirtis. Autentiškumo klausimą paranku būtų aptarti tradicinės muzikos pagrindu. Kyla ištisi ginčai, kiek galima leisti sau improvizuoti... Tai kitas to paties klausimo atžvilgis. Reikia pasakyti, kad žmogus, gyvenęs senojoje tradicijoje, jos ne užsispypręs laikési, ne gynési nuo kitų tradicijų – atvirkščiai, tradicijos buvo labai atviros, tiktais kontaktu buvo nepalyginti mažiau. Žmonės visuomet labai lengvai perimdavo visas naujoves (žinoma, nekalbant apie tradicinės sąmonės tam tikrą priešinimą naujovéms apskritai), lengvai įtraukdavo jas į savo kostiumą, į papročius. Žmonės visuomet buvo atviri pasaullui. Ir tradiciją jie išsaugojo ne dėl to, kad varžési ir neleido sau gyventi kitaip, o kad ji sudarė visą jiems žinomą, prieinamą pasaullį, ir tiesiog nebuvo kaip kitaip gyventi. Ir kuo tik atviriau jie savo siela reiškési, kuo buvo nuoširdesni, tuo gyvesné buvo ir išliko tradicija.

Todėl testi tradiciją reiškia ne susikausčius laikytis jos rémuose, o priešingai – tegu iš pačių gelmių širdis atsiveria viskam – būčiai, pasaullui, sielos gelmei, tegu atsi duoda jai visa ir ima iš jos viską – va tai ir yra tradicija. Kol mes susikaustę – tai ne gyvenimas, o muziejus, naf talinas, todėl ir ne tikra tradicija. Tai žaidimas tradicija, tradicijos mėgdžiojimas, mimikrija, todėl – iš pagrindų neautentiška. Tai nereiškia, kad negalima dėvėti tradicių rūbų, juoba kad jie nepaprastai gražūs ir patogūs; tai

reiškia, kad juose reikia gyventi, o ne staipyti sustingus, ne vaidinti gyvenimą. Tas pats pasakytina apie bet kokias tradicinio gyvenimo formas.

Juk nėra jokio prieštaravimo, kad vieni dainuos taip, kaip išgirdo iš bobučių, o kiti – su bosinėmis gitaromis, nematau jokio prieštaravimo, tai yra tiesiog skirtinges vienos tradicijos formos.

Todėl ir šventės – ką reiškia tradicinis kalendorius? Tradicinis kalendorius yra mūsų gyvenimas. Jeigu mes randame Jame svarbius taškus ir juos pasižymime, tai ir yra mūsų kalendorius, mūsų širdies tradicinis kalendorius. Dėl to šitas ginčas...

Kalbino Saulė MATULEVIČIENĖ

Vilnius Equinoxes

Fire Marks

In this interview Eglė PLIOPLIENĖ, establisher and a long time head of the Vilnius Ethnic Activity Centre, initiator of numerous ethno-culture events in Vilnius and current head of the public institution *Fire and Mask* discusses the celebration of seasonal holidays in Vilnius, the history of their revival or even establishment and their significance to contemporary people.

Soon after the establishment of the Vilnius Ethnic Activity Centre in 1992 seasonal holidays returned to the city, spring and autumn equinoxes among them. In ten years the latter developed into impressive fire mysteries during which straw sculptures made by professional artists and reflecting the given moment in history and topical state events are burnt.

Fire Sashes

In this interview with Julija IKAMAITĖ, ceramicist, author of fire patterns on the bank of the river Neris, and the organiser of this year's autumn equinox celebration in Vilnius, the importance of such celebrations for children and high school students who arrange candles into the already drawn patterns on the river bank is discussed. The reason why children like it is the atmosphere of calm and good folk music that open up the meaning of the ancient Baltic culture. All of this takes them closer to the heritage of traditional Lithuanian culture.

Vilnius Holiday Fires

Lithuanian mythology and mythic worldview researcher Dainius RAZAUSKAS discusses the importance of the equinox celebrations in Vilnius and their impact on contemporary people. He believes that public city celebrations unite people internally, by way of spiritual experiences. He sees the candle lights and fires used at the equinox celebrations as a metaphor for the ritual of the offering and claims that in this way these celebrations bring the symbols of the ancient Baltic religion and their meanings closer to nowadays.

Kraštotyrininko Vlado Šaulio (1902-1977) šviesiam atminimui

Du istoriniai Vilniaus akmenys: jų lokalizacija ir paskirtis

Aleksandras STABRAUSKAS

Tyrimo objektas – du ypatingi akmenys Žvėryne ir Baltupiuose (pastarasis sunaikintas). Tikslai: remiantis rašytine ir ikonografine medžiaga, patikslinti būvusią akmenų lokalizaciją, palyginti juose iškaltus heraldinius ženklus ir peržvelgti šių viduramžių istorijos paminklų būvusių paskirties versijas. Metodai: istoriografinis, aprašomas analitinis ir lyginamasis. Pagrindinės išvados: Baltupių akmuo buvo netoli kelio iš Vilniaus į būvusių jo priemiestį Kalvariją ties Baltupio kaimu. Žvėryno akmens pirmynkštė vieta tikriausiai buvo ta pati Neries sekluma, kur jis aptiktas 1958 m.; XX a. ketvirtajame dešimtmetyje šiaime akmeny iškalus skyles, jis, kartu su kitais, trauktas iš upės lauk; iš jų ir medinių polių Neryje ties Nuvažiavimo g. buvo pastatyta apsauginė užtvara. Tiketinas XX a. antrojoje pusėje iškeltas abiejų akmenų paskirties aiškinimas

juos būvus riboženkliais: jie žymėjo vakarinę didžiojo kunigaikščio valdos ribą (galinius jos taškus).

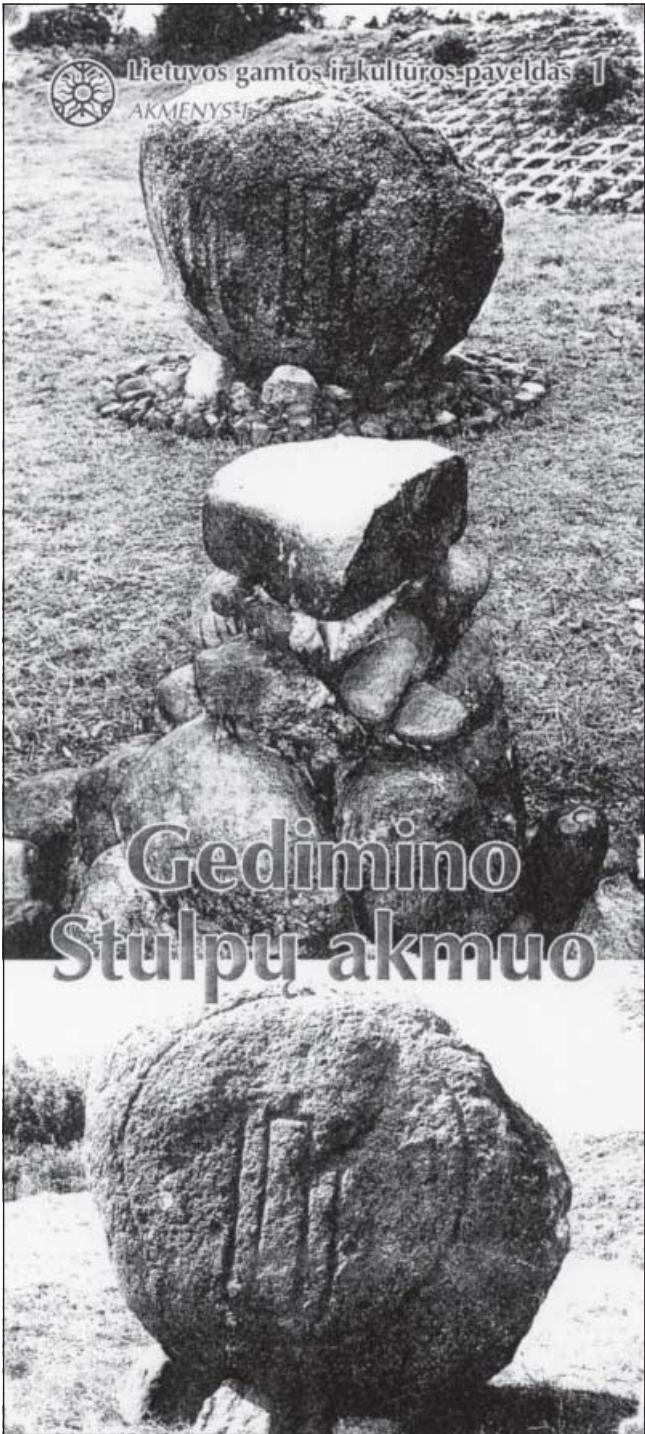
Prasminiai žodžiai: istoriniai akmenys, Vilnius.

Ivadas

Žvėryno akmuo – vienintelis Lietuvoje žinomas tokio pobūdžio ir išvaizdos paminklas¹ su iškaltais Jame vadinamaisiais Gediminaičių stulpais. Tai rusvo porfyrinio granito riedulys, gulintis dešinajame Neries krante už Liubarto tilto, ties upės posūkiu į vakarus. Akmenį aptiko bei nufotografavo kraštotyrininkas Vladas Šaulys 1958 m. (1 pav.).² Nuotrauką ir akmens aprašymą jis nusiuntė Petru Tarasenkai, kuris atsakė, jog akmuo galėjęs žymėti didžiojo kunigaikščio žuvavimo Nery ribą.³ 1965 m. V. Šaulys apie Žvėryno akmenį paskelbė straipsnį, kuriamo interpretavo

1. Žvėryno akmuo 1958 m. V. Šaulio nuotrauka.

2. Lankstinuko apie Žvėryno akmenį titulinis puslapis.⁸

P. Tarasenkos jam išsakyta nuomonė (akmuo žymėjęs ribą tarp feodalinių vandens valdų), o kartu ir paminėjo dar vieną akmenį su panašiu ženklu, kažkada buvusį prie kelio į Verkius.⁴

Adolfas Tautavičius į abu tuodu akmenis irgi žiūrėjo didžiojo kunigaikščio valdų kontekste ir pabrėžė juose iškaltų ženklų heraldinę prasmę.⁵ Edvardas Gudavičius ėmėsi išsamesnio Žvėryno akmens tyrimo ir argumentuoto interpretavimo: remdamasis viduramžių ikonografine

medžiaga bei rašytiniais šaltiniais, jis priėjo išvadą, jog šis akmuo (kurio heraldinis ženklas, pasak tyrėjo, datuotinas XV a. antraja puse – XVI a. pradžia) ir kitas, XIX a. buvęs pakeliui į Verkius, – tai du Lietuvos didžiojo kunigaikščio žemų Vilniaus apylinkėse riboženkliai.⁶

XX a. devintajame dešimtmetyje, pradėjus statyti Neries krantinę, tapo aktualu Žvėryno akmeniui sugrąžinti jo pirmynkštę padėtį (tai yra jį atstatyti, nes jis gulėjo kuorais žemyn, žr. 1 pav.) bei išsaugoti išlikusius šalia jo kitus akmenis.⁷ Veiklių ir konstruktyvių paveldo išsaugojimu susirūpinusių visuomenininkų grupė, išprovokuota Vilniaus m. valdžios nerangumo šiuo klausimu, po kelių bergždžių kreipimusi imasi nesankcionuoto veiksmo: 1999 m. rudenį akmenį perkelia už 22,9 m nuo buvusios vietas ir priešais pastato aukurėlių, išleidžiamas lankstinukas, kuriamė akmuo interpretuojamas kaip kultinis⁸ (2 pav.).

Akmenį atstačius kuorais aukštyn (dabar jis jau vėl nuvirtęs, tik ant priesingo šono nei iki 1999 m.), kitoje akmens pusėje (buvusioje apačioje) rastos iškaltos trys gilių duobutės (skylės), o šalia apskritimo aptiktas iškaltas vertikalus griovelis bei duobutės. Gal tirdami naujai aptiktas žymes galėtume atskleisti ką nors reikšmingo apie ši akmenį? Ar akmeny iškaltos skylės, kaip teigama minėtame lankstinuke, tikrai kultinės? Aiškintis su šiuo paminklu susijusius duomenis svarbu, nes anksčiau ar vėliau akmenį turėsime atstatyti. O iki šiol nežinome, ar ankstesnė akmens vieta buvo pirminė. Akmens pirminę vietą ir padėtį bei artimiausią aplinką galima pasiaiškinti remiantis archyvine ikonografine medžiaga.

Apie kitą akmenį su panašiu ženklu – pastaraisiais laikais, kaip sakyta, pirmąkart paminėtą V. Šaulio – jau XIX a. buvo rašęs grafas Eustachijus Tiškevičius, kuris nurodė, jog tas akmuo rastas netoli kelio į Vilniaus priemiestį Kalvariją.⁹ Kaip svarbų orientyrą, kur šis, XX a. jau sunaikintas, akmuo yra buvęs, A. Tautavičius nurodė dešiniji Neries krantą.¹⁰ E. Tiškevičius upės išvis neminėjo. O V. Šaulys vietą (kartu nurodydamas ir informacijos apie ją kilmę) apibūdino taip: „Pasakojama, kad toks pat [kaip Žvėryno – A. S.] akmuo tijojęs Neries aukštupyje, prie Vilniaus–Verkių kelio, ties Baltupio kaimu [...].“¹¹ (Žvėryno akmuo pavadinotas pagal vietovę, todėl ir antrajį akmenį pavadinau pagal nuorodą „ties Baltupio kaimu“, atsižvelgdamas į šiandieninę daugiskaitinę vienos vardo lyti *Baltupiai*, – Baltupių akmuo).

Gal pavyktų patikslinti, kurgi šis akmuo buvo iš tikrujų? Išliko jo aprašymas ir piešinys, kuriame matome akmeny iškaltą ženklą, – ši medžiaga, kaip ir E. Tiškevičiaus nuomonė apie jo paskirtį, mūsų istoriografijoje neaptarta. Kartu verta pasiaiškinti, ar abudu akmenys be atodairos vertintini tame pačiame (didžiojo kunigaikščio valdų) kontekste, nediferencijuotai. Jeigu tai iš tikrujų riboženkliai, tai nuoseklu būtų manyti, kad ir ženklai juose

iškalti tuo pačiu istoriniu laikotarpiu, – kodėl tad jie vis dėlto skirtini? Ir ar nieko mums negali atskleisti pati akmenų lokalizacija?

Taigi šiuo straipsniu ir norima, pirma, patikslinti abiejų akmenų vietas ir, įvertinus jų aplinką, apsvarstyti jų pa-skirties versijas.

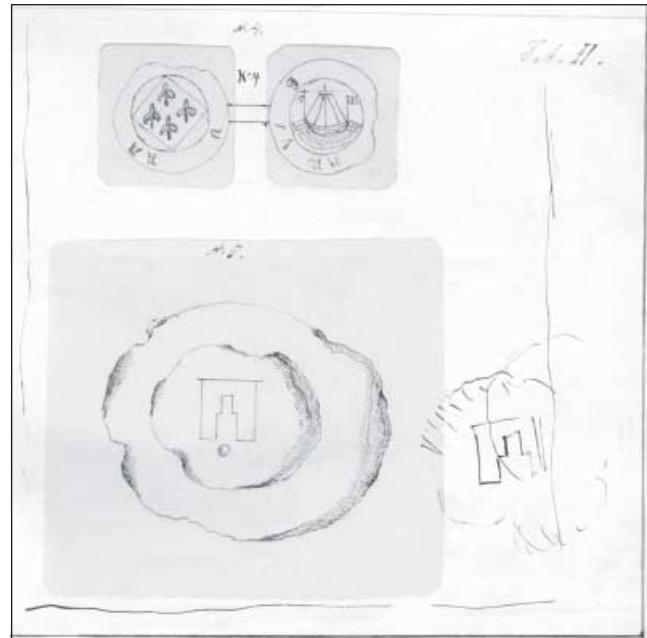
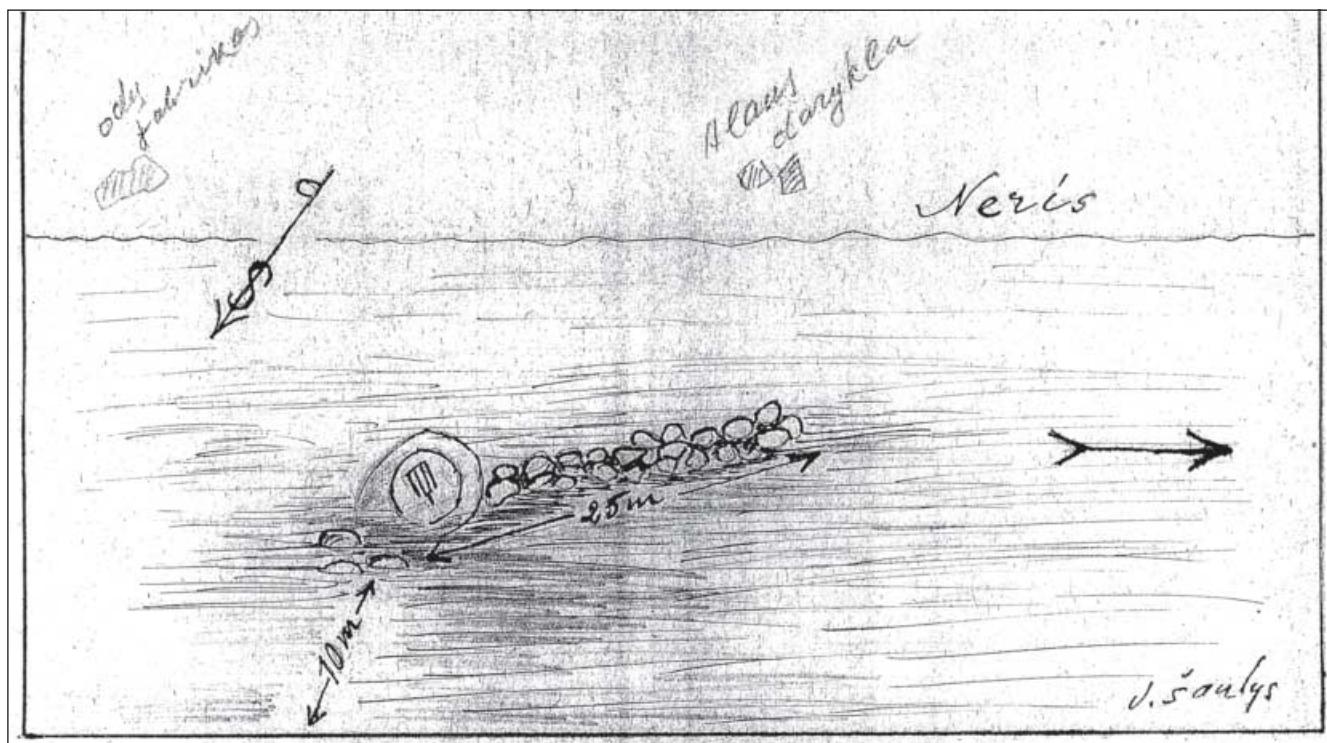
Baltupių akmuo

1. Lokalizacija.

Taigi grafas E. Tiškevičius upės apskritai nemini ir kaip pagrindinį orientyrą nurodo kelią iš Vilniaus į Kalvariją: [...] przypadkiem znaleziono w 1863 r. w miejscu zajmowanym niedługo przez oboz krzyżacki, niedaleko przy drodze między Wilnem a Kalwarią w gęstych zaroślach ogromny dziki kamień, z herbem Dynastii pamiącej na Litwie zwanym Kolumny, po litewsku Stiebas.¹² (1863 m. ... netoli kelio, tarp Vilniaus ir Kalvarijos tankiuose krūmokšniuose atsitiktinai rastas didžiulis akmuo su Lietuvoje vadintu kolonu, lietuviškai Stiebas, giminės herbu.) V. Šaulys, A. Tautavičius ir E. Gudavičius nurodė Vilniaus–Verkių kelią. Iš visko sprendžiant, jie omeny turėjo dabartinę Verkių g., kelią į Naujuosius Verkius. V. Šaulys dar priduria: „ties Baltupio kaimu“. Patyręs kraštotoyrininkas, aišku, rėmësi vietos senbuviu pasakojimu, kaip ir rašydamas apie Žvėryno, Vilkpédės, Airėnų akmenis ir daugelį kitų pamincklų: straipsneliuose, paskelbtuose periodikoje, kartojasi frazės „žmonės pasakoja“, „pasakojama, kad“...

Akmenį E. Tiškevičius interpretavo kaip kunigaikščio Vytauto brolio Tautvilos (Konrado), pasak jo, 1390 m. žuvusio per Vilniaus pilį šturmą, antkapinį akmenį.¹³

Vadinasi, akmuo nebuvo upės krante. Antkapinis akmuo galėjo būti tik aukštai, ne upės užliejamoje vietoje. O kadangi toks reikšmingas vietovės akcentas kaip upė tekste net nepaminėtas, tai, matyt, išvis net ne paupy. Gal todėl, 1863 m. akmenį aptokus, net nesvarstyta versija, jog akmuo su Gediminaičių ženklu galėjęs būti didžiojo kunigaikščio žemų riboženkliu: upė yra natūrali ir akivaizdi valdų riba, o akmenį radus kažkur krūmuose, prie kelio, pasirinkta kita versija.

3. Baltupių akmuo.¹⁷4. Žvėryno akmens aplinka 1958 m.¹⁸

5. Žvėryno akmenų vora 1965 m.¹⁹

Tiesesnis ir trumpesnis kelias į Kalvariją nei aplinkinis, éjęs paupiu, per Trinapolį, vedé dabartine Kalvarijų gatve, ką matome ir XIX a. žemélapiuose,¹⁴ tad realiausia galvoti, jog E. Tiškevičius omeny turéjo būtent jį. Tikrai reikšmingas V. Šaulio akcentas – „ties Baltupio kaimu“ – patikslino vietą geografinės platumos atžvilgiu. Bet ar teisus buvo V. Šaulys ilgumos atžvilgiu? Viename jo rankraštyje apie Žvėryno akmenį skaitome: „[...] manoma, kad šis paženklintas akmuo, kaip ir minėtas prie Baltupio kaimo, galėjo būti gairėmis žvejybos ribai pažymėti tarp valdžiusių vandens plotus savininkų, atseit, tarp Vilniaus ir Baltupio kaimo turéjo būti žvejimo ruožas Neryje“.¹⁵ Taigi Baltupių akmenį V. Šaulys nedviprasmiškai teigé buvus upés krante, o tai neatinka E. Tiškevičiaus aprašymo. Betgi šeštajame XX a. dešimtmetyje V. Šaulys rémësi vien žodine informacija apie jau nebesantį akmenį, tad, suprantama, E. Tiškevičiaus informacija vertintina kaip objektyvesnė.

Apibendrinant galima pasakyti, jog akmuo buvo tikrai ne Neryje ar jos krante, bet tikriausiai upés prieigose, netoli kelio į Kalvariją, ties Baltupių kaimu į vakarus nuo upés (beje, būtent ties Baltupiais atstumas tarp Kalvarijų g. ir Neries yra mažiausias, vos 10 minučių pėsčiomis).

2. Akmens ir ženklo piešinys.

Spausdinant E. Tiškevičiaus rankraštį, akmens iliustracija buvo perpiešta. Heraldinio ženklo atvaizdas visiškai atitinka originalą (tai šiuo atveju ir buvo svarbiausia), o akmens kontūras bei vaizdas – improvizuotas. Skirtu-

mai nedideli, bet mūsų analizei jie vis dėlto reikšmingi: neliko vieno kito akmens aptrupėjimo, ijtūkimo, arba jie pavaizduoti kitaip, o kai kas ir pridėta. Pavyzdžiu, originale ženkla matome iškiliame, gana aiškiame, nors ir aptrupėjusiame, skritulyje, o perpiešus kitu stiliumi, tai nebežymu ir pan.¹⁶ Todėl mes remsimės originaliu – rankraštiniu – piešiniu (3 pav.).¹⁷ Iš originalo galima spręsti, jog autorius pirmiausia nusipiešė eskizą (išliko piešuku piešto kontūro fragmentų) – akmuo neabejotinai buvo pradėtas piešti iš natūros. Beje, šalia iliustracijos, skirtos spaudiniui, autorius dar atskirai pripiešė ir ženklo eskizą (žr. dešinėje).

Žvėryno akmuo

1. Iškaltų duobučių paskirtis.
Akmens pirminė vieta ir padėtis.

Jau minėjau, kad 1999 m. pastačius akmenį, aptiktos trys iškaltos duobutės (skylės), kurių iki tol nesimatė. Jos labai giliose: priešingoje, nei iškaltasis ženklas, akmens pusėje – 23 cm, o gretimame šone, virš ženklo, šiek tiek iš dešinė nuo jo, – 16 ir 14 cm gylio. Visų trijų skersmuo apie 4 cm; atstumai tarp jų – 76, 136 ir 156 cm. Kada ir kokiu tikslu buvo iškaltos šios duobutės? Ar jos, kaip teigiama minėtame lankstinuke, tikrai kultinės?

Nuo ankstesniosios (prieš 1999 m.) šio akmens vietas (kur tebéra išlikusi duobė, šiuo metu jau užželusi karklais) pietų–pietvakarių kryptimi upės krante bei upėje prie pat kranto reta vora išsidėstę kiti stamboki akmens, kuriuose taip pat esama iškaltų skylių. (Beje, čia pat upėje, prie kranto, yra ir akmuo su platomis duobutėmis, primenančiomis žvérių pėdas, bet jos – gamtinės kilmės). 1988 m. tokiu akmens buvau pasižymėjės devynis. Dabar daugelis jau užnešti smėlio ar apaugę veléną. Šiuose akmens duobutės iškaltos visiškai taip pat, ta pačia technika (šiuo klausimu autorų konsultavo geologijos daktarė Gražina Skridlaitė): duobutės dvejų pirštų, apie 4 cm, skersmens (platesnės viršuje ir šiek tiek siauresnės apačioje), jų dugnai išgaubti, sienelių paviršius lygus, kai kurių angos turi nuolydį į tą pusę, iš kurios buvo kalta. Skirtingas tik duobučių gylis – nuo 8 iki 23 cm. Kaip ir didžiajame, dar viename akmenei irgi iškaltos trys skylės, tarpusavy irgi sudarančios panašų trikampį (dvi arčiau viena kitos, o trečioji – atokiau).

Šioje akmenų voroje esama ir akmenų su skaldymo žymėmis: šiaip tik apskaldytų su likusiomis aštriomis briaunomis, o keturi – su punktyru iškaltais plyšiais, ren-giantis akmenis suskaldyti. Vienas iš pastarųjų jau perskeltas, bet taip ir paliktas vietoje, kitas irgi perskeltas, bet paliktas tik vienas iš gabalų, trečiąjame iškalti gilūs plyšiai, bet akmuo neperskeltas. Piečiausiamie šios voros akmenyje plyšiai tik pradėti kalti; iš tame irgi kruopščiai iškaltos 10 cm gylio duobutės matyti, jog skaldymo plyšiai ir duobutės akmenyse iškaltos skirtingais tikslais, taigi tikriausiai ir skirtingu laiku. Visos skylės šiuose akmenyse visiškai pabaigtos kalti – jokių pradėto ir pamesto darbo požymių, kaip kad skaldymo atveju, nėra.

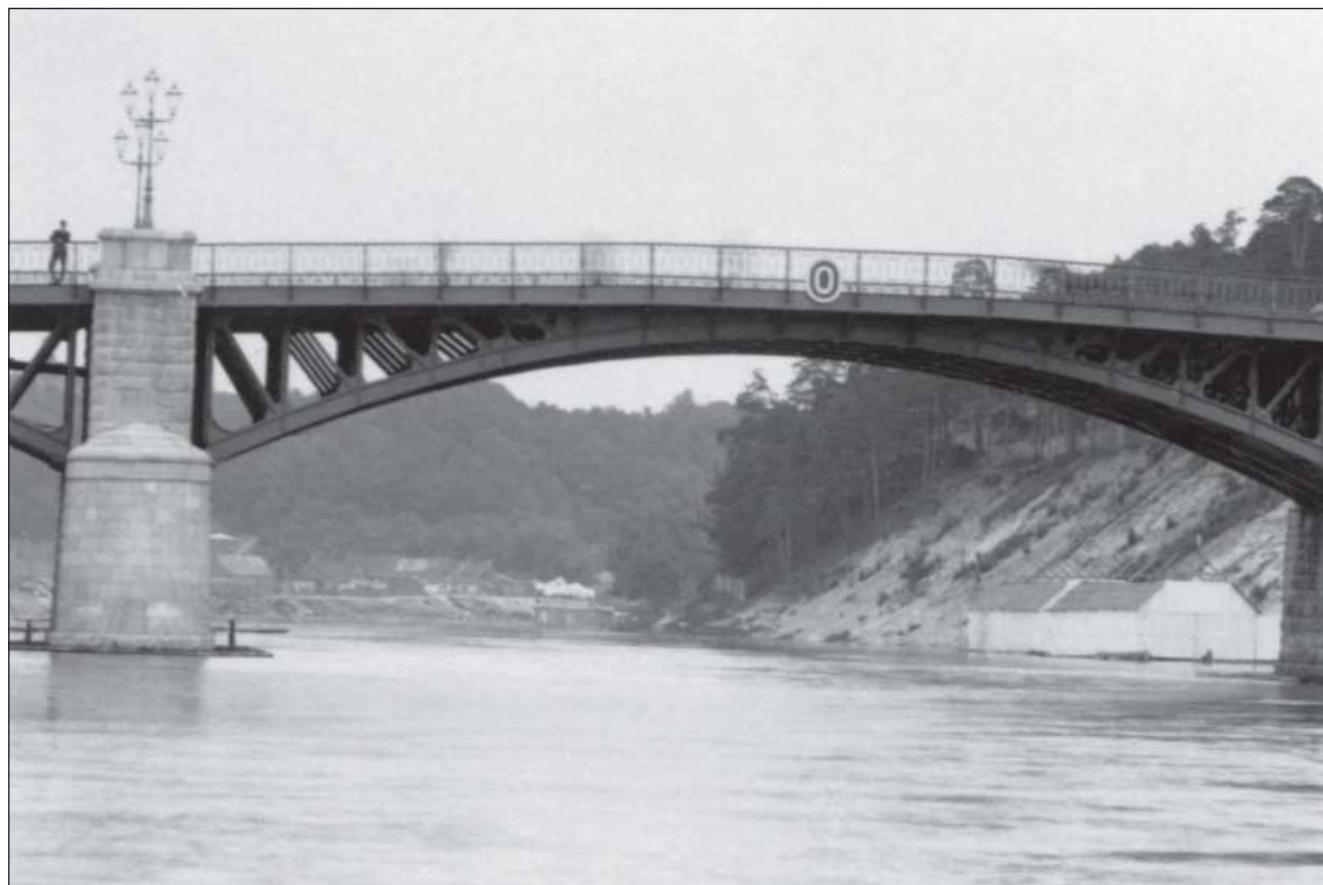
Šie akmenys – tai likučiai tos didelės akmenų voros, kurią matome V. Šaulio 1958 m. piešiny (4 pav.)¹⁸ ir 1965 m. nuotraukoje (5 pav.).¹⁹ Apie skaldymą jis rašo: „[...] tie akmenys [...] prieš pora metų [...] kažkurios Vilniaus statybinės organizacijos suskaldyti ir palikti vietoje gulėti“.²⁰ Iš visko, ką pastebėjome (pradėti kalti plyšiai, akmuo perskeltas ir nebejudintas, iškalus gilius plyšius akmuo neperskeltas), aišku, jog darbai buvo nutraukti staiga ir vėliau nebeatnaujinti.

Dabartinė pakrantės terasa, kurioje guli aptarti akmenys, seniau buvo upės vagoje, jos seklumoje. Minėta-

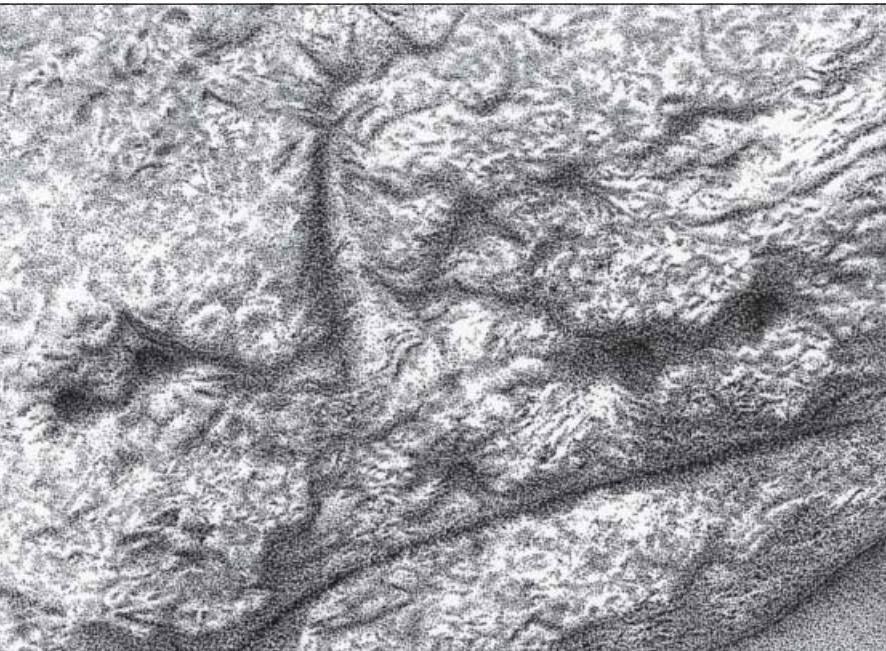
me 1958.11.04 laiške V. Šaulys rašo: „Dabar Neryje pakilęs vanduo, kuris teka pro akmenis srauniau negu varšarą“. Nuo vadinamojo Žvėryno akmens iki kranto V. Šaulys nurodo apie 10 metrų atstumą (4 pav.).

Apžiūrėjau Neries pakrantes nuo Trinapolio iki Vilkpédės. Akmenų su analogiškai iškaltomis skylėmis bent kas keli šimtai metrų nesunku aptiki ir pavienių, ir greta po kelis ar daugiau. Jie, kaip ir Žvėryno akmenys, yra būtent upėje prie kranto arba dabartiniame krante prie pat upės – vietose, kurios anksčiau, prieš Nerį užtvenkiant Baltarusijoje, buvo seklūs upės vagos pakraščiai. Nurodysiu kelias tokias vietas. Keturi tokie akmenys yra dylikos akmenų grupėje žemame upės krante tarp Žirmūnų g. 1d ir Sporto g. 27 namo. Juose aptikus dar ir penkias trikampes duobutes, prijau išvadą, jog ir kitos apskritos skylės yra ne išgręžtos, o būtent iškaltos. Akmenų su skylėmis esama ir upėje prie pat kranto ties Trinapoliu, esama jų ir ties Karoliniškių parku, ir kitur.

Buvęs Neries regioninio parko kultūrologas Liuturas Balsys, remdamasis surinkta ekspedicine medžiaga, autorui teigė: akmenų su analogiškomis skylėmis – pavienių ir nedidelėmis grupėmis – Neryje esama ištisai nuo Verkių ligi Karmazinų.

6. Vaizdas už Žvėryno tilto 1907 m.²⁶

7. Ženklai Žvėryno akmeny virš Stulpų.

Po daug žalos padariusio Neries potvynio 1931 m. pavasarį Vilniaus m. magistrato sudaryta komisija nusprendė ne tik suvirtinti Neries krantų 11 km ilgio ruožą (nuo uosto miesto priegose aukštupy ligi Karoliniškių tilto), bet ir pašalinti iš upės akmenis (*Usunięcie drogę oczyszczenia za pomocą prądówek zwalowych kamienia niebezpiecznych dla żeglugi. [upés] išvalymas nuo laivybai pavojingų akmenų sangrūdų...*).²¹

Kad iškaltosios skylės – nekultinės ir vėlyvos, liudija žmonių pasakojimai: 1936–1938 m. iš Neries ...buvo šalinami akmenys. Buvo slenkscių, akmenų, sunku išplaukti, net norėta tada pravalyti upę iki Kernavės, kad garlaiviai galėtų plaukti. Akmenys buvo ištempiami – juose iškalama skylė, ir jie prie baržų pritvirtintais lynais tempiami į krantą.²² Beje, čia kalbama kaip tik apie kalinę, o ne grėžimą. Minėtoje Žirmūnų dyvlikos akmenų grupėje yra akmuo, kuriame, be dviejų skylių, aštriu siauro takelio kaltu yra iškalta širdelė, perverta strėlė, ir dvi poros inicialų. Šis grafinis siužetėlis (žinoma, jeigu ji, kaip ir skyles, iškalė tas pats darbininkas, o reikia manyti būtent taip: kalta ne tik gerai išgalastu, bet ir gerai valdomu įrankiu, raidės stilizuotos) irgi liudija XX a.: tokia grafika buvo populiarūs tarpukariu bei dar kelis pokario dešimtmecius (ypač mėgta taip raižyti medžių kamienuose).

Ar Žvėryno akmenį, sveriantį per 10 tonų,²³ anuomet buvo įmanoma pavilkti? Nors kol kas nerasta dokumentų apie čionai, ties Nuvažiavimu (nuvažiavimas į krantinę iš pietinio Vytauto g. galo pro Zygmunto Ruszczyco namą), buv. *Zjazd*, atliktus darbus, bet aptiki techniniai dokumentai apie darbus, ketvirtajame XX a. dešimtmetyje atliktus prie Žvėryno tilto ir kitose Neries vietose. Sprendžiant iš naudotos technikos, akmuo galėjo būti pavilkta: 20 m ilgio / 5 m pločio ir 13 m ilgio / 3,25 m pločio baržos, kranai, 30, 40 ir net 130 m ilgio plieniniai lynai, grandinės su kilpomis ir t.t. Skylėms kalti naudotas kaltinis grąžtas (*świder dławowy do*

kamieni i skał ø 1", dł. 2½ m).²⁴ Atkreipkime dėmesį, jog tokio svorio akmeniui ir skylės buvo iškaltos pakankamai gilios. Taigi akmuo buvo pavilkta, o šalia jo į vorą suvalkstytu ir mažesneji akmenys.

Kur tad galėjo būti pirmynkštė Žvėryno akmens vieta? Akmeniui stovint ženklu vertikaliai, jo aukštis nesiekia 2 m. Apatinis, po stulpais, apskritimo lankas, kaip matyti (2 pav.), iškaltas žemai, netoli akmens pagrindo. Taigi ar šio akmens pradinė vieta galėjo būti upės vidurys arba šiandieninės vagos pakraštys? Jau prie pat dabartinio kranto upė yra pakankamai gili: ties Žvėryno akmenimis vasarą jos gylis siekia apie 80–120 cm. Turint omeny akmens aukštį ir senajį upės (iki ją užtvenkiant Baltarusijoje) lygi,²⁵ jis iš esmės būtų buvęs apsemtas. Taigi akmens būta ne kur kitur, o toje pačioje buvusioje upės seklumoje (révoje), kurioje jis ir aptiko V. Šaulys. Ypač sausringomis vasaromis iš šios seklumos upė išvis pasitraukdavo ar bent jau žymiai nusekdavo. V. Šaulio 1965 m. nuotraukoje matome, jog upė nusekusi, prie akmenų auga žolė.

Pirminę akmens vietą galima būtų patikslinti, suradus senos ikonografinės medžiagos. Aptiktos dvi XX a. pr. nuotraukos, kuriose užfiksuota Neries atkarpa už Žvėryno tilto prieš posūkį į vakarus, tai yra ta vieta, kurioje galėjo būti ir kalbamas akmuo; vieną iš jų (perkadruotą) čia pateikiu (6 pav.).²⁶ Deja, abiem atvejais fotograuota per daug iš toli, kad nuotraukose būtų įmanoma identifikuoti Žvėryno akmenį. Taigi kol kas pirminė jo vieta apibrėžtina buvusios révos ties Nuvažiavimu ribomis.

O kokia galėjo būti akmens padėties tuomet, kai jame buvo kalami Gediminaičių stulpai? Tiesiog po pat Žvėryno akmenimis, atvertus velėnā, matyti prispausti plytgalių, sutraukytas lynes ir betoninių strypų nuolaužos; po Žvėryno akmeniu, jis iškélusiu liudijimu, taip pat rasta tokią strypą ir net dviračio dalių. Taigi ankstesnė (iki 1999 m.) akmens padėtis, kaip ir jo vieta, tikrai nebuvo pirminė (taip galima buvo spręsti ir iš ženklo padėties).

Akmuo pradžioje nebūtinai stovėjo taip, kaip buvo pastatytas 1999 m. – paviršius su ženklu atgręžtas į rytus, pilių pusę, ir griežtai statmenas žemės paviršiui. Kalant akmeny Stulpus, jis galėjo būti ir daugiau ar mažiau pasviręs. Bet pati Stulpų padėtis visiškai neginčytina: jie turėjo stovėti vertikaliai.

Tikriausiai Stulpai buvo iškalti ne ant akmens viršaus, o ant šono;²⁷ tai lyg ir patvirtina priešingoje akmens plokštumoje tiesiog prieš Stulpus iškalta skylė. Bet ar XX a. riboženklis dar tebestovėjo? Sprendžiant iš to, kokiose vietose, prieš jį nuvelkant, buvo iškaltos visos trys skylės, akmuo, tikriau-

siai, gulėjo kniūpscias. Šiuo atveju paaiškėja, kodėl šis akmuo su iš tolo matomu ženklu nebuvo pastebėtas ir aprašytas anksčiau.

Sprendžiant iš E. Tiškevičiaus piešinio, ir Baltupių akmeny ženklas buvo iškaltas ant šono.

2. Kas vaizduota virš Stulpų?

Akmeny pavaizduotą Gediminaicių heraldinių ženklų sudaro simetriškai iškalti gotikinio stiliaus stulpai su petukais viršuje iš kraštų, duobutės abipus stulpų ir apskritimas. Viduramžiais apskritimas buvo paplitęs numizmatikoje ir sfragistikoje kaip herbo figūros rēmelis (pagal antispaudų, metalinių pinigų formą), taigi, tokia geometrine figūra apipavidalinti heraldinius ženklus buvo įprasta.

10 cm virš apskritimo iškaltas 10 cm ilgio grovelis (7 pav.). Šio grovelio plotis paviršiuje – apie 3 cm, o dugne – apie 1,5 cm, gylis – iki 4 cm. Kiek žemiau abipus iškaltos duobutės; išlikę tik jų dugneliai, nes akmuo šioje vietoje apdažytas. Atrodo, ši dalis buvo nudaužta (akmens paviršius aptrupėjės), kai akmuo, jį perkėlus, guldomas griuvuo ant šalia buvusio kito akmens (tai matyti iš tarp jų prispaustų skeveldrų, žr. 1 pav.; iki antrojo perkėlimo 1999 m. jis toje pusėje rēmėsi į kitą, mažesnį akmens, irgi su iškalta duobute).

Toje pat nuotraukoje matyti grovelio profilis ir, kiek žemiau, duobutė; taip pat matyti, jog akmuo šioje vietoje jau buvo apdažytas. Taigi aptariamieji ženklai nėra švieži; akmeniu par griuvus, jie atsidūrė labai žemai, ir ilgainiui upė juos užpyle smėliu. E. Gudavičiui rengiant minėtą straipsnį, ženklų jau nebesimatė, ir jie liko neaptarti.

Gal šie ženklai su Stulpais neturi nieko bendra? Tačiau grovelis iškaltas Stulpų vidurinėje linijoje, ir tie ženklai pažymi jų viršų. Panašų „dizainą“ virš herbo figūrą supančio apskritimo, lygiai taip pat paliekant nedidelį tarpelį, matome ir senuosiuose Lietuvos piniguose.²⁸ Vis dėlto grovelis ir duobutės iškalti ne toje pačioje akmens plokštumoje, kur Stulpai, o virš jos – gretimoje, o kadangi ta akmens dalis apdažyta, šiuo atveju nieko tikslinio pasakyti, juo labiau tvirtinti, negalima.

8. Žvėryno ir Baltupių akmens heraldinių figūrų palyginamosios schemas (modeliuotos).

Heraldinių ženklų palyginimas. Dėl akmens paskirties

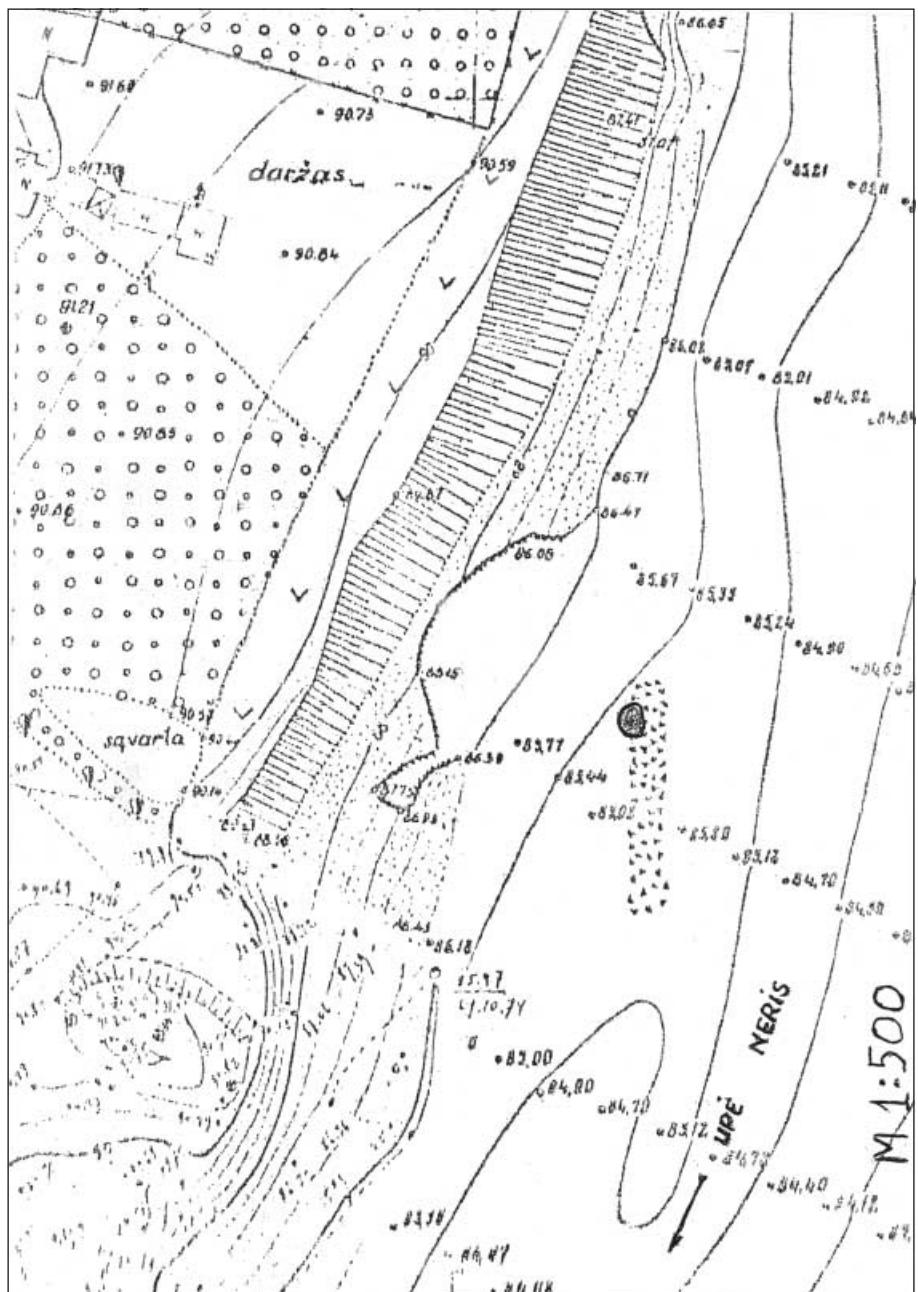
Žvėryno akmens aplink stulpus iškaltas didelis apskritimas, o Baltupių akmens ženklas pavaizduotas iškiliame skritulyje (3 pav.), nes tas akmens šonas – iš dviejų koncentrų. Atrodo, skritulio būta natūralaus, ženklą kalęs meistras jį nebent padailino, kad būtų taisyklingesnis. Skritulio kontūras trijose vietose ištrupėjės, ir piešiny pavaizduota būtent ištrupėjimo linija, todėl skritulį matome šiek tiek netaisylingą. Šalia piešinio, skirto spaudiniui, brūkštelėtas eskizas, kuris

9. Baltupių apylinkės XIX a.³³

10. Žvėrynas XIX a.³³

11. Žvėryno akmens aplinkos situacinis planas 1976 m.³⁴

atspindi apibendrinančią mintį: autorius ženklą suprato būvus pavaizduotą vidiniame taisyklingame skritulyje.

Bet, svarbiausia, abiejų ženklų heraldinės figūros nevienodos. Palyginkime šias figūras, jas minimaliai modeliuodami. Siekdami išryškinti geometrinius (erdvinius) skirtumus, vizualiai supriehinome atvirus ir uždarus laukelius: uždaruosius užtušavome (8 pav.). Baltupių akmens ženklo centrinės dviaukštės figūrėlės kontūras akivaizdžiai būdingas Gediminaičių stulpams, betgi charakteringa, kad čia mes matome aiškiai *negatyvinį* Stulpų vaizdą (tarsi kiauraraštyje). Tuo tarpu Žvėryno akmens ženklas primena stulpą užtvarą. Kur pirmuoju atveju – tarsi anga, savo forma primenantį stulpus, čia – centrinis ženklo stulpas. Taigi

abieju ženklu centrinės figūros yra dviaukštės (dvinarės). Be to, abi jos su būdingais petukais viršuje iš kraštų. Šią meninę detalę galima interpretuoti kaip savotišką užuominą į konstrukcijos tēsinį.

Išorinėje pusėje iškaltos duobutės. Baltu-
pių akmenyje duobutė iškalta tik viena, apa-
čioje. E. Tiškevičiaus manymu, ji buvo skirta
dėti aukoms.²⁹ Žvėryno akmeny duobučių
skersmuo 4 cm, o gylis – apie 2 cm. Baltu-
pių akmeny duobutė tikriausiai buvo panašaus gy-
lio ir skersmens; tai gana būdinga Gediminai-
čių stulpų herbo detalė, ir abiem atvejais duo-
bučių heraldinė prasmė neabejotina.

Taigi aptikome paralelių: apskritimas ir skritulys, dviaukštės centrinės figūrėlės, petukai viršuje abipus ženklo, išorinėje pusėje iškaltos duobutės. Visi šie požymiai gali rodyti, jog abu heraldiniai ženklai buvo iškalti tuo pačiu istoriniu laikotarpiu. Sugretinus ženklus, išryškėjo ne tik jų panašumai, bet ir skirtumai, iš kurių esminis – figūrų erdvinė opozicija: vienoje perskaitėme Stulpų negatyvą, o kitoje – pozityvą. Pirmojoje skersiniis viršuje uždaro heraldinę figūrą. Be to, Žvėryno akmens visa heraldinė figūra pabréžtinai vertikali, o Baltupių – aukštis ir plotis beveik nesiskiria, o petukų lygyje plotis netgi viršija aukštį. Užtat centrinio elemento – stulpelio – aukštis, priešingai, daugiau nei dvigubai viršija plotį. Deja, Baltupių akmens ženklo matmenų nežinome, ir netgi jo proporcijos vertintinos atsargiai, tik bendraisiais bruožais (teturime piešinį, o ne originalą, kaip Žvėryno akmens atveju).

Kaip matome, Baltupių akmens ženklas – tai savita, anksčiau neaptikta Gediminaičių stulpų atmaina, labiausiai išskirianti ilgu skersiniu viršuje, bet artima Mstislavo Dobužinskio išskirtam VII Stulpų variantui – be skersi-

nio po centriniu stulpeliu.³⁰ Taigi ženklą esant Gediminaičių stulpais visiškai neginčytina. Jeigu abu akmenys tikrai žymėjo didžiojo kunigaikščio tos pačios žemės valdos ribas – tai yra, tarpusavyje sudarė sistemą – tada sunku pasakyti, kodėl juose iškalti heraldiniai ženklai netapatūs. Nežinome, ar tai galima kaip nors susieti su jų chronologija ar net kalėjo tapatybe, riboženklių geografine padėtimi valdos atžvilgiu ar tose vietose buvusiais kitais objektais. Kol kas išsamiau netyrinėta, ar tarp aptinkamų Gediminaičių stulpų atmainų (M. Dobužinskis vien Vytauto monetose jų yra išskyres dešimt³¹) esama kokio nors nuoseklumo. Iš tiesų, ženklų grafinis skirtingumas negali būti pagrindu neigti mūsų istoriografijoje tiems akmenims priskiriamą funkcinį

tapatumą. Užtat Baltupių akmens lokalizavimas atokiau nuo Neries minėtam aiškinimui lyg ir būtų nepatogus. Tokie dideli akmenys viduramžiais nebuvu kilnojami, kaip kad šiandieniniai riboženkliai, tad valdos riba (tiksliau, neabejotinai jos kampus), suprantama, turėjo būti nustatyta ten, kur ir stovėjo tas savo dydžiu vietovėje išsiskiriantis akmuo. Nėra žinoma, kad laukai dešiniajame Neries krante ties Baltupiais kada nors būtų priklausė didžiajam kunigaikščiui. Bet įvertinus tą aplinkybę, jog atstumas tarp Kalvarijų g. (buvusio kelio) ir Neries šioje vietoje nedidelis, galima daryti išvadą, jog valdos riba ējo ne pačiu dešiniuoju upės krantu, o kiek aukščiau.

Savitą atspalvį šiai vietovei suteikia karinis veiksny: amžiams bėgant ji nesyk yra virtusi mūšio laukų, čia retsykiais apsistodavo kariniai daliniai. E. Tiškevičius Baltupių akmens paskirties versiją (ji minėta straipsnio pradžioje), beje, inspiruotą Teodoro Narbuto, grindė ne tik pačiu ženklo pobūdžiu, bet ir tuo, jog vietovėje, kur rastas akmuo, 1390 m. stovyklavę kryžiuočiai, atsitraukę po Vilniaus sturmo, bei tuo, kad dėl susiklosčiusios šalyje politinės situacijos žuvusiojo nebuvu galima palaidoti Vilniuje (atitinkamai jo luomui).³²

Sunku pasakyti, ar būtų galima surasti argumentų už šią versiją, kurią būtų buvę galima bandyti pagrįsti ne bent palaikų prie akmens paieška. O XX a. antrojoje pusėje A. Tautavičiaus iškelta ir E. Gudavičiaus patvirtinta versija remiasi pirmiausia heraldinių ženklų ryšiu su nuosavybe – kaip tik tuo ši versija stipri ir įtikinama.

Darkart sugržikime prie jau minėtų E. Tiškevičiaus žodžių *w gęstych zaroślach*. Pateikiu vieno XIX a. žemėlapio ištrauką: iš Baltupių apylinkių topografinio vaizdo (9 pav.)³³ bent jau bendrais bruožais galime išsivaizduoti, kur galėjo būti aptariamas akmuo; jo vieta apibrėžiama tarp kelio į Kalvariją ir Neries, XIX a. antrojoje pusėje buvusioje nesukultūrintoje miškingoje vietoje, bet kuriuo atveju – netoli kelio. Šalia pateikiui kitą to žemėlapio ištrauką: menama pirminė Žvėryno akmens vieta – ties upės posūkiu į vakarus, prie dešiniojo kranto (10 pav.).

Aptarti akmenys rodytų vakarinį didžiojo kunigaikščio valdos pakraštį, tiksliau, du jos kampus. Logiška galvoti, jog galėjo būti dar rytinė valdos kraštą žymintys akmenys, tačiau apie juos nieko nežinome.

Dėl V. Šaulio iškelto žvejybos valdos versijos: nepamirškime, jog P. Tarasenka savo nuomonę jam išsakė tik apie Žvėryno akmenį. Kalbant atskirai apie jį, kaip žvejybinės valdos riboženklį, ši funkcija neabejotinai pritampa prie žemės valdos konteksto.

Dėl Žvėryno akmenų voros ir polių konstrukcijos

Kaip matome iš V. Šaulio 1958 m. piešinio (4 pav.) bei jo 1965 m. nuotraukos (per septynerius metus nemažai

suskaldytu akmenų, aišku, jau buvo išgabenta statybų reikmėms), akmenys, išvilkti iš upės, nebuvu suversti kaip paupla, jie buvo suguldyti kompaktiškai. Voros kryptis ir plotis maždaug atitiko čia buvusių polių konstrukciją: Vilniaus m. Kultūros paminklų apsaugos inspekcija ir Kelių eksploatavimo valdyba 1976 11 25 suraše Žvėryno akmens techninės apžiūros aktą, prie kurio pridėtame plane (11 pav.)³⁴ pavaizduota ketureilė medinių polių (jie minimi ir akte) konstrukcija, – tuomet dar buvo matomi jos likučiai (akmenų su iškaltomis skylėmis vora dar nelaikyta kultūros objektu, todėl nepavaizduota). Sprendžiant iš plano, konstrukcija buvo apie 20 m ilgio. Poliai, kaip matome, prasideda dar prieš akmenį, į šiaurę nuo jo. Atstumas nuo ankstesnės Žvėryno akmens vienos šiaurinio krašto iki šiou metu labiausiai į pietus nutolusio buvusios voros akmens – 21 m. Atkreiptinas dėmesys, jog polių ir akmenų konstrukcija buvo apie 15 metrų nuo senojo upės kranto, seklumos terasos vidiniame pakrašty, ištrižai upės. Taigi Žvėryno akmuo buvo kažkokio hidrotechninio statinio dalis. V. Šaulio archyve aptikau kelis straipsniai, ruošto apie Žvėryno akmenį, rankraščius, datuotus 1959 m., kuriuose autorius dėl šio įrenginio pateikė dvi versijas.

V. Šaulys 1959 m. užrašė vietos gyventojų pasakojimą: „Pasakoja, kad senovėje ties šia vieta buvo įrengta laivų prieplauka. (Gal žvejų?)“ Autorius kartu iškėlė hipotezę, jog čia galėjo būti įrengtas perkolas (pertvėrimas): „Perkalai buvo daromi įkalant kuolus skersai upės [...] kuolus išpindavo virbais, o viduryje palikdavo atvirą angą. I šią angą įstatydavo [...] tinklą ar bučius [...]. Didesnėse upėse kartais perkalus darydavo iš akmenų [...] minėta akmenų eilė kadaise galėjo tarnauti kaip priemonė žuvims gaudyti Neryje“.³⁵

Tačiau beveik visuose išlikusiuose voros akmenyse yra iškaltos skylės, taigi jie čia buvo suvilkti XX a. ketvirtajame dešimtmetyje.

Kadangi dešinysis krantas ties šia vieta buvo erodujantis (pateiktoje 1907 m. nuotraukoje ižūrima nuošliauža, o 1976 m. plane matome išgraužą), šis akmenų ir polių įtvirtinimas galėjo saugoti krantą nuo išplovimo per potvynius ir ledonešius – iš išlikusių lenkų okupacinio laikotarpio dokumentų (LCVA) matyti, jog tvarkant Nerij (regulacja Wilii) nuo 1931 m. daugumos darbų svarbiausias tikslas buvo sutvirtinti krantus. Įtvirtinimai iš akmenų ir pušinių polių Neries krantuose buvo skirti jų apsaugai; apie 6 m ilgio ir 24–28 cm skersmens polius kaldojo maždaug i 2,6 ar net 3 m gylį.³⁶

Šioje vietoje apsaugoti krantą buvo ypač aktualu: 1931 07 15 magistrato komisijos išvadose pažymima, jog prie Žvėryno tilto daugelyje vietų susidarė išgraužos, ir privatiems namams dešiniajame Neries krante iškilo pavojus.³⁷ Tų metų pavasarį buvo užtvindinti Fabriko (dab. Birutės) g. kairiosios pusės kvartalai (žemiau Žvėryno akmenų

voros).³⁸ Žemiau akmenų, už kelių dešimčių metrų, buvo Žvėryno kanalizacinių vandenų kolektorius (jo liekanas tebematome ir šiandien; ši vieta minėtame 1976 m. plane – kairiajame viršutiniame kampe). Šiuo atveju akmenų ir polių konstrukcija buvo įrengta ne prie kranto, o ištrižai upės, ir ji, manau, tiesiogiai buvo susijusi su kanalizacijos projektu, pradėtu rengti 1937 m.³⁹ Nors ataskaitų apie darbus, atliktus ties Nuvažiavimo g., kol kas nerasta, bet, sprendžiant iš dokumentų apie numatytais darbus dešiniajame krante žemiau Žvėryno tilto,⁴⁰ konstrukcija galėjo būti pastatyta 1937–1939 m.

Išvados

1. Baltupių akmuo 1863 m. buvo aptiktas netoli kelio į Vilniaus priemiestį Kalvariją ties Baltupio kaimu. Jo vieta – tarp šio kelio ir Neries XIX a. antrojoje pusėje buvusi nesukultūrinta miškinga teritorija.

2. Žvėryno akmens ankstyvesnioji (iki perkėlimo 1999 m.) vieta ir padėtis jau nebuvę autentiška. Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, valant upę nuo akmenų, trukdžiui laivybai, tame buvo iškaltos trys gilio duobutės, ir jis buvo kažkiek pavilkta. Bet pirmynkštė jo vieta – buvusi rėva ties Nuvažiavimo g.

3. Heraldinis ženklas Žvėryno akmeny, manoma, buvo iškaltas ant jo šono.

4. Abiejose aptartuose akmenyse pavaizduotas Gediminaičių dinastijos heraldinis ženklas – Stulpai, bet jie nevienoti: Baltupių akmeny buvęs ženklas – anksčiau neaptikta Gediminaičių stulpų atmaina, suvokiamą kaip Stulpų negatyvas.

5. Šių akmenų kaip didžiojo kunigaikščio žemės valdos riboženklių versija yra argumentuota ir palaikytina, nepaisant to, kad Baltupių akmuo lokalizuojamas atokiau nuo upės. Abu riboženkliai galėjo žymėti vakarinio valdos pakraščio galinius taškus.

6. Manoma, jog apie 1937–1939 m. Neryje ties Nuvažiavimo g. iš akmenų ir medinių polių buvo pastatyta apsauginė užtvara (damba), kurios dalimi tapo ir Žvėryno akmuo.

NUORODOS:

1. Deja, po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki šiol nepergistruotas. Buvęs kodas archeologijos paminklų sąraše – AR 7, mc-1800: Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, I: Vilnius. Vilnius, 1988, p. 561; internete: <<http://195.182.68.156/registrai/lists.jsp?tipas=A&klase=R&nuo=0&iki=100>>.
2. Akmuo aptiktas 1958 03 31 (pagal V. Šaulio rankraštį „Malonai šviesi praeitis“ iš V. Šaulio archyvo; archyvą V. Šaulio sūnus Vigintas Šaulys 2006 m. padovanojo šio straipsnio autorui). Nuotrauka neskeltta, negatyvas iš V. Šaulio archyvo.
3. P. Tarasenkos 1958 10 24 laiškas V. Šauliui, V. Šaulio archyvas.
4. ŠAULYS, V. Raštuotas akmuo. Iš: *Mūsų gamta*, 1965, Nr. 9, p. 33.
5. TAUTAVIČIUS, A. Ženklai akmenyse. Iš: *Mokslo ir gyvenimas*, 1966, Nr. 12 (111), p. 24–25.
6. GUDAVIČIUS, E. Nikronių (Trakų raj.) ir Žvėryno (Vilniaus m.) akmens paskirtis ir jų panaudojimo laikas. Iš: *Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai: A serija*. Vilnius, 1982, IV (81), p. 83–92. Edmundas Rimša, orientuodamas iš gotikinė Žvėryno akmens heraldinės figūros grafiką, ženklą linkę datuoti XV a. (RIMŠA, E. Heraldika: Iš praeities į dabartį. Vilnius, 2004, p. 73).
7. STABRAUSKAS, A. Ką rodys kuorai akmenyje? Iš: *Švyturys*, 1989, Nr. 22, p. 18.
8. Gedimino stulpų akmuo. Be vienos, 1999.
9. *Einige Worte zur Erklärung der im Mitau'schen Museum aufbewahrten alterthümlichen Siegelstempel von Eustache Grafen Tyszkiewicz, ehem Präs des Wilna'schen archäolog. Commission*. Riga, 1870, p. 13, pav. 5.
10. TAUTAVIČIUS, A. Ženklai akmenyse, p. 24. Kuo rėmësi auto-rius, nurodydamas upės krantą, nežinoma, bet labai tikėtina, jog V. Šauliu, tuo laikotarpiu labai intensyviai rinkusiu krašto-tyrinę medžiagą.
11. ŠAULYS, V. Raštuotas akmuo, p. 33. (Visos citatos neredaguotos.)
12. Słów Kilka o Starożytnych Pieczęciach Zachowanych w Mitawskim Museum przes Eustachego Hrabiego Tyszkiewicza b. Prezesa Wileńskiej Archeologicznej Komisji. Iš: TYSZKIEWICZ, E. O starożytnych pieczęciach w Mitawskim museum. Lietuvos Mokslo akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius [toliau – LMAB RS], f. 31–1443, p. 16–17. Tai minėto leidinio *Einige Worte zur Erklärung...* rankraštis.
13. Ten pat.
14. Карта Виленской губернii. Ип: Атласъ Западно-Русского края и царства Польского (Виленского, Киевского и Баршавского военныхъ округовъ съ планами Губернскихъ городовъ). Санкт-Петербургъ, 1864; Plan miasta Wilna. Warszawa, 1881.
15. Straipsnio „Raštuotas akmuo Neryje“ mašinraštis (1959 m.) iš V. Šaulio archyvo.
16. *Einige Worte zur Erklärung...*, pav. 5.
17. Słów Kilka o Starożytnych Pieczęciach..., pav. 5.
18. V. Šaulio laiško, 1958.11.04 rašyto P. Tarasenkai, priedas. Iš: LMAB RS, f. 235–406.
19. Nuotrauka iš negatyvo, saugomo V. Šaulio archyve. Datuota V. Šaulio.
20. Minėtas V. Šaulio 1958.11.04 laiškas P. Tarasenkai, p. 2. 1959 m. spaudai rengto rašinio apie Žvėryno akmenį (buvo pateiktas „Tiesai“, bet neišspausdintas) rankraščiuose (V. Šaulio archyvas) nurodoma, jog skaldyta 1957 m.
21. Magistrat miasta Wilna. Sekcja techniczna [toliau – MMW ST], aktas Nr. 53: Uregulowanie brzegów rzeki Wilii i Wilenki, rok 1932 (Lietuvos Centrinis valstybės archyvas [toliau – LCVA], f. 64, a. 8, b. 274), lapai 138–139. Akmenis iš Neries Vilniuje sistemingai pradėta šalinti 1932 m. (Urząd Wojewódzki Wilenski [toliau – UWU]. Dyrekcja Robót Publicznych. Oddział Wodny. Oczyszczenie nurtu rzek, 1932 r. Sprawozdania o stanie robót nurtowych w rzekach (LCVA, f. 154, a. 1, b. 2417). Vien 1936–1937 metais iš aštuonių kilometrų ruožo pašalinta 2880 m³ akmenų; UWU, 1937 r.: Protokół posiedzeń oraz sprawozdania z wykonanych robót. Rada Wojewódzka (LCVA, f. 51, a. 10, b. 170, lapas 3)).
22. Neris bebras, vėliu upė: Neries regioninio parko kultūrologė Idą Stankevičiūtė kalbina Juozas Šorys. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2005 05 28, Nr. 750, p. 10.
23. Gedimino Stulpų akmuo, p. 3. 1999 m. akmuo buvo keliamas kranu.
24. Magistrat miasta Wilna..., lapai 124, 154 ir kt.; MMW ST, aktas № 53. Uregulowanie rz. Wilii (i brzegów rzeki Wilenki), 1931 r. (LCVA, f. 64, a. 8, b. 213), lapai 78–100 ir kt. Žvėryno akmeny išplėstas apie 172 cm ilgio, per 100 cm pločio ir iki 6–8 cm storio paviršiaus gabalas tarp dviejų duobučių (virš Stulpų, už apskri-

- timos). Panašiai sužalotas dar vienas, jau minėtas šios voros akmuo su trimis skyliemis (duobutės zonoje išplėstas iki 6 cm storio 30×30 cm ploto gabalas). Tai įvyko perkeliant akmenis, tiksliau, traukiant iš skylių kaičius po perkėlimo – techniniuose dokumentuose minimų 1,5 m ilgo geležinių virbų (kaičių) skersmuo atitinka skylių skersmenį. Dešinioji Žvėryno akmens heraldinio ženklą puše aptrupėjusi, čia matome išrūkimą, kuris eina nuo sužaloto akmens paviršiaus, taigi yra tų pačių veiksmų perkeliant akmenį padarinys.
25. Ankstyvinis vidutinis upės gylis šiose vietose yra žinomas, žr.: Graficzne przedstawienie warunków nawigacyjnych na rzecze Wilii od 0 km do km 116, UWW, Oddział Wodny Wydziału Kom. bud. (LCVA, f. 51, a. 10, b. 1053).
26. Budowa mostu Zwierzynieckiego, 1905–1907 [klijotų nuotraukų albumas], 21-a nuotrauka (LMAB, sign. A 572). Nuotraukos ties pat upės posūkiu, tarp dešiniojo kranto ir sandėlio priestato kairiajame krante, matyt neaiški vertikali figūrėlė. Kitą nuotrauką žr.: Vilniaus vaizdų atvirukai 1897–1915. Vilnius, 2005, p. 321, atvirukas Nr. 23.8/247.
27. Šios nuomonės yra ir akad. E. Gudavičius (iš autoriaus pokalbio su akademiku 2006 06 16). Jei Stulpai būtų buvę iškalti ant akmens viršaus, akmeniui esant gulščiam, tai ženklas didžiajų metų dalį būtų buvęs po vandeniu.
28. Žr.: *Senieji Lietuvos pinigai: Parodos katalogas, sudarė Z. Dukša*. Vilnius, 1970, pav. II: 4, 5; VIII: 7, 8; IX: 3–5 ir kt.
29. TYSZKIEWICZ, E. *O starożytnych pieczęciach w Mitawskim muzeum*, p. 17.
30. DOBUŽINSKIS, M. *Vytis*. Kaunas, 1933, pav. 11.
31. Ten pat.
32. TYSZKIEWICZ, E. *O starożytnych pieczęciach w Mitawskim muzeum*, p. 16–17.
33. Žemėlapis (Vilniaus ir jo apylinkių planas) be pavadinimo, leidimo vietus ir metų (apie 1880–1890?).
34. Pateikiu plano fragmentą (Kultūros paveldo centro archyvas, akto registracijos Nr. 1027).
35. Rankraštis „Istorinis akmuo“. Kitame rankraštyje „Naujai surastas istorinis akmuo“ prieplaukos versiją autorius papildo: „Panašios prieplaukos buvo įrengtos ir Neries žemupy, pav., prie Saidžių, Karmazinų kaimų [apie pastarąją rašoma rankraščiuose „Kurapsistodavo laivai“ ir „Dūkštost upelis“ – A. S.] ir kitur“.
36. Magistrat miasta Wilna...; MMW ST, akta № 53: Uregulowanie rz. Wilii (I brzegow rzeki Wileńki)...; Szczegół umocowania lewego brzegu rzeki Wilii w pobliżu szpitala św. Jakuba w Wilnie (LCVA, f. 64, a. 9, b. 8307 – 1 planas); taip pat kai kurios kitos 64, 51 bei 154 fondų bylos.
37. Magistrat miasta Wilna, lapas 138.
38. Plan Wilna. Iš: Zarząd miejski w Wilnie: Wydział techniczny [toliau – ZMW WT], akta Nr. 66. Powódź. Rok 1934 (LCVA, f. 64, a. 8, b. 329).
39. Sprawozdanie techniczne do projektu kanalizacji wielkiego m. Wilna (LCVA, f. 64, a. 9, b. 2533, p. 18). Kanalizacinis vandenis buvo numatyta povandenine trasa tiekti į kitame Neries krante, Pakalnės g., įrengtą valymo stotį. Žvėryno kolektorių žr.: Plan wielkiego miasta Wilna. Iš: Plany inwestycyjne robót komunikacyjnych, wodociągowo-kanalizacyjnych, budownictwa, urządzeń sanitarnego i elektryfikacji na r. 1936 – 1941 (LCVA, f. 64, a. 8, b. 361), lapas 230.
40. Wilno: Plan miasta [r. 1937]. Iš: ZMW WT, akta Nr. 28: Budowa nowych ulic, placów, brzegów rzek, kolej, mostów i urządzeń sportowych – sprawy ogólne (LCVA, f. 64, a. 8, b. 355), lapas 124. 1937–1938 m. Neries krantų tvarkymui numatyta skirti 297 000 zł, iš jų dešiniajam krantui prie Žvėryno tilto – 90 000 zł. (ten pat, lapas 127). Buvo parengtas Neries krantų tvarkymo projektas septyneriems metams (LCVA, f. 64, a. 8, b. 363, lapas 17).

To the enduring memory of the regional studies specialist Vladas Šaulys (1902-1977)

Two Historical Stones from Vilnius: their Localisation and Purpose

Aleksandras STABRAUSKAS

Based on archive manuscripts and iconographical data, the localisation and purpose of two historical stones from Vilnius – that of Žvėrynas and Baltupiai – is discussed. Both stones carry the inscriptions of the coat of arms of the Gediminaičiai dynasty. That is, the Pillars of Gediminas, otherwise called the Gate of Pillars. As of the second half of the 20th century Lithuanian historiography considers these two stones to be the landmarks of the territory ruled by the Lithuanian Grand duke around Vilnius. Their exact location has not yet been researched (the Baltupiai stone has been destroyed, and the Žvėrynas stone was moved in 1999). Similarly, their purpose was defined without a comparative analysis of the coats of arms on both stones and without a confirmation of the context of their location.

The Baltupiai stone was found in 1863 not on the bank of the river Neris as it was thought until now, but not far from the road to the Vilnius suburb of Kalvarija, by Baltupis village. The stone itself did not survive, but an 1870 manuscript by count Eustachijus Tiškevičius with an image of the stone and the Pillars of Gediminas on it did. The sign engraved on the Baltupiai stone is a previously unseen variant of the Pillars of Gediminas, possibly read as a negative image of the Pillars of Gediminas (the Žvėrynas stone portrayed the positive image of the Pillars).

The current location of the Žvėrynas stone is also not authentic; the previous location (before it was moved) wasn't original either. The latter is believed to have been at the same river terrace, on the shoal, where it was found by the regional studies specialist Vladas Šaulys in 1958. During the Polish occupation, in the 1930s three holes were made in it and it was dragged along as the river was being dredged to facilitate shipping. In the Neris, at Nuvažiavimas street a protective barricade out of stones and wooden bars was built. The Žvėrynas stone was part of it.

The coat of arms on the Žvėrynas stone was probably engraved on the side. The hypothesis that the stones were the landmarks of the territory ruled by the Grand Duke is valid. Both landmarks could have marked the end points of the West end of the domain.

Dūkštų g. 24–50, LT 07171 Vilnius
Gauta 2008-05-21, įteikta spaudai 2008-10-30

Vlado Šaulio (1 bei 5 pav.), nežinomo autoriaus (6 pav.) nuotraukos,
grafo Eustachijaus Tiškevičiaus (3 pav.), Vlado Šaulio (4 pav.),
Izoldos Maciukaitės (7 pav.) ir autoriaus (8 pav.) piešiniai.

Gimimų reguliavimo būdai ir jų raiška istoriografiniame kontekste

Rasa PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

Objektas – gimimų reguliavimo būdai. Tikslas – remiantis Lietuvos etnologijos bei istorijos mokslo srities atliktais tyrimais apžvelgti gimimų reguliavimo problemą istoriografiniame kontekste. Lyginamasis metodas. Išvados: etnologų ir istorikų tyrimai turi savų pranašumų ir trūkumų. Istorikų naudojami archyviniai šaltiniai padeda atskleisti reiškinį esant platesnėms chronologinėms riboms, tačiau juose dažniausiai fiksuojami tik radikaliausi gimimų reguliavimo aspektai (teisiniai keliu išaiškinti faktai). Etnografiniai, lauko tyrimų metu suformuoti šaltiniai gali būti subjektyvesni, tačiau apima platesnę reiškinio interpretacijos skale, turi geresnes galimybes atskleisti vietinius savitumus bei jų priežastis. Tyrinėjant gimimų reguliavimo problemą, keičiantis ne tik duomenimis, bet ir taikant naujus tyrimų metodus vertėtų suvienyti etnologijos ir istorijos bei kitų mokslo sričių galimybes.

Prasminiai žodžiai: gimimų reguliavimas, abortas, infanticidas, istoriografia.

Reprodukcia yra visoms gyvybės formoms būdingas biologinis reiškinys, tačiau nagrinėdami žmogaus reprodukciją susiduriame su sociokultūriniais (paprotinio elgesio ir ideologinio pobūdžio) jos aspektais. Juos nagrinėja daugelio mokslo šakų (teologijos, teisės, filosofijos, sociologijos, demografijos bei kitų) specialistai. Etnologai ir antropologai atkreipia dėmesį į kelis socialinius ir kultūrinius reprodukcijos aspektus – individu ir įvairių socialinių bendrijų požiūrių į seksualumą, menstruacijas, pastojimą, nėštumą, gimdymą, pogimdyminę moters priežiūrą, abortą ir infanticidą, sociokultūrinį reprodukcijos teisėtumą. Šios temos domina ir socialinės istorijos tyrėjus. Pasak Reinhardo Siederio, tyrinėjusio pastarųjų trijų šimtmečių Vakarų ir Centrinės Europos socialinę šeimos istoriją, šeima turi būti suvokama ne kaip uždaras pasaulis, bet kaip socialinis mikrokosmas, kuriame atsiskleidžia socialiniai santykiai, gyvena ir dirba toje visuomenėje socializuoti ir patys priaugančias kartas socializujantys žmonės.¹ Gimimų reguliavimo problemas tiek Lietuvos etnologai, tiek istorikai pradėjo analizuoti XX a. antrojoje pusėje šeimai skirtuose tyrimuose.² Atskirus gimimų reguliavimo klaušimus tiek Lietuvos, tiek lokaliu mastu nagrinėjo Elvyra

Dulaitienė-Glemžaitė, Albinas Kriausa, Jonas Balys, Angelė Vyšniauskaitė, Pranė Dundulienė, Rasa Račiūnaitė ir kiti etnologai bei kitų sričių specialistai.

Gimimų reguliavimo problemas nebuvo svetimos ir istorikų tyrimams. Jų darbai, manau, svarbūs ir etnologams. Pasak Alvydo Nikžentaičio, nuo XIX a. buvo siekiama istoriją atskirti nuo etnografijos ir sociologijos, o atsiradus mikroistorijai (perėmusiai ir socialinės istorijos metodus), šios mokslo šakos suartėjo ir lokalinių istorijos tyrinėtojai kai kuriais atvejais netgi perėmė anksčiau vien tik etnologų tirtas temas. Mikroistorijos pagrindu paremtais kasdienybės tyrimais jau pradėjo domėtis ir Lietuvos istorikai (Vladas Sirutavičius, Dalia Marcinkevičienė, Rima Praspaliauskienė).³ Vienas esminių mokslus skiriančių bruožų – naudojami šaltiniai. Iprasta, kad didžiąją dalį mokslinių analizei būtinų šaltinių istorikai susirenka rankraštynuose, o etnologai daugiausia juos kaupia lauko tyrimų metu. Pastaruoju metu etnografinius lauko tyrimus pradėjo vykdyti ir istorikai.⁴ Taigi ką bendra galėtume ižvelgti etnologų ir istorikų socialiniams ir kultūriniam reprodukcijos aspektams skirtuose darbuose?

Šio straipsnio tikslas – remiantis Lietuvos etnologijos srityje atliktais tyrimais apžvelgti gimimų reguliavimo problemą istoriografiniame kontekste. Analizuodama, kiek šiai temai gali pasitarnauti etnologijos ir istorijos mokslai, mėginsiu atskleisti: 1) gimimų reguliavimo būdus, 2) santykį tarp aborto ir infanticido, 3) požiūrį į ši reiškinį socialiniame ir kultūriniame kaimo gyvenimo kontekste.

Gimimų reguliavimas ir kultūrinės reprodukcijos aspektai

Pasaulio kultūrose gyvavo ir gyvuoja tam tikri gyventojų kiekiego reguliavimo būdai. Kontracepcija (nėštumo vengimas) ir abortas, lytiniai santykiai aprūpinti ar infanticidas (gimusio kūdikio žudymas) yra susiję su gyventojų kiekiego ribojimu. Nors įvairose kultūrose požiūris į juos skiriasi. Marvinas Harris, nagrinėdamas ikiindustrinės visuomenės gimimų reguliavimo būdus, teigia, kad veiksmingiausieji kultūros išpročiai didinti ar ma-

žinti vaisingumą yra reikšmingi tuo, kad žmonių dauginimosi negalima apibūdinti specifiniu momentiniu (*lytiniu*) aktu. Tai yra socialinis procesas, kuris visada prasideja daug anksciau ir kuris trunka ilgai po gimdymo. Tėvai ir daugelis kitų žmonių turi išpareigoti rasti išteklių, reikalingų naujagimiui auginti nuo kūdikystės iki subrendimo. Gimimų ir mirties reguliavimo priemonės keičiasi su kiekvienna nauja kultūra.⁵ Kartais imamas radikalių priemonių gyventojų kiekiui reguliuoti – tokią kaip abortas ar infanticidas. Šiame straipsnyje ir mėginu apžvelgti, kaip šie būdai kultūriškai įprasminti.

Medicininiu požiūriu abortas apibrėžiamas kaip nėštumo nutraukimas arba nutrūkimas per pirmasias 28 (*nėštumo*) savaites. Jis skirstomas į *savaiminį* (prieš moters norą) ir *dirbtinį*, kurį leidžiama daryti tik gydytojui ligoninėje (priešingu atveju vadinamas „kriminaliniu abortu“).⁶ Antropologiniu požiūriu ši savoka platesnė. M. Haris išskiria *netiesioginio* (kai nėščioji negauna pakankamai valgyti ir turi sunkiai dirbtis) ir *tiesioginio* (lai-kosi bado dietos arba mechaniniai ir cheminiai metodai traumuojia savo vaisių) aborto sąvokas. Tiesioginis abortas „absoliučiai universalus reiškinys“ daugumoje kultūrų. Tačiau netgi nėra ryškios ribos tarp negimusio kūdikio (aborto) ir gimusio kūdikio žudymo (infanticido). Infanticidas taip pat apima platų raiškos spektrą tarp tiesioginio ir netiesioginio žudymo: prasta priežiūra, ypač kūdikiui susirgus, ir nepakankama mityba bei tiesioginis kūdikio numarinimas badu, troškuliu ar fizi-niais veiksmais.⁷ Etiniu požiūriu, tokios mirtys pirmynkštėse kultūrose retai laikytojos žmogžudystėmis. Todėl dauginimosi procesas gali būti siejamas su priešgimdyminiu ir pogimdyminiu gimimų reguliavimu.⁸ Remiantis šia teorija abortas, kaip ir infanticidas, gali būti suvokiama kaip adekvatūs gimimų reguliavimo būdai. Be to, George'o Peterio Murdocko parengta antropologinė kultūros sričių klasifikacija taip pat aiškiai neskiria šių sričių. „Abortas ir infanticidas“ sudaro vieną „Reprodukcijai“ skirtą skyriaus poskyrio dalį.⁹ Pasak infanticida pirmynkštėje ir šių dienų visuomenėse analizavusios JAV antropologės Lailos Viljamson, „infanticidas žinomas visuose žemynuose, įvairaus kultūrinio išsvystymo tautose nuo medžiotojų iki išsvyvčiusios civilizacijos, kartu ir mūsų prosenelių“.¹⁰

Tradicinėje Lietuvos kultūroje¹¹ galima surasti įvairaus pobūdžio, net ir kraštutinių gimimų reguliavimo būdų,¹² kurių egzistavimą dažniausiai galime tik nuspėti. Pavyzdžiu, kaimiškoje aplinkoje, ypač nepasiturinčiai gyvenančiose šeimose, buvo ir yra nesudėtinga kūdikio nepriežiūrą ar net mirtį paaškinti sunkia materialine padėtimi, netyciniais veiksmais.¹³ Tarpukariu Lie-

tuva buvo viena iš Europos šalių, kurioje kūdikių mirtingumas buvo didžiausias. Pavyzdžiu, 1925 m. iš tūstančio gimusų kūdikių iki metų išgyvendavo tik 821 (Europoje pagal ši statistinį rodiklį pirmavusioje Olandijoje – 950, Švedijoje – 945).¹⁴

Lietuvos etnologijoje ši problema išnagrinėta gana siaurai. Apie seniausius gyventojų kieko reguliavimo būdus sužinome iš istorinių šaltinių. Juose daugiausia pateikiami ir analizuojami kūdikių žudymo atvejai (infanticidas) – greičiausiai tai, kas fiksuota teismų bylose.¹⁵ Apie abortą kalbama kur kas rečiau, nes jeigu dėl liūdnų padarinių (moters mirties) tokie faktai nepakliūdavo į viešumą, tai dažniausiai likdavo nepastebėti ar paviešinti tik lokalias kaimo bendruomenės ribose.

Pavyzdžiu, 1934 m. istorikas Vladas Mačys, analizuodamas 15 įvairių kultūrų moterų gyvenimą, knygoje „Apie šeimos santvarką ir moterų teises senovėje“ pa-minėjo popiežiaus Honorijaus III 1218 m. birželio 15 d. bulėje, Kristburgo sutartyje (1249 m.) ir Petro Dusburgiečio kronikoje (1326 m.) užrašytus prūsus infanticido atvejus. Jis pažymėjo, kad šis ekonominių sumetimų sąlygotas reiškinys praktikuotas ir kituose kraštuose, bet duomenų apie analogiskus, tarkim, aukštaičių ar žemaičių papročius nėra.¹⁶ Tačiau Viktoro Gidžiūno parengtoje Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos pamokslų studijoje (1975 m. pradėtoje ir jau po parengėjo mirties 1993 m. galutinai sutvarkytoje ir publikuotoje) atkreipiamas dėmesys ne tik į būsimo kūdikio gyvybei pavojingą besilaukiančios moters atliekamą sunką darbą, bet ir į nėštumo panaikinimą žolėmis – praktikas, naudotas Žemaitijoje XVIII a. pab. – XIX a. pr. Kunigas taip pat atskleidė žiaurų elgesį su nėščia moterimi (jos mušimą, grasinimą mušti) ir pačių moterų nugultus kūdikius (bara už kūdikio guldymą šalia motinos), negailestingą jų mušimą, taip pat atkreipę dėmesį ir į specifinę pavainikiu kūdikių būklę.¹⁷ Plačiai naudota archyvinė teismų bylų medžiaga suteikė galimybes praplėsti tyrinėto reiškinio chronologines ribas. Tačiau, be minėto gyvybės išsaugojimo problemai skirto V. Mačio darbo, išsamesniu istorikų tyrimų pasirodė tik pastaraisiais metais.

Remdamasi gausiais archyviniais ir publikuotais šaltiniais Dalia Marcinkevičienė 1999 m. išleistoje monografijoje „Vedusiųjų visuomenė. Santuoka ir skyrybos Lietuvoje“ įrodė, kad XIX a. gyvavo radikalūs gyventojų kieko reguliavimo būdai. Pasak jos, dėl prastos priežiūros ir aplinkinių abejingumo pavainikiai kūdikiai mirdavo vos gimę. Kai kada būdavo imamas ir aktyvių veiksmų – kūdikiai būdavo uždusinami ar jiems būdavo kuo nors trenkiama per galvą. Žiaurus lokali-nės bendruomenės požiūris į netekėjusias motinas ir

sunki pavainikio padėtis versdavo rinktis, žmonių požiūriu, vieną blogybę iš kelių. Pasiryžti žmogžudystei galbūt paskatindavo ir gana švelnios tuometinės bausmės. Pasak istorikės, XIX a. už vaiko nužudymą buvo baudžiama švelniau negu už kopūstų vagystę iš rusų karininko daržo; o netycinės kūdikio nužudymas dažniausiai nesulaukdavo jokios bausmės.¹⁸ Šis tyrimas paaiškina J. A. Pabréžos minimus „netycinio kūdikių nužudymo“ atvejus bei kaimuose darytus abortus. Naujagimių žudymo reiškinį XIX a. analizavo ir istorikas Vladas Sirutavičius, jį įvardydamas „nusikaltimų iš gėdos“. Pasak jo, vieniša, netekėjusi samdinė, pagimdžiusi kūdikį, galėjo prarasti vienintelį pragyvenimo šaltinį, todėl naujagimio mirtis, „ko gero, buvo optimaliausia išeitis“. Pastebėta, kad tokį bylą rasta daugiau vakarinėje Lietuvos dalyje (Raseinių, Šiaulių, Telšių bei Kauno apskrityse).¹⁹ Už tokį nusikaltimą neskirdavo mirties bausmės, kai kuriais atvejais kaltininkės už nusikaltimą atsipirkdavo tik fizine bausme ir bažnytinė atgaila.²⁰ XIX a. situacijos tyrimus pratešė Rima Praspaliauskienė, infanticidą įvardydama „gėdos ir baimės nusikaltimą“. Remdamasi 85 moterų, kaltintų kūdikių nužudymu, teisminių bylų analize, R. Praspaliauskienė daro išvadą, kad šis dažniausiai tarp moterų pasitaikęs nusikaltimas buvo vyraujantis žmogžudystės tipas, kuris XIX a. sudarė daugiau negu pusę užfiksotų smurtinių mirčių atvejų. Istorikės teigimu, kaime tai buvo pagrindinis gimimų reguliavimo būdas (nors žinota ir dirbtinių persileidimo sukėlimo būdus), nes kriminaliniai abortai plačiau paplito tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Kūdikio žudymas nebuvo papras tas, atsitiktinis nusikaltimas, jis to meto visuomenėje turėjo gilias socialines priežastis: gėda, baimė, ignoravimas, skurdas.²¹ Taigi istoriniai šaltiniai problemos tyrimo ribas praplečia ne tik chronologiskai, bet ir leidžia gana patikimai fiksuoti radikaliamisius gimimų reguliavimo būdus.²² Atrodytų, kad teisinė kūdikio nužudymo ar aborto byla daug informatyvesnė, galinti daug tiksliau nustatyti visus nusikaltimo motyvus nei žodinė informacija, neretai gauta po įvykio praėjus daugeliui metų, ir kad etnografiniai šaltiniai nėra tokie reikšmingi. Tačiau manau, kad etnografiniai šaltiniai atspindi ne tik faktus, jie leidžia plačiau ir detaliau pažvelgti į to meto konkretės vietovės socialinę, kultūrinę aplinką. Be to, jie gali atskleisti ir kitus, visuomenėje daugiau toleruotus ir į teisėsaugos ar išsilavinusių amžininkų akiratį nepakliuvusius gyventojų kiekio bei gimimų reguliavimo būdus.

Remiantis Vakarų Europos tyrinėtojų patirtimi 1910–1940 metais buvo publikuoti tautosakinės ir etnografi-

nės medžiagos rinkimo klausimynai, kurie sudarė galimybę kaupti įvairius duomenis, susijusius su gyventojų kiekio reguliavimo būdais. Pavyzdžiui, 1910 m. išleista me metodiniame leidinyje buvo pateiktas klausimas apie dirbtinio persileidimo sukėlimą,²³ 1925 m. – apie infanticido atvejus,²⁴ 1936 m. suformuluotas klausimas: „Kas daroma norint sunaikinti vaisių?“²⁵ Šiuose klausimynuose pateikiama klausimų, susijusių ir su lytiniu auklėjimu bei apsaugojimo nuo nepageidaujamo nėštumo priemonėmis.²⁶ Tuo laikotarpiu sukaupti duomenys nesulaukė didesnio mokslininkų dėmesio. Kodėl taip atsityko, dabar atsakyti gana sunku. Manau, kad tam turėjo įtakos gyvavęs savitas požiūris į intymumą kaip į nevišinamą žmogaus gyvenimo sritį. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvoje pasirodė šeimos problematikai skirtų Juozo Baldausko-Baldžiaus teorinių darbų. Nagrinėjamai temai reikšmingas yra tik 1935 m. publikuotas šio autoriaus straipsnis „Mūsų dainų erotika (rūtos erotinė simbolika)“. Jame tik užsimenama apie rūtos naudojimą siekiant sukelti dirbtinį persileidimą.²⁷ Plačiau gyvybės išsaugojimo problema analizuojama Aukštaitijos etnografiniam regionui skirtuose lokaliniuose tyrimuose. 1943 m. „Gimtajame krašte“ publikuotame Albino Kriauzos straipsnyje „Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėse“ buvo aptartos XIX a. pabaigoje gyvavusios racionalios ir magiškos priemonės vaisingu mi sukelti, atskirame poskyryje pateiktos ir priemonės prieš vaisingumą. Greta įvairių apsaugojimo priemonių (tarp jų tikėjimai, kad nevaisingos dienos esančios antradienis, trečadienis, ketvirtadienis) minimas *skalsių* arbato gérimas, įvairios maginės priemonės (tikėta, kad moteriai peržengus kryžmai sudėtus pagaliukus ar lovoj laikant virkštę aukštyn apverstą placentą, vaikų daugiau nebus). Pažymima, kad šiaisiai būdais nepavykus sukelti persileidimo, pasitelkdavo kitus – tai parako su taukais gérimas, sunkumų kilnojimas, vanojimasis partyje, kad „iškočiotų“ ir pan. Jei bendruomenė kaime išsiaiškindavo tokius moters poelgius, imdavosi veiksmų, ribojančių jos elgesį. Mat ši taip pasielgusi moteris ar mergina, žmonių suvokimui, įgydavo kenkiamųjų galių, todėl jai neleisdavo eiti per savo laukus, kad nepakenktų javų derliui, ar netgi neleisdavo įeiti į savo kiemą. A. Kriauzos žodžiais tariant, tos, „kurios „atsikrato“ buvo vadintinos „paskudnikėmis, kalėmis, parazonėmis, griešnikėmis ir kt.“ Bažnyčia tokias iškeikdavusi ir išstatydavusi žmonių pa juokai, joms būdavo uždraudžiama peržengti bažnyčios slenkstį arba jas pastatydavo „bobinčiuje vandens grūsti“. Kita vertus, šis itin neigiamas požiūris į abortą da riūsias moteris ir merginas buvo vertinamas skirtingai:

netekėjusios merginos abortas buvo įvardijamas kaip nelaimė, o ištekėjusios moters – nuodėmė.²⁸

Iš panašių vietovių ir panašaus laikotarpio surinktos lauko tyrinėjimų medžiagos šios tematikos analizei nemažai dėmesio skyrė ir Elvyra Dulaitienė-Glemžaitė. 1958 m. publikuotoje monografijoje „Kupiškėnų senovė“ ji teigia, kad persileidusiai moteriai buvo neleidžiama vaikščioti nei laukais, nei palei tvartus, nes tikėta, kad po to bus daug bergždžių gyvulių ir tuščių varpų. Tačiau knygos skyriuje apie jaunimą bet kokioms užuominoms apie abortus ar sieki sukelti persileidimą užkertamas keliai. Jame akcentuojama lietuvių merginų drova ir bažnyčios bei lokalinių bendruomenės taikomos bausmės praradusioms skaistybę. Išimtis – baudžiavos laikais pono nuskriaustos mergaitės baudžiauninkės, kurios laikytos ne pasileidėlėmis, bet nelaimingomis.²⁹ Kodėl skiriasi šie du lokaliniai tyrimai?

Šiaurės Amerikos folklorą nagrinėjusio Geraldo L. Pociaus teigimu, iki XX a. septintojo dešimtmečio humanitariniai mokslai faktiškai buvo grindžiami sentimentais, daugiausia kylančiais iš romantiškojo nacionalizmo – požiūrio į folklorą kaip į visumą tam tikrų dalykų, atėjusių iš kažkokie auksio amžiaus.³⁰ Lietuvos etnologai sovietmečiu ne tik teikė rekomendacijas, kaip sukurti naujus civilinius ritualus, bet ir užėmė rezistencinę poziciją, formuodami visuomenės požiūrį į tradicinės kultūros vertėbes, tradicinį Lietuvos kaimų įvardydami kaip „idealią bendruomenę“.³¹ Ne išimtis ir aptariama tema. Kita vertus, sovietmečiu su intymiu žmogaus gyvenimu susijusią informaciją nebuvo priimta viešinti. Tą patį galima pasakyti ir peržvelgus minėtos E. Dulaitienės-Glemžaitės knygos korektūras, kuriose buvo atsisakyta fiziologiskų ir erotiškų, kuriamam idiliškam Lietuvos kaimo kultūros vaizdui galinčių pakenkti faktų. Nemažai su abortais susijusių duomenų užfiksuota seserų Glemžaičių rankraščių fondo aprašuose.³²

Stambiausiose septintojo dešimtmečio šeimos papročiams skirtose publikacijose – 1964 m. išleistuose „Lietuvos etnografijos bruožuose“³³ ir 1967 m. pasirodžiusioje knygoje „Lietuvos šeimos tradicijos“³⁴ – apie gimimų ribojimus nebuvo užsimenama. Svetur gyvenančių tautiečių požiūris į tokio pobūdžio informaciją (publikacijos išleistos kiek vėliau) buvo kiek kitoks. Etnografijos žinovas kunigas Stasys Yla 1979 m. JAV išleistoje knygoje „Lietuvos šeimos tradicijos“ paskyrė kelis sakinius įvertinti kūdikio vengiančias moteris. Jis teigė, kad tokias moteris ypač smerkdavo, jų neleisda vo nei į kiemą, nei į namus. Nors plačiau neaiškinama, tačiau pripažystamas pats gimimų reguliavimo faktas.³⁵

Tarpukario Lietuvoje, iš dalies ir Antrojo pasaulinio karo metais, buvo kaupiama lietuvių tikėjimų kartoteka, sukaupti duomenys leido atskleisti įvairių Lietuvos vietovių papročius, bet tik 1979 m. JAV buvo publicuotas Jono Balio parengtas rinkinys „Vaikystė ir vedybos“. Šio rinkinio poskyryje „Nėštumo vengimas, išsigaišinimas (sterilitas)“ pateikiama nemažai su gimimo reguliavimu susijusių tikėjimų ir papročių. Paaiškėjo, kad įvairiuose Lietuvos regionuose buvo praktikuojami įvairūs liaudies magijos veiksmai ar naudojamos liaudies medicinos priemonės, kuriomis buvo siekiama ne tik apsaugoti nuo pastojimo, bet ir sukelti dirbtinių persileidimų. Be jau minėto parako, žinotas ir rūtų antpilas, ievų žiedai, gyvsidabris ir kitos priemonės.³⁶ Tačiau tuo metu Lietuvoje ši knyga net ir mokslinkams buvo sunkiai prieinama.

1982 m. Pranė Dundulienė knygoje „Lietuvių etnografija“ taip pat skyrė nemažai dėmesio skaistybę praradusių merginių bausmių analizei. Pripažystama, kad kaime seniau buvo nemažai daugiaavaikių (net 18–20 vaikų turinčių) šeimų. Moterys, nenorinčios turėti daugiau vaikų, stengdavosi daug dirbti, gerdavo įvairius nuovirus, bet pastebima, kad užgrūdintam organizmui tai nelabai padėdavo. Etnologė pažymėjo, kad moterys retai stengdavosi nutraukti nėštumą.³⁷ Šie teiginiai kartojami ir antrajame, 1991 m. knygos leidime,³⁸ nors požiūriui į skaistybę praradusias merginas atskleisti ten jau skiriama daug mažiau vietas. Po P. Dundulienės mirties (1999 m.) išėjusioje, specialiai šeimos papročiams skirtoje knygoje „Senieji lietuvių šeimos papročiai“, aptariant gimimų kontrolės problemą, pažodžiu i cituojami A. Kriauzos straipsnio teiginiai.³⁹

Požiūrio į gimimų reguliavimą kaita XX a. pabaigos ir XXI a. tyrinėjimuose

Paskutiniame XX a. dešimtmetyje pradėti išsamūs, keliš simtus vietovių ir maždaug tolygiai visą Lietuvos teritoriją apimantys etnografiniai tyrimai. Sajūdžio ir Lietuvos Respublikos atkūrimo metais didelį populiarumą visuomenėje igijo Algirdo Patacko ir Aleksandro Žarskaus darbai. Pasinaudodami Arnaldo van Genepo perėjimo apeigų teorija, jie suformavo gana romantišką požiūrį į dorinę lietuvių kultūrą. Analizuojant reprodukcijos temą išplėtojama „dvasinio nėštumo“ samprata. Tai, manyčiau, turėjo reikšmės ir toliau siekiant idealizuoti lietuvių tradicinę kultūrą.⁴⁰

Ar iš tikrujų abortai buvo tokie reti?

Atidžiau išstudijavus tarpukario medicininės literatūros publikacijas paaiškėjo, kad tuo laikotarpiu Lietu-

vos šviesuomenė ir ypač gydytojai visuomenėje ēmė intensyviai propaguoti akušerinio aptarnavimo būtinumą, tačiau buvo konstatuota, kad gimdyvės neskuba į juos kreiptis.⁴¹ Atliktos analizės pagrindu 1994 m. publikavau konferencijos pranešimą „Medicininio švietimo įtaka gimtvių papročiams Lietuvoje (XX a. 3–4 dešimtmeciais).⁴² Šiuo tyrimu nustatyta, kad gimdymas bei kiti su tuo susiję dalykai ir toliau buvo pačių kaimo moterų rūpestis, nes kvalifikuota medikų pagalba buvo naudojamas retai. Tai paskatino atkreipti dėmesį ne tik į moterų problemas – norą apsisaugoti nuo nepageidautinio nėštumo, sukelti persileidimą, bet ir imtis radikalios gimimų kontrolės priemonės – aborto – tyrimo. 1995 m. publikuotoje studijoje „Lietuvių šeima ir papročiai“⁴³ gimimų ribojimo būdams skyriaus atskirą skyrelį. Iš tyrimo matyti, kad nors XX a. pr. kūdikio „atsikračius“ moterys Lietuvos kaime buvo labai smerkiamos, tačiau, slaptai vykdydamos savo sumanymus, ieškojo realių būdų, kaip išvengti dažnų gimdymų. Lauko tyrimų metu apklaustos moterys nurodė, kad, norėdamos išvengti vaišą, gérę daigintų rugių, vyšnių šakučių, tujų, nuo šulinio rentinių nugremžtų samanų, raudonųjų pinavijų arbatas, o siekdamos sukelti savaiminį persileidimą – kaitinosi pirtyje, karštoje vonioje ar žiemą basos vaikščiojo per ledą. Nors šios priemonės ne visoms padėdavo, tačiau reta moteris ryždavosi darytis abortą. Moterų nuomone, tokiam poelgiui dažniau, nerasdama geresnės išcities, ryždavosi mergina. Pripažistama, kad kaime buvo moterų, kurios darydavo abortą. Tačiau tiek mergina, tiek „daktarka“ bijodavo pasmerkimo, o pastaroji ir kalėjimo (jei kas iškūsdavo).⁴⁴ Iš atlirkų tyrimų matyti, kad dažniausiai medicininės kvalifikacijos neturinčios moterys visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose abortus darė net iki XX a. vidurio. 1999 m. išleistoje monografijoje „Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime“⁴⁵ šiai problemai skirtą skyrelį papildžiau nauja lauko tyrinėjimų medžiaga. Žvelgiant į dorovinį vaisingumo papročių aspektą pastebėta, kad, kaimo žmonių nuomone, ne tik abortas, bet ir savaiminis persileidimas galėjo tapti nedoro elgesio padariniu.⁴⁶

Minėtuose darbuose gimimų reguliavimo klausimams buvo skirti tik nedideli skyriai, tačiau iš jų aiškiai matyti, kad abortas, kaip ir kiti gimimų reguliavimo būdai, XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaime nebuv'o ypač retas reiškinys, nors ir labai smerkiamas. Kaimo moterys žinojo nemažai dirbtinio persileidimo būdų, o tokiu būdu nepavykus nutraukti nėštumo kartais ryždavosi ir abortui, kuris, kaip ir kitų aukščiau minėtų priemonių panaudojimas, moterims neretai baigdavosi mirtimi.

Rinkdama medžiagą Lietuvių papročių atlasui apie dabartinius krikštynų papročius, šiuos tyrimus praplėčiau. Lauko tyrimų metu teko daug kalbėtis su įvairaus amžiaus, taip pat ir jaunomis, moterimis. Tai 2002 m. paskatino sudaryti naują ankétą, skirtą vien tik gimimo reguliavimo klausimams nagrinėti.⁴⁷ Sukauptos medžiagos pagrindu publikavau kelis straipsnius, kuriais buvo pradėti XXI a. situacijos tyrimai. Pasirinkta Vakarų etnologijoje populiarai tradicijos ir modernizacijos sąveikos problema.

Iš tyrimo „Kultūrinų reprodukcijos aspektų raiška kaimo kultūroje“⁴⁸ matyti, kad tradicinis požiūris į lytinį švietimą, šeimos dydžio modeliavimą, nėštumo kontrolės priemones ir nevaisingumą kito skirtingai. Tradicinėje kaimo kultūroje neįprastas būsimos šeimos dydžio planavimo principas sovietmečiu tapo realybe, tačiau lytinio švietimo stoka, moraliniai įsitikinimai ne visada leisdavo tikėtis laukiamo rezultato. XIX a. pab. – XX a. pirmosios pusės kaime nėštumo kontrolė buvo netoleruojamas reiškinys, o XX a. pab. apie tai pradėta viešai kalbėti. Iš tyrimo matyti, kad reguliuojant nėštumus moterys ne visada pasitiki šiuolaikinėmis medicinos priemonėmis bei moderniais informacijos šaltiniais. Neretai reikšmingą vietą užima lokalinės bendrijos narių kontrolė.⁴⁹

Gana didelėje Lietuvos dalyje atlirkusi tyrimą, straipsnyje „Požiūris į abortus Aukštaitijoje“ mėginau atskleisti požiūrį į abortus teritorijos ir laiko aspektais.⁵⁰ Abortas, vienas drastiškiausią gimimų reguliavimo būdų, tradicinėje kultūroje buvo ypač smerkiamas, tačiau jis iš dalies parodė ir naudotų priemonių, kuriomis siekta išvengti pastojimo ar sukelti dirbtinį persileidimą, neefektyvumą.

Dabarties visuomenėje, skirtingai negu tradicinėje, išlikus neigiamam požiūriui į abortą, nurodomos jį pateisinančios priežastys. Abortas iki šiol išlieka viešų diskusijų objektu. Ir dabar pateikus klausimą „Ar abortas pateisinamas?“ pasisakoma kategoriškai „prieš“. Tačiau vertinant šį poelgį matome tam tikrus pasikeitimus. Sušvelnėjus požiūriui į vienišas moteris ir pavainikius vokus (kartu ir plintant informacijai, kad po aborto moteris gali tapti nevaisinga) išryškėjo daugiau kitų gyvybės nutraukimą pateisinančių priežasčių. Svarbiausios, respondentų nuomone, yra šios: 1) sveikatos problemos, 2) ekonominės priežastys, 3) apsisprendimas neturėti daugiau vaikų, 4) asociali šeima. Kai kada nurodoma ir daugiau abortą pateisinančių priežasčių: 1) vaiko apsigimas, 2) moters išprievertavimas, 3) pastojimas ne nuo sutuoktinio ar kitais „kritiniais“ atvejais. Tačiau tiek tradicinėje, tiek ir dabarties visuomenėje abortas pripa-

žjstamas tik kaip alternatyva, kada iš dviejų blogybių pasirenkama mažesnė, nors lygبés ženklo tarp dviejų laikotarpių negalima dėti. Seniau žodis „abortas“ dažnai asocijuodavosi su „mirtimi“, o dabar su „nevaisingumu“. Kita vertus, šių dienų visuomenėje yra daug daugiau būdų išvengti nepageidaujamo nėštumo.

Etnologinis tyrimas, pateiktas straipsnyje „Liaudiškasis požiūris į gyvybės išsaugojimą tūkstantmečių sandūroje: tarp tradicijos ir dabarties“,⁵¹ žvelgiant religiniu aspektu, išryškino du skirtinges aborto socialinės raiškos požiūrius. Tradicinėje kaimo kultūroje abortas buvo vertinamas kaip jokiomis aplinkybėmis nepateisina ma nuodėmę. Pasisakymas prieš abortą buvo suvokiamas kaip kova už gyvybės išsaugojimą, tačiau realiai jis buvo laikomas bemaž vienintele gimimų reguliavimo priemone. Šiomis dienomis daugelis žmonių, pasiskaidami prieš abortą, susikloščius tam tikroms aplinkybėms jį pateisina – abortas yra vertinamas tik kaip vienas iš gimimų reguliavimo būdų.⁵²

2002 m. moters vaidmens tradicinėje kultūroje tyrimus monografijoje „Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje“ publikavo Rasa Račiūnaitė. Joje teigama, kad iki Antrojo pasaulinio karo abortai kaimė nebuvo labai paplitę (etnologė juos įvardija kaip netipiskus atvejus), nes kūdikio vengianti moteris buvo labai smerkiamas. Pasak jos, slapta abortai pradėti daryti tik XX a. 3-iuoju dešimtmečiu, kai kaimė atsirado moterų, kurios taikė akusherines nėštumo nutraukimo priemones. Tačiau tokias moteris ne tik baudė teismas, bet ir smerkė viešoji kaimo nuomonė.⁵³ Ši teiginj R. Račiūnaitė patvirtino nagrinėdama XIX a. pab. – XX a. pr. žemaičių gyvenimo ciklo papročius. Teigama, kad sutuoktiniai nenaudojo jokių apsisaugojimo priemonių, todėl žemaičių šeimos buvo gausios. Paprasta kaimiečio šeima pripažino gyvybės vertę, todėl kiekvieną naują gyvybę priimdavo ir augindavo su meile. Tieka bažnyčios, tiek viešosios kaimo nuomonės požiūris į abortą iki XX a. 5 dešimtmečio buvo neigiamas ir netoleruojantis. Ir tik nuo XX a. 3 dešimtmečio pab. – 4 dešimtmečio pr. Žemaitijos kaimuose abortai pradėti daryti slaptai.⁵⁴

Pastaruoju metu požiūris į „uždraustas“ temas sparčiai kinta. Publikuojama nemažai darbų, kuriuose gimimų reguliavimo problema nėra aplenkiamas. Pavyzdžiu, gimimo ir gimdymo kultūrą nagrinėjusios Laima Kiškunė ir Rima Pociūtė, užrašinėdamos senųjų pribuvėjų istorijas, fiksavo apsigimus i kūdikių uždusinimo pagalve atvejus (leidžiant pradėti kvėpuoti, matyt tam, kad galėtų pakrikštyti);⁵⁵ minimi aborto ir dirbtinio persileidimo sukėlimo būdai.⁵⁶ Tam tikrais aspektais požiūrij į abortus atskleidė ir lyčių sampratos problemai skirti

straipsniai. Pavyzdžiu, Vida Šatkuskienė, 1994–1996 metais apklaususi 29 vyresnio amžiaus respondentus (daugiausia iš Aukštaitijos), straipsnyje „Kai kurie lyčių suvokimo aspektai tradicinėje kaimo bendruomenėje“ užsimena, kad tradicinėje kultūroje tyciniai persileidimai ir abortai buvo smerkiami. Tačiau autorė pastebi, kad, pasak jai pateiktų faktų ir užuominų, abortus darësi ne tik merginos ir „paleistuvės“, bet „nors ir būtų keista, ir paprastos šeimų moterys ir, sakyčiau, net puikiausios etinių tradicijų išmanytojos“.⁵⁷ Gimimo reguliavimo būdai fiksujami ir lokaliniuose tyrimuose. Pavyzdžiu, Rasa Račiūnaitė-Paužuoliene, analizuodama Papilės valsčiaus gyventojų gyvenimo ciklo papročius, teigia, kad abortai ten pradėti daryti apie 1930 m. – iki to laiko minėtos vietovės žemaitės abortų nedarė. Dviejuose valsčiaus kaimuose gyveno dvi šiuo verslu užsiimančios moterys (jos dirbtinių persileidimų sukeldavo rūtų arbata arba net virbalais praduramos gimdą). Pastebėta, kad abortų padaugėjo per Antrajį pasaulinį karą ir po jo, o kaimo nuomonė apie juos tapo daug atlaidesnė.⁵⁸ Dar daugiau informacijos šia tema iš Papilės valsčiaus surinko Daiva Česnauskytė ir Laura Venclovaitė. Jos, nagrinėdamos gimtuvių papročius, mini ne tik pastangas sukelti persileidimą (naudojant rūtų, „dievo medžio“ arbata, kaitinantis pirtyje, atliekant sunkius darbus), akcentuojami ne tik kūdikio ir motinų gyvybes nusinešę abortai, bet ir pažymimi infanticido atvejai. Buvo užsmaugti ką tik gime kūdikiai.⁵⁹ Nors minėtuose darbuose gimimų reguliavimo tematika nėra dominuojanti, tačiau tai vertinga medžiaga tolesniems tyrinėjimams.

Panašios tendencijos matyti ir iš istorikų darbų bei jų naudojamų šaltinių. Taigi atliekant etnografinius tyrimus patikimai atskleisti įmanoma tik sąlygiškai netolimą praeitį, tačiau į šią problemą įsigilinama giliau (pavyzdžiu, fiksujamai netiesioginiai infanticido ar netiesioginiai aborto atvejai, pateikiama daugiau reiškinio interpretacijų). Tų tyrimų metu užrašyti naratyvai – atsakymai į klausimus ir pasakojimai – tampa subjektyvaus pasaulio suvokimo ir asmeninės patirties prisodrinta autorine kūryba, kurioje atskleidžia atitinamkos socialinės (amžiaus, profesinės, pomėgių, konfesinės ir kt.) grupės narių pasaulio suvokimas, jų gyvenimo aplinka, ryšiai su kitais žmonėmis ir visuomenės grupėmis, kultūrine raiška ir integracija į lokalinės bendruomenės gyvenimą.⁶⁰ Atsakymai į etnologo užduodamus klausimus suteikia galimybę suvokti respondentų požiūrį ir į kitus su šia problema tiesiogiai ar netiesiogiai susijusius reiškinius. Kilus abejonėms dėl duomenų patikimumo respondentų kiekį galima plėsti.

Lauko tyrimų metu sukauptus duomenis galima verifikuoti, nustatyti, kiek jie pasikartoja kitų asmenų atsakymuose.⁶¹ Be to, arealiniai etnologų tyrimai padeda atskleisti mažesnių regionų padėti, kuri net Lietuvos mastu nėra vienoda. O istorikai dažnai ir nesiekia išskirti lokalinių aspektų – skirtinges, modernius kultūros elementų įtakas patyrusias vietoves pateikia kaip vieningą regioną. Kita vertus, etnografų sukonstruotas pasaulyis iš esmės nėra pastovus, bet suformuotas bendruomenių ir kultūrų kontaktų, kurių veikiami tikrovės modeliai nėra tikslūs ir nuoseklūs, bet laikini ir kintantys.⁶² Etnografinis tyrimas gali atkleisti praeities įvykius, tačiau respondentų pateikiamas jų vertinimas paremtas jau pakitusia, lauko tyrimo laikotarpio sociokultūrinį procesą suformuota patirtimi. Tokia patirtis, be abejo, daro įtaką tiek istorikų, tiek etnologų tiriamos realijos rekonstrukcijoms ar vertinimams.⁶³ Derinant etnologų ir istorikų pastangas galima suvoki aktualiausias ir skaudžiausias mūsų visuomenės problemas ir prisidėti prie jų sprendimo.

Išvados

Gimimų reguliavimo tyrinėjimai leidžia daryti tokias išvadas:

1. Radikaliausi gimimų reguliavimo būdai yra svarbi tiek tradicinės, tiek ir dabarties Lietuvos kultūros socialinė problema.

2. Etnologų ir istorikų tyrimai turi savų pranašumą ir trūkumą. Istorikų naudojami archyviniai šaltiniai gali padėti atskleisti reiškinį platesnėse chronologinėse ribose, tačiau juose dažniausiai fiksuojami tik radikaliam si gimimų reguliavimo aspektai (teisiniu keliu išaiškinti faktai). Etnografiniai, lauko tyrimų metu suformuoti šaltiniai gali būti subjektyvesni, tačiau apima platesnę reiškinio interpretacijos skalę, turi daugiau galimybų atskleisti vietinius savitumus bei jų priežastis.

3. Atliekant gyventojų kiekio bei gimimų reguliavimo tyrimus vertėtų suvienyti etnologijos ir istorijos bei kitų mokslo šakų galimybes keistis ne tik duomenimis, bet ir taikyti naujas tyrimų metodus.

NUORODOS:

1. SIEDER, R. *Socialgeschichte der Familie*. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 1996. Cit. iš: Зидер, Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII – XX в.). Москва, 1997, с. 8.
2. Straipsnis parengtas remiantis pranešimu „Gvybės išsaugojimo samprata tradicinėje ir dabarties kultūrose: istoriografinius aspektas“, skaičiu Pirmame istorikų suvažiavime 2005 09 13.
3. NIKŽENTAITIS, A. Lokalinės istorijos tyrimai Lietuvoje: naujas iššūkis Lietuvos istoriografoje? Iš: *Lietuvos lokalinių tyrimų padėties*. Vilnius, 2005, p. 13.
4. Pavyzdžiu, IVANAUSKAS, V. „Europa“ kasdienybėje: identitetai ir strategijos. Iš: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, nr. 1, p. 92–112.
5. HARRIS, M. Kultūrinė antropologija. Vilnius, 1998, p. 71–72.
6. Medicinos enciklopedija, t. 1. Vilnius, 1991, p. 9–10.
7. HARRIS, M. Ten pat, p. 71–72. Dar išskiriamas silpną ar apsigimus kūdikių infanticidas, kūdikių žudymas dėl ritualinių ar religinių priežasčių: SEYMOUR-SMITH, Ch. *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London and Basingstoke, 1996, p. 151; Barbara D. Miller, Penny Van Esterik and John Van Esterik skiria *infanticidą* (infanticide) ir *netiesioginį infanticidą* (indirect infanticide). Pirmasis apibréžiamas kaip kūdikių ar vaikų žudymas, antrasis kaip vaiko mirtis dėl vengimo gydyti sergentų kūdikį ar nepasirūpinimasis šilta apranga žiemos metu. Taip pat nurodomas ir vienos lyties kūdikių infanticidas (sex-selective infanticide): MILLER, B. D., ESTERIK, P. van, ESTERIK, J. van. *Cultural anthropology, 2nd Canadian Edition*. Toronto: Pearson Education Canada, 2004. Prieiga per internetą: <http://www.geocities.com/brianmyhre/5Def> [žiūrėta 2008 06 11].
8. HARRIS, M. Ten pat, p. 71–72.
9. MURDOCK, G. P., FORD, C. S., HUDSON, A. E., KENNEDY, R., SIMMONS, L. W., WHITING, J. W. M. *Outline of Cultural Materials*. New Haven, Connecticut: Human Relations Area Files, 1982, p. 163–165.
10. MILNER, S. L. *A Brief History of Infanticide*. Prieiga per internetą: <http://www.infanticide.org/history.htm> [žiūrėta 2008 06 16].
11. Savoką „tradicinė kultūra“ apibūdiname pagal Kazimierzo Dobrowolskio apibréžimą, kaip daugumos kultūros elementų perdavimą žodžiu: DOBROWOLSKI, K. Peasant Traditional Culture. Iš: *Peasant and Peasant Societies*. New York, 1987, p. 261–277.
12. Infanticido problema plačiausiai nagrinėta istoriko Vlado Sirutavičiaus darbe. Autorius teigė, kad šis reiškinys nebuvu retas net XIX a. kultūroje: SIRUTAVIČIUS, V. „Nusikaltimai dėl gėdos“: naujagimų žudymai XIX a. Lietuvos visuomenėje. Iš: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, nr. 2, p. 147–158.
13. Sunkiai nustatoma riba tarp tiesioginio ir netiesioginio infanticido ir šiomis dienomis. Pavyzdžiu, 2006 metais Vandžiogaloje gyvenanti 36 metų moteris pagimdė negyvą kūdikį, kurio kraujyje buvo rasta 2,2 promilės alkoholio. Nėštumo metu nuolat girtavusi moteris buvo ištisinta, nes pritrūko duomenų įrodyti vaisiaus nužudymą dėl neat-sargumo: GRIGALIŪNIENĖ, V. Girtos motinos nebaudžiamos. Iš: *Vakaro žinios*, 2006 07 29, p. 8.
14. PAKŠTAS, K. Baltijos respublikų politinė geografija. Iš: *Lietuvos geopolitika*. Vilnius, 1991, p. 177–178. Anksčiau šis rodiklis buvo dar didesnis. Iki 5 metų mirdavo kartais net daugiau kaip trečdalis vaikų: 1887 m. – 33,0 %, 1901 m. – 37,3 %, 1905 m. – 39,2 %: SIRUTAVIČIUS, V., p. 150.
15. Istoriko Colino Heywoodo teigimu, Vakarų Europoje, remiantis rašytiniais šaltiniais, infanticidas buvo ypač retas viduramžių ir ankstyvojoje moderninėje epochoje. Istorikai kelia hipotezes, kad Vakarai gana vėlai pripažino naujagimio žudymą nusikaltimu, lygiu suaugusiojo žmogžudystei, – sutuoktiniai turėjo geras galimybes nužudyti naujagimį netinkamai maitindami, apnuoodydami ar negydydami sergančio. Daugiau infanticido atvejų fiksuojama tik XVIII–XIX amžiais. Infanticidas pripažįstamas dažniausia žmogžudystės rūšimi. Pavyzdžiu, Anglijoje nuo 1863 iki 1887 metų iš 5314 žmogžudycių net 3355 metų amžiaus nesulaukusiu kūdikių: HEYWOOD, C. *A History of Childhood*. Cambridge, 2001, p. 74–76.
16. MACYS, V. *Apie šeimos santvarką ir moterų teises senovėje*. Kaunas, 1934, p. 314.
17. GIDŽIŪNAS, V. *Jurgis Ambrasiejus Pabréža (1771–1849)*. Roma–Vilnius, 1994, p. 110.
18. MARCINKĘVIČIENĖ, D. *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*. Vilnius, 1999, p. 28–33.
19. Šios Lietuvos vietovės išskyrė didesnius pavainikiu kūdikių nuošimčiu ir tarpukariu (tiesa, gausiausia jų būta Mažojoje Lietuvoje), ypač 1922–1930 metais. Plg. BYLAITĖ-LAPINSKIENĖ, A. Jaunatiškos draugystės romantika ir intymumas Suvalkijos ir Žemaitijos kaime

- (XX a. 3–9-asis dešimtmetis). Iš: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2004, nr. 4, p. 67–88.
20. SIRUTAVIČIUS, V. Min. veik., p. 147–158.
21. PRASPALIAUSKIENĖ, R. Crime Born of Shame and Fear. Iš: *Lithuanian Historical studies*, 2001, no. 6, p. 89–105.
22. Nors ir teisiniai šaltiniai ne visada gali atskleisti realią padėtį. Daugelis istorikų net ir paviešintus infanticido atvejus įvardija kaip „ledkalnio viršūnė“: HEWOOD, C. Min. veik., p. 74.
23. Trumpa folkloro dalykams rinkti programa. *Sutaisyta d-ro K. Griniaus ir L. M. D-jos Folkloro Komisijos narių: prof. E. Volterio, d-ro J. Basanavičiaus, kun. J. Tumo ir adv. A. Janulaicičio*. Vilnius, 1910, p. 25, kl. 225: „Nuo ko prapuola andrapanės? Kaip jos atgauti? Kokias vaistais ir darbais pasigadina nėščiosios pastojuosius?“
24. BŪTÈNAS, P. *Lietvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa*. Šiauliai, 1925, p. 60, kl. 133; „Ar nepasakoja, kad senovėje mergos arba kita (kas?) vaikus nunaivodavę?“
25. BALYS, J. (sud.) *Tautosakos rinkėjo vadovas*. Kaunas, 1936, p. 53, kl. 265.
26. Ten pat, p. 55–57.
27. BALDAUSKAS, J. Mūsų dainų erotika (rūtos erotinė simbolika). Iš: *Gimtasis kraštas*, 1935, nr. 1, p. 232–237.
28. KRIAУZA, A. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje. Iš: *Gimtasis kraštas*, 1943, nr. 31, p. 208.
29. DULAITIENĖ-GLEMŽAITĖ, E. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*, Vilnius, 1958, p. 301–308; 400.
30. POCIUS, L. G. Folkloras ir tautinis tapatumas. Šiaurės Amerikos perspektyva. Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Iš: *Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993 ir 1995 metais*. Vilnius, 1999, p. 15.
31. Plg. ČIUBRINSKAS, V. Sovietmečio išsūkiai Lietuvos etnologijai, ideologija ir patriotizmas. Iš: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, nr. 1, p. 107–112.
32. ŠAKNYS, Ž. Tekstas kaip šaltinis: teorinių aspektų ir tyrinėjimų praktika. Iš: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2003, nr. 3, p. 133–134.
33. VYŠNIAUSKAITĖ, A. Šeimos būtis ir papročiai. Iš: *Lietvių etnografijos bruožai*, Vilnius, 1964, p. 448–526.
34. VYŠNIAUSKAITĖ, A. *Lietvių šeimos tradicijos*. Vilnius, 1967.
35. YLA, S. *Lietvių šeimos tradicijos*. Chicago, 1978, p. 143.
36. BALYS, J. *Vaikystė ir vedybos. Lietvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1979, p. 3–5.
37. DUNDULIENĖ, P. *Lietvių etnografija*. Vilnius, 1982, p. 246–247.
38. DUNDULIENĖ, P. *Lietvių etnologija*. Vilnius, 1991, p. 348.
39. DUNDULIENĖ, P. *Senieji lietvių šeimos papročiai*. Vilnius, 1999, p. 56.
40. PATACKAS, A., ŽARSKUS, A. *Gimties virsma*. Vilnius, 1990; PATACKAS, A., ŽARSKUS, A. *Vestuvinių virsma*. Prienai, 1993; Antras leidimas – PATACKAS, A., ŽARSKUS, A. *Virsmų knyga*. Kaunas, 2002, p. 357–369.
41. PAUKŠTYTĖ, R. Medicininio švietimo įtaka gimtuvių papročiams Lietuvoje (XX a. 3–4 dešimtmečiais). *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas. Konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1991 m. gruodžio 11–12 d. *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais*, p. 131).
42. PAUKŠTYTĖ, R. Medicininio švietimo įtaka gimtuvių papročiams Lietuvoje (XX a. 3–4 dešimtmečiais). Iš: *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas. Konferencijos medžiaga*. Vilnius, 1991 m. gruodžio 11–12 d. *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais*, p. 131–139.
43. PAUKŠTYTĖ, R. Gimtuvės. Iš: VYŠNIAUSKAITĖ, A., KALNIUS, P., PAUKŠTYTĖ, R. *Lietvių šeima ir papročiai*. Vilnius, 1995, p. 83–88, 396–441.
44. PAUKŠTYTĖ, R. Ten pat, p. 411.
45. PAUKŠTYTĖ, R. *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime (XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje)*. Vilnius, 1999.
46. PAUKŠTYTĖ, R. Ten pat, p. 30–31.
47. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, R. *Gimimų reguliavimas. Etnologinė analiza*. Vilnius, 2002.
48. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, R. Kultūrinių reprodukcijos aspektų raiška kaimo kultūroje. Iš: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2004, nr. 4, p. 89–110.
49. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, R. Ten pat, p. 105.
50. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, R. Požūriis į abortus Aukštaitijoje Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, nr. 5, p. 14–23.
51. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, R. Laiudiškasis požūris į gyvybės išsaugojimą tūkstantmečių sandūroje: tarp tradicijos ir dabarties. Iš: *Lietvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 19. Vilnius, 2005, p. 637–646.
52. PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, R. Ten pat, p. 647.
53. RACIŪNAITĖ, R. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje. Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. vidury)*. Kaunas, 2002, p. 45.
54. RACIŪNAITĖ, R. Žemaičių gyvenimo ciklo papročiai: liaudies religingumo raiška. Iš: *Lietvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 19. Vilnius, 2005, p. 616.
55. KIŠKŪNĖ, L., POCIUTĖ, R. *Gimdymas ir gimimas. Šiandieninės partystys pribuvejystės istorijos kontekste*. Vilnius, 2005, p. 74.
56. KIŠKŪNĖ, L., POCIUTĖ, R. Ten pat, p. 103.
57. ŠATKAUSKIENĖ, V. Kai kurie lyčių suvokimo aspektai tradicinėje kaimo bendruomenėje. Iš: *Lyčių samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005, p. 112.
58. RACIŪNAITĖ-PAUŽOULIENĖ, R. XIX a. pabaigos – XXI a. pradžios gyvenimo ciklo papročiai. Iš: *Papilė*, t. 2–3. Vilnius, 2006, p. 165.
59. ČESNAUSKYTĖ, D., VENCLOVAITĖ, L. Gimtuvės. Iš: *Papilė*, t. 2–3, Vilnius, 2006, p. 183.
60. MERKIENĖ, I. R. *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija. Etnografinių duomenų rinkimo pagrindai*. Vilnius, 2007, p. 24.
61. MERKIENĖ, I. R. Ten pat, p. 24.
62. SEYMOUR-SMITH, Ch. *Cultural relativism*. Iš: *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London and Basingstoke, 1987, p. 64.
63. Tokie skirtumai dėl skirtingų šių moksly krypčių tyrimo metodų, tyrėjo asmeninės patirties ir kitų priežasčių gali susidaryti ir kitose mokslo šakose.

Birth Control Methods in the Historiographical Context

Rasa PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

Birth control problems began to be analysed as part of family research by both Lithuanian ethnologists and historians in the second half of the 20th century. This paper focuses on the problem of birth control in the context of Lithuanian historiography that is based on the research done by Lithuanian ethnic studies. In an attempt to understand to which degree ethnology and history can be of help in this research it was useful to identify: 1) methods of birth control, 2) relation between abortion and infanticide, 3) the attitude toward birth control in the socio-cultural context of rural life. Research suggests that radical birth control methods are important social problem in both traditional and contemporary Lithuanian culture. Ethnological and historical research has advantages and limitations. Archive sources used by historians throw light on the subject in the context of a wider chronological perspective. However, these sources usually record only the most radical cases (facts uncovered by law). Sources made by ethnographical field research can be more subjective, but offer wider interpretational possibilities, and can reveal local specificities and reasons behind them. In conducting birth control research the possibilities of ethnology, history and other subjects should be pooled together exchanging not only data, but using different methodologies too.

XIX a. pabaigos – XX a. vidurio kaldinti kryžiai Raseinių rajono kapinėse

Jurgita PAČKAUSKIENĖ

Straipsnio objektas – XIX a. pabaigos – XX a. vidurio vietinių meistrių kalti kryžiai Raseinių rajono kapinėse. Tikslas – išskirti pagrindinius meninius Raseinių rajono kardinatų antkapinių kryžių bruožus, aptarti jų reljefų ikonografiją. Metodai – aprašomasis, lyginamasis, tipologinis. Išvados – geležiniai kryžiai Raseinių krašte yra ornamentuoti ne itin gausiai, bet gana įvairiai. Išliko nemažai senų retos konstrukcijos bei puošybos paminklų – kryžių su kardinu posamentu bei lietais šventuojų reljefais.

Prasminiai žodžiai: liaudies menas, metaliniai kryžiai, antkapiniai paminklai, liaudies skulptūra, Raseinių rajonas.

Šis darbas skiriamas Dievo Motinos apsireiškimo Šiluvoje 400 metų jubiliejui paminėti.

1. Metalinių antkapinių paminklų tyrinėjimų apžvalga

Metaliniai kryžiai, ne taip, kaip tradiciniai mediniai, gana vėlai sulaukė tyrinėtojų dėmesio. Pirmą kartą aptariami ne tik mediniai, bet ir geležiniai kryžiai 1930 m. pasirodžiusioje Pauliaus Galaunės liaudies menui skirtoje knygoje. Tiesa, buvo aptariamos tik geležinės memorialinių paminklų viršūnės, tačiau kartu buvo publikuotas ir vienas memorialinės paskirties geležinio kryžiaus piešinys.¹ Bendrą anuometinę tendenciją metalinius paminklus priskirti ne meno, bet amato sričiai atspindi tai, kad menotyrininkas metalinius kryžius aptaria skyrelje „Geležiniai dirbiniai“, o mediniams kryžiams tenka atskiras skyrius knygos dalyje „Architektūra“.

Geležiniai kapų kryžiai kaip atskira bei svarbi liaudies kalvystės sritis buvo „atrasti“ XX a. septintajame dešimtmečje etnografinių ekspedicijų metu. Tuomet ta tema pasirodė pirmosios publikacijos.² 1963–1976 metais menotyrininkas Romas Alekna geležinius antkapinius kryžius tyrinėjo Ramygalos, Šiluvos, Šaukoto, Grinkiškio, Baisogalos, Pašušvio ir Šeduvos apylinkėse. Panašiu metu Dzūkijos antkapinius paminklus pradėjo tirti Zigmantas Pocius.³ Vėliau apie įvairių miestelių kapines ir metalinius jų paminklus raše Jonas Krivickas, Roma Baristaitė ir Aleksandras Petrikauskas, Virginijus Kašinskas.⁴ Reikšmingiausi Antano Stravinsko, kuris aptarė Pietryčių Lietuvos geležinius kryžius,⁵ nagrinėjo Mažosios ir Didžio-

sios Lietuvos geležinių kryžių panašumus ir skirtumus,⁶ sudarė metalinių kryžių tipologiją, apraše jų ornamentiką, tyrinėjimai.⁷

Atskirus leidinius, skirtus regionų kryždirbystei, yra išleidę Arūnas Kynas, Daliutė Petrulienė.⁸ Kai kurie muzieji parengė savo krašto ar vien muziejaus fonduose esančių geležinių kryžių katalogus.⁹ Apibendrinančio pobūdžio straipsnius apie lietuvių kryždirbystę, apie ekspedicijose savo surinktą medžiagą publikavo Vacys Milius.¹⁰ Medinius bei geležinius kryžius jų kilmės, formos, simbolikos ir kitais aspektais tyrė Jolanta Zabulytė-Sapijkienė.¹¹ Apie metalinius kryžius Užnemunėje yra užsiminusi Gabija Surdokaitė.¹² Klaipėdos krašto antkapinius paminklus tyrinėjo Martynas Purvinas, Marija Purvinienė.¹³ Metalinius

1 pav. Stiebinis kryžius su lietomis šventuojų figūrėlėmis.
Nemakščių kapinės. 2005 m.

2 pav. Réminis ažūrinis kryžius Girkalnio kapinėse. 1890 m. palaidojimas (Didjurgienės? – J. P.). 2005 m.

3 pav. Karinauskų antkapinis kryžius su lieta monstrancija viršūnėje (aukštis – 14 cm, viso kryžiaus aukštis – 207 cm). Viduklės kapinės. 2005 m.

antkapinius paminklus tarp kitų memorialinių paminklų knygoje aptarė ir Alfredas Širmulis.¹⁴

Naujausi provincijos kapinių ir jose esančių metalinių paminklų tyrinėjimų duomenys publikuojami monografijų serijoje „Lietuvos valsčiai“.¹⁵

2. Raseinių rajono metaliniai kryžiai

2. 1. Ikonografiniai šaltiniai ir publikacijos

1921 m. Adomas Varnas kryžius fotografioti ir, anot paties fotografo, artimiau su jais susipažinti pradėjės nuo Raseinių.¹⁶ Deja, metalinių kryžių Raseinių apylinkėse jis nefotografavo. A. Varno palikimas nagrinėjamai temai vertingas todėl, kad fiksuojant aukštus medinius kryžius Raseinių apskrityje į fotokadrą kartais pakliūdavo ir netoliiese pastatyti metaliniai paminklai.

Kurių laiką A. Varno bendražygį buvęs fotografas etnografas Balys Buračas kapinėse ieškodavo ne tik gražių medinių, bet ir dailių, nagingų Lietuvos kalvių nukaltų geležinių kryžių.¹⁷ Iš B. Buračo fotografijų sudarytame aliume „Kryždirbystė Lietuvoje“ Raseinių kalvystei atstovauja vienas nelabai išvaizdus ir tikriausiai šaltuoju būdu

kaltas kryžius su prie jo primontuotais mediniai burbulais kryžmos galuose iš Žaiginio (Raseinių r.).¹⁸ Nacionalinio muziejaus išleistame geležinių kryžių kataloge yra ir vienas antkapinis paminklas iš Nemakščių (Raseinių r.) miestelio.¹⁹

Etnografo Juozo Petruolio nuotraukų rinkiniuose²⁰ Raseinių rajono kalvystės paveldo – tik kelios geležinės paminklų viršūnės. Tarp 1955–1973 metais jo darytų metalinių kapinių kryžių iš Raseinių rajono nėra né vienos nuotraukos, bet jo fonde yra keli antkapiniai kryžiai iš buvusios Raseinių apskrities – dabartinio Tauragės rajono. Kai kuriose medinių antkapinių kryžių nuotraukose matyti ir netoliiese esantys metaliniai kaldinti kryžiai. Kultūros paveldo centro archyve Vilniuje yra tik vieno metalinio kryžiaus iš Raseinių krašto nuotrauka su Vosyliškio bažnyčios viršūne.

XX a. septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais Raseinių rajono paminklus fiksavo fotografas Mečislovas Sakauskas. Lietuvos centriniame valstybės archyve yra septynios jo darytos geležinių kryžių nuotraukos iš Raseinių rajono kapinių. Visos jos buvo publikuotos A. Stravinsko sudarytame lietuvių liaudies mažajai architektūrai

skirtame albumė. Nuotrauka iš Paliepių kaimo svarbi tuo, kad joje du kaldinti kryžiai yra su lietomis šventujų figūrėlėmis.²¹ Kiek daugiau ikonografinės Raseinių rajono medžiagos yra Česlovo Kontrimo knygoje „Lietuvos geležiniai kryžiai“. Tai Raseinių, Alėjų, Nemakščių, Žaigino, Šiluvos, Viduklės sakralių statinių ir vieno antkapinio paminklo geležinių viršūnių piešiniai. Turtingiausia šiuo požiūriu yra Lietuvos nacionalinio muziejaus Etninės kultūros skyriaus fototeka. Joje iš 43 Raseinių rajone fotografiotų antkapinių paminklų net 15 yra kaldinti.

Šios kelios dešimtys nuotraukų anaipolt neatskleidžia bendro Raseinių rajono geležinės kryždirbystės vaizdo, todėl pagrindinis šio straipsnio ikonografinis šaltinis yra mano 2002–2008 metais visose Raseinių krašto kapinėse darytos nuotraukos.

Raseinių rajono sakralinių pastatų bei memorialinių paminklų geležines viršunes yra apraše raseiniškis Viktoras Vitkus, apie kaldintus antkapinius kryžius jis užsiiminė tekstuose, skirtuose Raseinių rajono kultūros paveldui.²² R. Alekna ir V. Kašinskas yra fiksavę Raseinių rajono kalviškus kryžius arba lyginę juos su kitų rajonų kryžiais. 1970–1976 metais R. Alekna tyrė geležinius Vi-

4 pav. Kryžius su kaltu postamentu Lyduvėnų kapinėse. Juozapo Papreckio antkapinis paminklas († 1911). Aukštis – 195 cm. 2005 m.

durio Lietuvos kapinių paminklus, pabuvojo dvejose Raseinių rajono kapinėse – Vosyliškio ir Šiluvos. Ekspedicijų tyrimų rezultatai buvo publikuoti.²³ V. Kašinskas, aptardamas pagrindinius įvairių kapinių, kapaviečių bei antkapinių paminklų įrengimo bei puošybos bruožus, mini tik Viduklės bei Nemakščių kapines.²⁴ Leidinyje, skirtame Joniškio krašto kalvystės paminklams, užsimenama apie Raseinių ir Joniškio apylinkių kryžių panašumus.²⁵ Taigi iki šiol nepasirodė nė vienas straipsnis apie Raseinių rajono kaldintus antkapinius kryžius.

2. 2. Paplitimas, santalkos, kalviai

Seniausieji kaldinti kryžiai Raseinių rajone išliko iš XIX a. II pusės – XX a. pradžios. Daugiausia jų telkési bažnyčių šventoriuose (Lyduvėnų, Kalnujų, Lesčių, Milašaičių, Paliepių) ar aplink kapinių koplyčias (pavyzdžiu, Raseiniuose, Šiluvoje). Jei kapinėse nėra koplyčios – seniausių kryžių daugiausia yra netoli pagrindinių kapinių vartų (pavyzdžiu, Girkalnyje), pagrindinio tako ar kapinių centre (pavyzdžiu, Viduklėje). Senosiose Butkiškės miestelio kapinėse geležinių antkapinių yra visoje jų teritorijoje.²⁶

Kaldinti metaliniai paminklai būdingesni nedidelii miestelių kapinėms. Raseiniuose ir Ariogaloje – didžiausiuose rajono centruose – nedaug išlikę senų kryžių. Mažų bažnytkaimių – Alėjų, Paupio – kapinėse metalinių paminklų taip pat mažai.

Originalių senosios kalvystės kūrinių randama tolstant nuo Raseinių miesto į pietus, vakarus bei šiaurę (t.y. ne į Kauno pusę). Ypač stiprių kalvystės tradicijų būta pietuose – Kalnujų, Butkiškės ir Girkalnio kapinėse gausu senosios kalvystės pavyzdžių. Seni žmonės pasakoja, kad šiose vietose gyveno daug kalvių. Kalvių vokiečių gyventa netoli Kalnujų.²⁷ Anot A. Stravinsko, „šiame krašte gyveno gana daug gabiu kalvių, atvykusiu iš Prūsijos“.²⁸ Jis mini ir „stipriausią Girkalnio apylinkės kalvi“, turėjusį net metalo tekinimo stakles – Bronių Kelmicką iš Pramedžiaus kaimo.²⁹

Kito kalvystės židinio būta Viduklės ir Nemakščių apylinkėse. Miestelius skiria tik aštuoni kilometrai, abu jie panašaus dydžio, jisikuri šalia senojo Žemaičių plento. V. Vitkus paminėjo kol kas vienintelę žinomą 1904 m. statytą Ylių kaimo (Nemakščių seniūnija) kalvę su gerokai už ją senesnėmis dumplėmis.³⁰ Abiejų miestelių kapinėse yra išlikę daug kryžių su lietais šventujų reljefais.

Nors kai kur literatūroje ir minimi Raseinių krašte gyvenę kalviai ar buvusios kalvės, bet niekur personalija nesiejama su kūrybos produktu, šiuo atveju – kryžiumi. Man pavyko nustatyti tik vieno aptariamojo laikotarpio Raseinių rajone esančio kaltinio antkapio autorį. Tai kalvis Kazimieras Astrauskas. Jo darytas stiebinis kryžius stovi Šiluvos kapinėse.³¹ Tai paprastas, neornamentuotas geležinis kryželis, žymintis Budreckių šeimos kapavietę.

5 pav. Kalto kryžiaus viršūnė su lieta detale. Šiluva, 2008 m.

6 pav. Lietas antkapinis tekstas, pritvirtintas prie kalto kryžiaus.
Butkiškės kapinės, 2008 m.

2. 3. Tipai ir ornamentai

Raseinių kraštui būdingus geležinius kryžius pagal konstrukciją galima suskirstyti į tris tipus:

- I. Stiebiniai kryžiai.
 - II. Réminiai ažūriniai kryžiai.
 - III. Kryžiai su kaltu postamentu (t.y. erdviniai kryžiai).³²
- Kaip atskirą reiškinį geležinėje kryždirbystėje aptarsime tuos kaltintus kryžius, ant kurių pritvirtintos iš kito metalo nei geležis nulietos detalės. Tai nebus joks atskiras geležinių kryžių tipas, nes lietas figūrėles galima primontuoti prie bet kokios konstrukcijos kryžiaus.
- I tipo** kryžiai Raseinių rajone nėra puošnūs. Kai kurie visai be ornamentų, tik su lieta Nukryžiuotojo figūra kryžmoje. Jeigu šie kryžiai puošiami, tada ornamentai išdėstomi simetriškai horizontalei ir vertikalei, t.y. visi papuošimai yra tik išorėje. Kaip ir visoje Lietuvoje, stiebinius kryžius būdinga puošti įvairiai lankstytos ar suktos geležies juostomis. Dažnai tokiomis lankstytomis juostomis

apkabintos kryžiaus sijos papuošiamos pasikartojančių rombų ornamentu, tačiau daugiausia tokį kryžių, kuriuos riestais S formos elementais puošia tik kryžma bei apatinė stiebo dalis. Kryžių galai užbaigiami skeliant geležies juostą ir jos galus riečiant į vidų (širdies motyvas) arba į išorę (stiliuota lelija). Sudétingesnėms kryžiaus šakų užbaigoms būdingas dvigubas širdies motyvas. Saikinga šio tipo kryžių puošyba dažnai papildoma lietomis ar kaltomis ir prikniedytomis detalėmis. Jos primontuoamos kryžmų galuose (lietos saulutės, žvaigždės, gėlės, kryželiai), virš kryžmos centro (abreviatūros vėliavėlė), kryžmos „pažastyse“ (spinduliai, stiliuota lelja, kryželiai), po kryžma ant stiebo ar ant specialiai nukaltų atramelių (šventųjų figūrelės) (1 pav.). Stiebiniai kryžiai pasižyimi subtilia metalo storij, proporcijų darna.

II tipo kryžiai yra puošnesni nei I-ojo. Sudétingesnė konstrukcija meistrams ornamentus leidžia komponuoti ir vidinėje, ir išorinėje kryžiaus pusėse. Iš dviejų ar daugiau lygiagrečių sudarytą kryžiaus rėmą puošia įvairiausių motyvų ornamentai. Dažnai sutinkami dėl baroko įtakos atsiradę geležinių kryžių ornamentai: įvairiai interpretuoti C, S, X raidžių motyvai, geometriškės figūros (ratas, rombas, trikampis), augalų

7 pav. Kryžiaus su angelo galvute detalė.
Stovi Kapačinskų šeimos kapavietėje.
Kalnuju kapinės, 2005 m.

motyvai. Šių kryžių tarprėminė ornamentika neretai panaši į stiebinių kryžių ornamentus. Girkalnio kapinėse yra vienės seniausių rajone šio tipo kryžius.³³ Jis nukaltas iš apvalaus skerspjūvio geležies strypų. Kryžmos centre įkomponuotas širdies formos vainikas papuoštas pilnavidurėmis metalinėmis gėlėmis bei iš geležies juostos iškirstais reljefiniais spinduliais. Tai vienintelis rajone kryžius su širdies

motyvu. Šio kryžiaus galų užbaigos – Raseinių kraštui būdingos geležies riestės (2 pav.).

Viduklės kapinėse yra aukščiausias Raseinių krašte kaltinis kryžius. Šio réminio ažūrinio kryžiaus aukštis (be postamento) – 207 cm. Pastatymo data neaiški, bet žinoma, kad šiose kapinėse jis stovėjo jau 1924 m.³⁴ Visos kryžiaus detalės įdomios. Tarprėminis ornamentas, sudarytas iš pasikartojančių sukabintų C raidės formų, yra ramus, bet ne mechaniskas – darbas atliktas kruopščiai, prietaikant rémo erdvei tinkamus dydžius. Keturi spinduliai kryžmos „pažastyse“, gaubiami riestos geležies, sukuria keturkampį nimbą, o kiekviena detalė atskirai primena neprasiskleidusį gėlės žiedą. Kryžiuje nėra nė vienos fabrikinės gamybos detalės. Tieki spinduliai, tieki viršūnė vai nu kojantys kryželis yra nukalti. Viršuje, rémo viduje, įkomponuotas vienintelis visame rajone lietos monstrancijos reljefas (3 pav.). Daug ir īvairių šio tipo kryžių yra Vosyliškio kapinėse.

III tipo kryžiai išsiskiria ne savo ornamentuote, o konstrukciniais ypatumais.

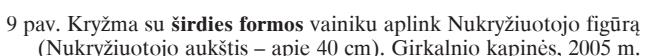
Iprastą akmeninį ar betoninį postamentą kalvis pakeiciā kaltos geležies „keturkoje“ konstrukcija. Kryžiaus sandaroje atsiranda tūris, erdvė. Kartais tokie kryžiai su kalnu postamentu yra papildomai imontuojami į neaukštą akmenį, girnapusę, bet dažniausiai jų antžeminėje dalyje nesimato jokio papildomo įtvirtinimo, tik į žemę įleistos metalinės kryžiaus „kojos“. Iki šiol manyta, kad karkasinės konstrukcijos kryžiai būdingi tik rytinei Lietuvos daliai, Klaipėdos kraštui ir Plungės bei Radviliškio rajonams,³⁵ tačiau Raseinių krašte jų užfiksuota nemažai – Lyduvėnų, Kalnujų, Viduklės, Nemakščių, Šiluvos kapinėse.³⁶ Pavienių šio tipo kryžių teko matyti ir Kėdainių, Telšių bei Jurbarko rajonų kapinėse. Visi kryžiai su kaltais postamentais yra sukurti ne vėliau nei pirmaisiais dvimi XX a. dešimtmečiais.

Įspūdingiausias tokio pavidalo kryžius Raseinių rajone yra Lyduvėnų kapinėse (4 pav.).³⁷ Pagal formą ir konstrukciją, toks jis yra vienintelis visame krašte, o gal ir visoje Lietuvoje. Itin aukštas (apie metrą) jo kelių pakopų kaltinis postamentas yra suveržtas kaltais varžtais, puoštas lietais kryžiukais. Viso kryžiaus aukštis – beveik du metrai (195 cm). Jo viršutinė dalis – pats kryžius – yra ornamentuotas įprastais šiam kraštui S formos papuošimais, galai skelti, riesti į vidų. Ant kryžiaus stiebo prikabintas Šiluvos Švč. Mergelės Marijos reljefas.

Palyginti su kitų Žemaitijos vietovių kaltais kryžiais, Raseinių rajone esančių kryžių siluetas aiškus, išlaiko lotyniškojo kryžiaus pavidalą. Šiame krašte geležinis kryžius visada dominuoja pjedestalo atžvilgiu, t.y. kryžius visada yra aukštesnis už postamentą. Raseiniškių daryti kryžiai, nepaisant kai kurių išimčių, pasižymi paprastumu, raiškia forma ir saikingu lietuvių fabrikinių detalių naudojimu.

8 pav. Stovinčio angelo reljefas Lyduvėnų kapinėse. 2005 m.

10 pav. Beveik visose Raseinių rajono kapinėse randamas Nukryžiuotojo reljefas (aukštis – 17 cm). Nemakščių kapinės, 2005 m.

11 pav. Mažiausias Šiluvos Mergelės reljefas (aukštis – 9,3 cm). Lyduvėnų kapinės. 2005 m.

12 pav. 12,5 cm aukščio Šiluvos Dievo Motinos reljefas senosiose Butkiškės kapinėse. 2008 m.

Panašios (neretai ir tokios pat) ornamentikos galima rasti ir gretimuose Tauragės, Radviliškio, Kėdainių, nedidelės Telšių bei Šiaulių rajonų dalies kryžiuose. Daug raseiniškiams beveik identiškų kryžių galima rasti Kelmės ir Jurbarko rajonuose, kadaisė priklausiusiuose Raseinių apskričiai.

2.4. Kalti kryžiai su lietomis detalėmis

Rašydamas apie liaudies memorialinių paminklų bei jų skulptūrinės puošybos ištakų prielaidas, A. Širmulis teigia, kad „lietuvių liaudies skulptūra nuo pat jos ištakų neatsiejamai buvo susijusi su mažųjų formų architektūra“.³⁸ Skulptūra, kaip dekoratyvus ir prasminis elementas, nesvetima ir metaliniams kryžiams. Raseinių rajono, tiksliau buvusios Raseinių apskritys, kapinėse gausiau nei kitose Žemaitijos vietose esama kaldintų kryžių su lietomis reljefinėmis detalėmis. Atrodo, jų nėra Dzūkijoje, Suvalkijoje bei Klaipėdos krašte. Seniausias žinomas tokio tipo neišlikęs antkapinis kryžius, statytas apie 1830 m., buvo Varnių (Telšių r.) kapinėse.³⁹ Kelis kryžius su lietomis šventųjų figūrelėmis fotografijose iš buvusios Raseinių apskritys yra užfiksavę VDA profesorius dr. A. Širmulis ir

13 pav. Šiluvos Dievo Motinos skulptūros ant postamento reljefas. Šiluvos kapinės, 2008 m.

14 pav. „Stambių bruožų“ Dievo Motinos su kūdikiu atvaizdas Lyduvėnų kapinėse, 2005 m.

fotografas M. Sakalauskas.⁴⁰ Deja, niekas nėra smulkiau tyrės ar apraše tokį paminklą. A. Širmulis užsimena, kad „iš tradicinių liaudies monumentų geležiniuose kryžiuose išliko tik kai kurie simboliai ir Nukryžiuotojo skulptūrelės“⁴¹ Skaidrė Urbanienė mini, kad „Būdavo ir kitų religinių siužetų lietinių reljefų. Nukryžiuotojo figūrelės ir siužetiniai reljefai dažniausiai nudažyti sidabro arba balta spalva“.⁴²

Kaldintuose kryžiuose naudotus reljefus liaudies meistrai liešavo iš švino, alavo arba aluminio.⁴³ Tai labai nepatvarios, neilgaamžės medžiagos. Jų gaminiai šaltynje trupa, skyla (alavas) arba lengvai lankstosi, lūžta (švinas). Šios medžiagos lydosi salygiškai neaukštoje temperatūroje, todėl lieti jas galėjo nebūtinai kalvis – pakadavo metalą pakaitinti virš ugnies ir lieti į smėlyje įspaustą formą. Literatūroje apie dievdirbius randame nemažai užuominų, kad dievdirbiai patys išsiliedavę šventujų figūrėles, o po to keliaudavę po žymiausių žemaičių atlaidus ir jomis prekiaudavę. Antai Sedos valsčiuje (vėliau Plungėje) gyvenęs dievdirbys Kazys Barzdys

dar buvo vadinamas šatininku, škaplierninku,⁴⁴ mat dirbo ir pardavinėjo įvairias devocionalijas, iš švino liejo „mūkeles“ (Nukryžiuotajį Jėzū). Istorikas Stasys Yla rašė, kad smulkūs prekiautojai – devocionalijų pardavėjai – atlaidų metu kas rytą atsirasdavo Šiluvos šventoriuje, gatvėse, net priemiesčio pakelėse, prisistatydavo „audeklinių krautuvėlių“. Autorius mini, kad prekės buvo smulkios ir labai įvairios: „variniai, žalvariniai, alaviniai su įspaustais šventaisiais medalikeliai; (...) paveikslai ir paveikslėliai, tarp kurių buvo ir šiluvinis (...). Be to, dar buvo įvairaus dydžio statulėlės“.⁴⁵ Galbūt Šiluvos atlaidų metu prekiauta lietais šventujų ir Šiluvos Dievo Motinos reljefiniai atvaizdai.

- Išlikusias lietas detales galima skirstyti taip:
1. dangaus kūnai, gėlės, geometriniai motyvai;
 2. memorialiniai užrašai;
 3. liturginiai atributai;
 4. angelai;
 5. Jėzaus, Marijos ir šventujų figūrėlės.

Augalinių ar dangaus kūnų motyvų detalės – dažniausiai segmentinės žvaigždės ar ramunelė primenantys liejinių motyvai – būdingos visai Žemaitijai. Kryžių atvaizdų su tokiomis detalėmis publikuota keleto muziejų rinkinių kataloguose.⁴⁶ Reti ir įdomūs yra Šiluvos kapinėse esančio kryžiaus galus užbaigiantys bareljefai. Žvaigždė su trim kryželiais primena šiem kraštams būdingą medinių kryžių galų užbaigas; prie jų būdavo primontuojami trys mediniai kryželiai (5 pav.).

Lieti memorialiniai užrašai dažniausiai būna „liaudiško klasicizmo“ stiliaus. Juose atspindimi liaudies kūrybai būdingas natūralumas, spontaniškumas. Ne visi kalviai ar kiti asmenys, lieję užrašus, buvo raštingi: tekste dažnai tarp žodžių nėra tarpų (taupant vietą?), žodis nutrūksta netikėtoje vietoje, raidės sukeičiamos vietomis arba išliejamos atvirkščiai. Užrašai teikia papildomos informacijos apie anolaikečio kalbėseną, rašmenis, pamaldumą (6 pav.).

Mediniams kryžiams būdingais liturginiai atributais (taurė, patena, monstrancija, ostija, žvakė) puošti ir geležiniai kryžiai. Iki šiol žinomi tik du kaldinti kryžiai su monstrancija: vienas – jau minėtas aukščiausias kaldintas kryžius Viduklės kapinėse, kitas – Tauragės kapinėse.

Kalnuju kryžiuose yra réminis kryžius, kurio stiebe imontuota angelo galvutė. Tai akivaizdus fabrikinių gamybos kryžių kopijavimas. Stebina kopijavusio meistro tikslis formas modeliuotė, padaryta kopija labai panaši į pirmavaizdį (7 pav.).

Tikrai liaudies meistro dirbtas stovinčio angelo reljefas, pritvirtintas prie kryžiaus, Lyduvėnų kapinėse. Jo prototipas – taip pat gana dažnai fabrikiniuose kryžiuose sutinkama didesnė, į urną ar koloną atsirēmusio angelo figūra (8 pav.).

Trečias angelų vaizdavimo atvejis – abipus kryžiaus stiebo pritvirtintos klūpinčių angelų figūrelės. Tokios (deja, jau aplūžusios) yra Lyduvėnų kapinėse.

Vertingiausia yra penktoji lietuvių reljefų grupė – Jėzus, Marijos bei šventųjų figūrelės. Raseinių rajone užfiksuooti tokie siužetai (siužetų numeracija atspindi ir jų populiarumą):

- a) Nukryžiuotasis;
- b) Dievo Motina su Kūdikiu
(Šiluvos Mergelė Marija);
- c) Pieta;
- d) Jėzus neša kryžių;
- e) Maloniojoji Marija;⁴⁷
- f) kiti šventieji: dyvilyka apaštalų,
šv. Pranciškus, šv. Marija Magdalietė,
šv. Petras, neatpažinti šventieji.⁴⁸

Kadangi apie lietus reljefus kalviškoje kryždirbystėje beveik nerašyta, verta plačiau aptarti jų paplitimą bei ikonografiją.

2.5. Kryžių su lietomis detalėmis paplitimas ir ikonografija

a) Nukryžiuotasis

Nukryžiuotasis arba, liaudiškai, Dievo mūka (kančia) metaliniuose kryžiuose dažniausiai atliejamas iš standartinių masinės gamybos pavyzdžių, todėl jis neretai yra mažiau meniška kryžiaus dalis. Daug kart panaudojus tą pačią formą atsiranda nekokybiškų reljefų, kuriuose nebesimato originale buvusių detalių – tik bendras, aptakus figūros vaizdas. Vis dėlto iš daugelio serijinių dirbinių galėtume išskirti keletą originalesnių Nukryžiuotojo figūrėlių. Tai jau minėto Girkalnio kapinėse esančio kryžiaus Nukryžiuotojo figūra (sudominanti, patraukianti ne tik reljefo plastika, bet ir aukščiu – 40 cm) (9 pav.) ir liaudiškas Nukryžiuotojo su plačiais atviraais delnais variantas, esantis beveik visose Raseinių rajono kapinėse⁴⁹ (10 pav.).

15 pav. Pietos kompozicija. Šiluvos kapinės, 2005 m.

b) Dievo Motina su Kūdikiu
(Šiluvos Mergelė Marija)

Šiluvos bazilikoje esantis, šventu laikomas paveikslas 1674 m. buvo įvilktais į sidabrinį rūbą, o 1786 m. rugpjūčio 8 d. karūnuotas. Būtent tokį, karūnuotą Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu ant rankų, atvaizdą mato žmonės, toks jis vaizduojamas ir liaudies mene (paveiksle po apkaustais

16 pav. Pieta su šventaisiais. Nemakščių kapinės, 2005 m.

17 pav. Kompozicija „Jėzus neša kryžių“. Reljefas Lyduvėnų kapinėse (aukštis – 16,5 cm). 2005 m.

karūnos néra). Gali būti, kad skulptūrų ir reljefų prototipu buvo ne šis paveikslas, o Marijos apsireiškimo koplyčioje (anksčiau tai buvo kapinių koplyčia) stovėjusi medinė Dievo Motinos su Kūdikiu skulptūra, dabar esanti bazilikos koplyčioje, tačiau dažniausiai dievdirbiai dirbo pagal malda-knygių iliustracijas, atskirai parduodamus šventųjų paveikslėlius. Šiluvos Mergelę liaudies meistrai vaizduodavo visu ūgiu,⁵⁰ o ne iki pusės, kaip paveiksle, be to, skiriiasi Kūdikėlio padėtis Marijos atžvilgiu – skulptūroje Jis labiau atsilošęs, tai regime ir daugumoje lietuvių reljefų.

Yra net penki šio siužeto lietuvių reljefų variantai. Mažiausias reljefas (9,3 cm) yra Lyduvėnų kapinėse (toks pats fiksuojamas ir 1926 m. A. Varno darytoje nuotraukoje) (11 pav.). Ši skulptūrinė grupė pasižymi ryškiu Kūdikėlio atsilošimu, išryškintomis jo pédutėmis, kresna Mergelės Marijos figūra. Kiek didesnis (12,5 cm) reljefas yra Butkiškės, Girkalnio bei Šiluvos kapinėse (12 pav.). Juose ryškų figūrų vertikalumą pabrėžia tiesiai krintančios Marijos drabužio klostės.

Trečiasis 15 cm aukščio reljefas – vienintelis su postamentu (13 pav.). Postamentas gali reikšti ir Mergelės išaukštinimą, ir konkrečią prototipo buvimo vietą – pjedestalas, altorius.

Stambi, labiausiai nuo originalo nutolusi Marijos skulptūrėlė yra Lyduvėnų kapinėse. Platūs veido bruožai Marijai suteikia „žemaitišką“ charakterį, o žemaičiai, anot Ignas Končiaus, mėgo „savus dievukus, mūsiškai atrodančius“. Jos aukštis – 16,5 cm (14 pav.). Aukščiausias (19 cm) reljefas yra Viduklės kapinėse. Šio atvaizdo bruožai turbūt labiausiai primena šventajį paveikslą.

c) Pieta

Dievo Motina su mirusiu Kristumi ant kelių yra vienės populiariausiu antkapinės skulptūros siužetų. Lietuose reljefuose jis dažnai jeina į labiau išplėtotą kompoziciją – Dievo Motina su mirusiu Sūnumi bei šventaisiais arba angelų figūromis. Yra trys šio skulptūrinių siužeto variantai: didžioji, vidutinė ir mažoji Pieta⁵¹ (15 pav.).

Galima tik spėlioti, kas yra šventieji abipus Dievo Motinos (16 pav.). Nuimant Kristą nuo kryžiaus dalyvavo Jėzaus mokinys evangelistas Jonas bei Juozapas iš Arimatėjos, padovanojęs Jėzui savo kapo rūsi. Tokioje ikonografinėje schema (dvie figūros po kryžiumi) dažniausiai vaizduojama Jėzaus Motina bei jo mokinys Jonas. Juozapas Arimatietis – žinomas tik iš Kryžiaus kelio stočių, liaudžiai menkai pažįstamas personažas. Varagu, ar jis galėtų būti šioje kompozicijoje. Šiuo atveju turbūt reikėtų pritarti P. Galaunės minčiai: „pačiuose dievdirbiuose, matyt, visuomet būta ir esą užsilikusio palinkimo atsipalauduoti nuo bažnyčios varžomų taisyklių, beskaptuojant šventųjų pavidalus...“⁵²

d) Jėzus neša kryžių

Kol kas aptiki tik du lieti šio taip pat kapinėse labai populiausiu siužeto variantai. Vienas iš jų Šiluvos kapinėse, mažiau išraiškingas, šiek tiek suspaustų iš šono proporcijų, kitas – gražios liaudiškos plastikos Lyduvėnų kapinėse (17 pav.). Jėzaus su kryžiumi reljefas, kaip ir Piečios bei Mergelės Marijos su Kūdikiu reljefai, dažniausiai tvirtinamas po kryžma.

e) Marija Maloningoji

Marija Maloningoji, žmonių švelniai vadinama „Šv. Motinike“, labai mėgstama Žemaitijoje. Ji vaizduojama stovinti, pamynusi žaltį ir pusemėnulį, nuleidusi rankas, iš kurių sklinda malonės spinduliai. Liaudies skulptūroje ne visada vaizduojami visi išvardyti atributai. Lietuose reljefuose net spinduliai nežymūs – tik maloningai išskleistos rankos (18 pav.).

f) Kiti šventieji: dylikas apaštalų

Apaštalų atvaizdai daugiausia buvo paplitę kapinėse statomuose paminkluose. Ypač dažnas šv. Petro, Dangaus vartų sargo, siužetas. Dylikos apaštalų kryžius Lyduvėnų kapinėse įdomus tiek ikonografija, tiek konstrukcija (19 pav.). I kryžiaus rėmą įmontuota geležies juosta kniedėmis jungiama su lietais „trilapiais“, kurių kiekvienam lepe – po vieną apaštalo figūrą su jam būdingais atributais. Virš kiekvieno apaštalo išpaustas jo vardas ar vardo trumpinys lotynų kalba. Pirmoji vardo raidė yra išpausta ir į pačią figūrą. Kairiojoje kryžiaus šakoje – apaštalai šv. Matas, šv. Andriejus ir evangelistas šv. Lukas, viršutinėje – apaštalai šv. Simonas, šv. Petras ir šv. Pilypas, dešiniojoje kryžiaus šakoje – apaštalai šv. Paulius, šv. Morkus ir šv. Baltramiejus (20 pav.). Atskirai prie geležies juostos turėjo būti pritvirtintos kitų apaštalų figūros, tačiau jos jau nukritusios. Geriau išsilaikusiam analogiškame kryžiuje Kaltinėnų (Šilalės r.) kapinėse viršutinėje šakoje yra apaštalo šv. Jokūbo figūra. Visą ikonografinį kryžiaus vaizdą padeda atkurti Paežerėlių (Šakių r.) kapinėse esantis lietas fabrikinis kryžius, kurio šakų galuose pritvirtintos pačios Kristaus mokiniai figūros. Kairiojoje šakoje ketvirtoji figūra yra apaštalo Tomo, o dešiniojoje – jaunuolio bruožais išskiriantis šv. Jonas su įrašu „JONA“.⁵³

3. Išvados

Apžvelgus metalinių antkapinių paminklų tyrinėjimus paaškėjo, kad tik keliuose leidiniuose užsimenama apie Raseinių kryždirbystės paveldą, neištyrinėtos ir šio rajono kapinės. Daugiausia šio krašto geležinę kryždirbystę reprezentuojančios ikonografinės medžiagos esama nacionalinių muziejų rinkiniuose. Apibendrinus straipsnyje pateiktą ikonografinę bei faktologinę medžiagą galima teigti, kad Raseinių rajono kapinėse yra išlikę senų retos

18 pav. Marija maloningoji. Reljefo aukštis – 12 cm.
Nemakščių kapinės, 2005 m.

konstrukcijos bei puošybos kryžių. Įdomiausi ir rečiausi yra kryžiai su kaltintu postamentu bei liaudies meistru lietais reljefais. Dažniausiai sutinkami siužetai – Nukryžiuotasis (arba išplėtota Nukryžiavimo scena) bei Šiluvos Švč. Mergelės Marijos atvaizdas. Kiti antkapiniams geležiniams paminklams būdingi siužetai – Pieta, Jėzus, nešantis kryžių, Švč. Marija Maloningoji, apaštalai.

Metaliniai kryžiai su šventųjų figūrelėmis yra sinkretinio lietuvių liaudies meno pavyzdys. Jų paskirtis tokia pati kaip ir tradicinių medinių memorialinių paminklų.

NUORODOS:

1. Geležinis kaustytas kryžius ant akmens ties Kamajais (Zarasų apskritis). GALAUNĖ, P. *Lietuvių liaudies menas, jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Vilnius, 1998, p. 223.
2. STRAVINSKAS, A. Nagingu kalvių šeima. Iš: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 12, p. 22–25; ALEKNA, R. Kalvių darbo antkapiniai paminklai Ramygalos apylinkių kapinėse. Iš: *Kraštotyra*. Vilnius, 1969, p. 214–220; MIKĒNAITĖ, A. *Lietuvių liaudies geležinės kulto ir memorialinių paminklų viršūnės. LTSR dailės muziejaus katalogas*. Vilnius, 1971.
3. POCIUS, Z. Aukštajame kalnelyje. Iš: *Dieveniškės*. Vilnius, 1968,

19 pav. Kryžius su apaštalų reljefais
Lyduvėnų kapinėse. 2005 m.

20 pav. Kalto kryžiaus lieta detalė su apaštalų šv. Pauliaus,
šv. Morkaus ir šv. Baltramiejaus reljefais. Lyduvėnai, 2005 m.
Jurgitos Pačkauskienės nuotraukos.

- p. 159–170; POCIUS, Z. Kapinės ir antkapiniai paminklai. Iš: *Merkinė*. Vilnius, 1970, p. 221–232.
4. KRIVICKAS, J. Gruzdžių, Šiupilių, Jokubaičių, Valdomų kapinės. Iš: *Gruzdžiai*. Vilnius, 1999; BARISTAITĖ, R., PETRIKAUSKAS, A. Šiaulių senųjų (Talšos) kapinių kryžiai. Iš: *Šiauliai*. 1999, p. 117–146; KAŠINSKAŠ, V. Meldžių lankytąjų sukalbėti tris „Amžiną atilst“... Iš: *Liaudies kultūra*, 1998, Nr. 5, p. 43–53.
 5. STRAVINSKAS, A. Pietryčių Lietuvos geležinių kryžiai. *LKMA metraštis*, T. 21. Vilnius, 2002, p. 55–71.
 6. STRAVINSKAS, A. Metalo plastika Klaipėdos krašto paminkluose. Iš: *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 6, p. 46–52.
 7. STRAVINSKAS, A. Geležinių kapų kryžių puošyba. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 1996, kovo 2 d., p. 9; STRAVINSKAS, A. Kai kurie lietuviškių kryžių simboliai. Iš: *Lietuvių liaudies ornamentika*. Vilnius, 1994, p. 19–26; STRAVINSKAS, A. Krikščioniškoji lietuviškų kryžių simbolika. Iš: *LKMA suvažiavimo darbai*, T. 16. Vilnius, 1996, p. 225–264.
 8. Joniškio krašto sakralinės kahystės paminklai. Sudarytoja Daliutė Petrušienė, Joniškio istorijos ir kultūros muziejus. Šiauliai, 2003; KYNAS, A. Molėtų krašto kalviškoji kryždirbystė. XIX pabaiga – XX a. pabaiga (menotyrinė isorinė studija). Molėtai, 2005; VALUNTAITĖ-MICKEVIČIENĖ, A. Vilkaviškio krašto kryžiai ir kryždirbiai. Vilkaviškio krašto muziejus, 2007.
 9. Geležiniai kryžiai Utenos kraštotyros muziejuje. Katalogas. Sudarytoja Laima Laučkaitė. Utena, 2003; Geležinių kulto ir memorialinių paminklų viršūnių rinkinys Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Šiauliai, 2003; Mažosios architektūros paminklų geležinės viršinės. Antkapiniai geležiniai kryžiai. Katalogas. Sudarytoja Skaidrė Urbanienė.
- Iš: *Etnografija*, 2002, Nr. 12. Mažosios architektūros paminklų geležinės viršūnės ir antkapiniai kryžiai. Katalogas. Sudarytoja Elvyra Spudytė. Žemaičių muziejus „Alka“, 2005.
10. MILIUS, V. Išeivijos lietuvių kryžių tyrinėjimai. Iš: *LKMA metraštis*, T. 21. Vilnius, 2002, p. 73–83; MILIUS, V. Kodėl statyti ir statomi kryžiai ir koplytėlės. Iš: *Liaudies kultūra*, 1992, Nr. 5, p. 22–23; 26–27; MILIUS, V. Kryžiai ir koplytėlės lietuvių liaudies papročiuose. Iš: *LKMA metraštis*, T. 11. Vilnius, 1997, p. 207–216; MILIUS, V. Kurtuvėnų apylinkės kapinės. Iš: *Kurtuva*, Nr. 4, Šiauliai, 1998, p. 44–46, ir kt.
 11. ZABULYTĖ-SAPIJANSKIENĖ, J. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios geležinių antkapiniai kryžiai: kilmės ir paplitimo klausimai. Iš: *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 5, p. 27–35.
 12. SURDOKAITĖ, G. XIX a. Užnemunės kryžiai: tarp tradicijos ir valdžios diktato. Iš: *Užnemunė: visuomenės ir dvasinio gyvenimo procesai*. Vilnius, 2005, p. 238–257.
 13. PURVINAS, M., PURVINIENĖ, M. Kapinės Mažojoje Lietuvoje. Jų tyrimai. Iš: *Kapinės – Lietuvos kultūros paveldo objektas*. Kaunas, 2002, p. 27–37.
 14. ŠIRMULIS, A. Lietuvių liaudies memorialiniai paminklai. *Medis, akmuo, geležis*. Vilnius, 1999.
 15. Ekspedicijų medžiagą ten skelbė: habil. dr. Vacys Milius (Širvintų, Raguvos apylinkių, Musninkų, Kernavės, Čiobiškio, Kvėdarnos seniūnijos kapinės), Daiva Leitmanaitė (Lygumų miestelio kapinės), Vaidas Banys (Seredžiaus kapinių paminklai), Adelė Genovaitė Zinkevičiūtė (Lieplaukės, Plungės kapinės; Tveriškiai kryždirbiai ir jų kryžiai) ir kiti autoriai.

16. KARGAUDIENĖ, A. Adomas Varnas. Iš: *Žiemgala*, 2005, Nr. 2, p. 14.
17. STRAVINSKAS, A. Geležiniai (kaltiniai) kryžiai; BURAČAS, B. *Kryždirbystė Lietuvoje*. Vilnius, 1999, p. 567.
18. BURAČAS, B. *Kryždirbystė Lietuvoje*. Vilnius, 1999, p. 581.
19. *Mažosios architektūros paminklų geležinės viršūnės. Antkapiniai geležiniai kryžiai*. Katalogas. Sudarytoja S. Urbanienė. Iš: *Etnografija*, 2002, Nr. 12, Vilnius, 352 pav.
20. NMB, RS, J. Petruolio fondas.
21. LCVA, fotodokumentų skyrius, P – 26971; *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*. Kn. 3. Vilnius, 1992, pav. 664.
22. VITKUS, V. Kryžiai – paveldo dalis. Iš: *Žemaičių žemė*, 1995, Nr. 3, p. 25–26; VITKUS, V. Kalvystės tradicijos Raseinių rajone. Iš: *Žemaičių žemė*, 1999, Nr. 4, p. 32–33.
23. ALEKNA, R. Vidurio Lietuvos XIX a. pabaigos – XX a. pradžios geležinių memorialinių paminklų ornamentikos bruožai. Iš: *Lietuvos TSR MAD*, serija A, 1979, t. 3, p. 69–75.
24. KAŠINSKAS, V. Meldžiu lankytąjai sukalbėti tris „Amžiną atsilisi“. Iš: *Liaudies kultūra*, 1998, Nr. 5, p. 43–53.
25. Skirstydama ir grupuodama Joniškio krašto kryžius pagal kompoziciją, autore pamini, kad Paliepių (Raseinių r.) kapinėse yra kryžių, panašių į vieną iš jos sudarytų kryžių grupių. PETRULIENĖ, D. *Joniškio krašto sakralinės kalvystės paminklai*. Šiauliai, 2003, p. 73.
26. Kultūros paveldo departamento esančioje Raseinių rajono kapinių apskaitos ir kartografavimo byloje (sudarytoje 1981 m.) rašoma, kad kapinės pradėjo veikti 1524 m. Paskutiniojo palaidojimo data – 1984 m. KPD, f. 14, ap. 2, b. 6, l. 8.
27. Pateikėja Ona Valinčienė, gimusi 1910 m.
28. STRAVINSKAS, A. Žemdirbystė, kalvystė ir kiti verslai. Iš: *Vėliuona*. Vilnius, 2001, p. 581.
29. Ibid., p. 579.
30. VITKUS, V. Kalvystės tradicijos Raseinių rajone. Iš: *Žemaičių žemė*, 1999, Nr. 4, p. 32.
31. K. Astrauskas gyveno netoli Alėjų kaimo (Raseinių r.). 2002 m. ekspedicijos į Šiluvą metu mano užrašyti duomenys.
32. Šioje studijoje naudojamasi V. Miliaus terminija bei tipologija. Papildomai įvedamas III tipas.
33. Kitoje kryžmos pusėje įkomponuotoje atminimo lentelėje yra užrašyta 1890 m. data.
34. Šis kryžius yra pakliuvięs į kadrą A. Varnui fotografuojant medinius Viduklės kapinių kryžius. Data – kitoje fotografijos pusėje. (Raseinių krašto muziejus, A. Varno nuotraukų rinkinys.)
35. ŠIRMULIS, A. *Lietuvių liaudies memorialiniai paminklai: medis, akmuo, geležis*. Vilnius: VDA leidykla, 1990, p.163; STRAVINSKAS, A. Lietuviškių geležinių kapų kryžių puošyba. Iš: *LKMA metraštis*, T. XI. Vilnius, 1997, p. 222.
36. Kryžių su kaltu postamentu būta ir Raseinių miesto kapinėse, tačiau jų vaizdas išliko tik nuotraukose: 1940 m. Juozo Timuko daryta Raseinių kapinių nuotrauka, kurioje yra tokio tipo Pacevičių antkapinis paminklas (1905 m.) – ČDM kryžių nuotraukų rinkinys, inv. Nr. 12158; t. p. jis užfiksotas S. Paulausko 1958 m. darytoje nuotraukoje – LNM, EKSF, E 23017.
37. Juozapo Papreckio antkapinis kryžius, pastatytas apie 1911 m. (mirimo data), jo postamento plotis prie žemės – 35 cm.
38. ŠIRMULIS, A. *Lietuvių liaudies memorialiniai paminklai: medis, akmuo, geležis*. Vilnius: VDA leidykla, 1990, p. 35.
39. Jį 1926 m. Varnių kapinėse (Telšių aps.) užfiksavo A. Varnas. Nuotrauka publikuota Lietuvos nacionalinio muziejaus metraštyje. Iš: *Etnografija*, 2002, Nr. 12, p. 193.
40. ŠIRMULIS, A. *Lietuvių liaudies memorialiniai paminklai: medis, akmuo, geležis*. Vilnius: VDA leidykla, 1990, p. 166; LCVA, M. Sakalausko nuotraukų rinkinys, P – 26919, P – 26971.
41. ŠIRMULIS, A. *Lietuvių liaudies memorialiniai paminklai: medis, akmuo, geležis*. Vilnius: VDA leidykla, 1990, p. 168.
42. Mažosios architektūros paminklų geležinės viršūnės. Antkapiniai geležiniai kryžiai. Rinkinio katalogas (sudarytoja S. Urbanienė). Iš: *Etnografija*, 2002, Nr. 12, p. 16.
43. Aluminis pakeitė alavą kaip daug pigesnė medžiaga.
44. URBONIENĖ, S. Dievdirbiai. Žemaitija. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 5, p. 45–54.
45. YLA, S. *Šiluva Žemaičių istorijoje*. Kaunas, 2007, p. 352–353.
46. Upynos (Šilalės r.) antkapio fotografija leidinyje *Mažosios architektūros paminklų geležinės viršūnės. Antkapiniai geležiniai kryžiai*. Rinkinio katalogas. Sudarytoja S. Urbanienė. Iš: *Etnografija*, 2002, Nr. 12, p. 203; metrikos neturintis kryžius Žemaičių muziejuje „Alka“. Iš: *Mažosios architektūros paminklų geležinės viršūnės ir antkapiai kryžiai*. Rinkinio katalogas. Žemaičių muziejus „Alka“, 2005, p. 148.
47. Maloningesios ir Nekaltai pradėtosios Marijos siuzetai dažnai susipina, tokį pavyzdžių yra ir lietuose reljefuose.
48. Kadangi lietu reljefų niekas nefiksavo ir nerinko, siuzetų galėjo būti ir įvairesnių. Apie tai primena 1926 m. Varnių kapinėse (Telšių aps.) A. Varno užfiksuoto kryžiaus nuotrauka. Joje, be toliau minimų siuzetų, yra šv. Antano, keli neatpažintų šventųjų reljefai, kaukolės su kaulais (Adomo kaulai) reljefas.
49. Dažniausiai Nukryžiuotojo rankos lietuose reljefuose būna ne atvirais, o pusiau sugniaužtais delnais.
50. Kai kuriuose reljefuose matyti Marijos pėdų žymės – figūra visu ūgiu.
51. Pavadinimai salyginių, pagal reljefų aukštį: 16 cm, 12 cm, 9,5 cm.
52. GALAUNĖ, P. *Lietuvių kryžiai*. Kaunas, 1926, p. 9.
53. Kryžiaus nuotrauka publikuota knygoje „Lietuvos sakralinė dailė“. I tomas. Vilkaviškio vyskupija, VI knyga, Šakių dekanatas, II dalis, Naudžiai – Žvirgždaičiai. Vilnius, 2007, p. 106.

TRUMPINIAI:

ČDM – M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

LNB – Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka.

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus.

LNM EKSF – Lietuvos nacionalinio muziejaus Etninės kultūros skyriaus fototeka.

Forged Crosses in Raseiniai District at the end of the 19th – beginning of the 20th Centuries

Jurgita PAČKAUSKIENĖ

The paper focuses on crosses in Raseiniai District cemeteries made by local masters up to the mid 20th century. Previously they have not been researched. Iron monuments are the part of the cultural heritage that is rapidly disappearing and urgently needs documenting and recording. Iron crosses around Raseiniai are different. They vary from simple crossed metal bars to complicated, openwork, and amply decorated ones, sometimes even erected on chiselled platforms. Forged crosses were decorated here with otherwise rare reliefs moulded by local masters, such as segmental stars, liturgical attributes and especially figures of saints. Most frequent subjects are the crucification (alternatively the whole scene of the crucifixion) and the Šiluva portrait of the Virgin Mary. Other popular subjects are the Lamentation, Jesus carrying the Cross, the Virgin Mary the Merciful, and the apostles.

Iron crosses with figures of saints are examples of syncretical Lithuanian art. Their purpose is the same as that of traditional wooden tombstones.

Ukmergės g. 206–98, LT-07167 Vilnius,
el. p. jurgita.packauskiene@gmail.com

Gauta 2008-07-24, įteikta spaudai 2008-10-30

Les Rites de Passage

Arnold van GENNEP

3. Individai ir grupės

Visuomenę galima palyginti su namu, suskirstytu į kambarius ir koridorius. Kuo labiau visuomenė savo civilizacijos forma panaši į mūsiškę, tuo plonesnės yra jos vidinės pertvaros ir didesnės bei plačiau atvertos durys komunikacijai. Kita vertus, pusiau civilizuotoje visuomenėje atskiro patalpos būna kruopščiai izoliuotos, o perėjimas iš vienos į kitą būtinai palydimas formalumais bei apeigomis, kurios atskleidžia gausias paraleles teritorinio perėjimo ritualams, aptartiemis anksčiau skryjuje.

Individas arba grupė, neturintys tiesioginės (prigimtinės ar specialiu būdu įgytos) teisės į tam tikrą namą ir apsistoti viename iš jo kambarių, atsiduria izoliacijoje. Tokia izoliacija turi du aspektus, pasireiškiančius atskirai arba kombinuotai: toks asmuo yra silpnas, nes esti už grupės ar visuomenės ribų, tačiau kartu jis yra stiprus, nes esti erdvėje, šventoje grupės narių atžvilgiu, – sekuliarų pasaulių šiems sudaro jų bendruomenė. Todėl vienur svetimas gali būti be ceremonijų skriaudžiamas bei užmuštas,¹ o kitur jo, kaip turinčio galios, bijoma, budriai saugomasi ir apsigynimui prieš jį imamas visokeriopų maginių-religiinių priemonių.

Nes daugumai tautų svetimas – reiškia šventas, apdovanotas maginėmis-religinėmis galiomis ir antgamtiškai paveikus, teigiamai arba neigiamai. Tai buvo nuolat pabrėžiama, ypač Frazerio² bei Crawley'o,³ kurie ritualus, taikomus svetimšaliui, siejo su jo keliamu maginiu-religiiniu siaubu. Jų teigimu, šie ritualai skirti svetimšaliui nukenksminti ar padaryti jo poveikį teigiamą, pašalinus atitinkamas jam priskiriamas ypatybes. Tokiam požiūriui pritaria ir Griersonas, nors podraug, su daugybe nuorodų, atkreipia dėmesį į ekonominę bei teisinę svetimojo padėtį.⁴ Westermarckas pateikia dar daugiau medžiagos, bet kartu siūlo ir papildomų motyvų, galėjusių paveikti elgesį su svetimšaliu (kaip antai asmeniniais jausmai, teigiami antgamtiniai interesai).⁵ Jis atmeta užkarto samprata paremtą Crawley'o teoriją – esą svetimšaliui taikomi ritualai tėra priemonė nuimti „individuallios izoliacijos tabu“, supantį kickvieną, – ir siūlo dar siauresnę. Jo nuomone, ritualų tikslas – pašalinti tiek

blogą aki, a priori būdingą kiekvienam svetimšaliui, tiek „salygišką prakeiksmą“, kurį šeimininkui uždeda pats svetimšalio buvimas.⁷ Kita vertus, Jevonas šių ritualų reikšmę aprūboja svetimšalio apdarо bei mantos apvalymu, patį svetimąjį suvis išleisdamas iš akių.⁸

Kiekvienas iš šių požiūrių tinkta atskiroms faktų aišbėms, betgi nė vienas iš jų nepadeda suprasti svetimšaliui taikomų ritualų dinamikos, jų pamatinės schemas ir juolab paralelių tarp šių apeigų ir vaikystės, brandos, sužadėtuvių bei vestuvių ritualų.

Tačiau pavartę dokumentus, kuriuose detaliai aprašomas apeigos, uždėtos pavieniams svetimšaliams ar jų grupėms (kaip kad karavanai ar mokslinės ekspedicijos), po visa formų įvairove aptinkame stebėtinai vieningą schemą. Veiksmai, kurie lydi didelio skaičiaus svetimšalių pasirodymą, skiriami sustiprinti vietinės bendruomenės susitelkimui: gyventojai palieka savo namus ir slepiasi sunkiai prieinamoje vietoje, kaip kad kalnas ar miškas; arba užremia duris, apsiginkluoja ir pasiunčia signalą burtis (užkuria ugnį, pučia trimitą, muša būgną); arba vadas, vienas ar su savo kariais, išeina prieš svetimšalius kaip savo bendruomenės atstovas, nes jis yra atsparesnis tokiam kontaktui už bet kurį paprastą gyventoją. Kitur siunčiami ypatingi tarpininkai ar išrinkti delegatai. Be to, svetimšaliai negali iškart įžengti į genties teritoriją ar gyvenvietę (nors esama politinės prigimties išimčių) – jie privalo iš anksto užtikrinti savo gerus ketinimus ir pereiti stadiją, geriausiai žinomą varginančio afrikietiškojo palaverio pavidalu. Šią įžanginę skirtingo ilgio stadiją lydi pats péréjimas, kurio metu vyksta pasikeitimasis dovanomis, gyventojai atvykėlius vaišina valgiais arba įkurdina.⁹ Apeigos baigiasi įjungimo ritualais – formaliu įžengimiu, bendru valgymu, rankos paspaudimu.

Visų šių stadijų, kurias turi pereiti svetimšaliai ir šeimininkai, artėdami vienas prie kito, ilgumas skiriasi sulig tauta.¹⁰ Pamatinė procedūra visuomet ta pati tiek grupei, tiek individui: tenka sustoti, luktelėti, įveikti percinamąjį tarpsnį, įeiti, būti įjungtam. Atskirus ritualus gali sudaryti kūniškas kontaktas (kaip antai pliaukšteliėjimas delnais, rankos paspaudimas), apsikeitimasis valgiais ar vertybėmis, drauge valgymas, gérimas, pypkės

rūkymas, gyvūnų aukojimas, vandens ar kraujo šlakstumas, patepimas, susigaudimas, apsisiautimas drauge vienu užklotu arba sėdėjimas drauge ant vienos kėdės. Netiesioginis kontaktas gali būti atliekamas per įgaliotinį arba abiems – kartu arba vienam po kito – paliečiant kokį šventą daktą, vietinės dievybės statulą ar „stulpafetišą“. Ši vardijimą galima testi be galio, bet čia nėra vienos aprašyti daugiau nei vos vieną kitą ritualą.

Drauge valgymo bei gérimo ritualas, dažnai šioje knygoje minėsimas, aiškiai yra įjungimo, fizinio susivenijimo¹¹ ritualas ir tapo pavadinčios komunijos sakramentu.¹² Susijungimas tokiomis priemonėmis gali būti pastovus, bet dažniau jis trunka tik tiek, kiek virškinimas. Kapitonas Lyonas pažymėjo, jog eskimai žmogų savo svečiu laiko tik dvidešimt keturias valandas.¹³ Dažnai dalyvavimas vaišėse būna abipusis, taigi atliekamas apsikeitimasis maistu, kuriuo ir patvirtinamas užsimezgęs ryšys. Kai valgiais apsikeičiamas drauge nevalgant, toks elgesys patenka į plačią apsikeitimo dovanomis kategoriją.¹⁴

Apsikeitimai turi tiesiogini saistomajį poveikį: primti dovaną reiškia sueiti su davėju į ryšį. Crawley'is tai iš dalies suvokė,¹⁵ o Ciszewskis savo monografijoje apie Balkanų bei Rusijos slavų fraterninius ryšius – nesuprato. Jis laikė įjungimo ritualus „simboliniai“ ir išskyre keturis pagrindinius: drauge valgymas bei gérimas, susirišimo vienas su kitu veiksmas, vienas kito bučiavimas ir „simbolinis naturae imitatio [gamtos mēgdžiojimas]“. Pastarajį (gimdymo simuliavimas ir t.t.), kuris yra simpatinės prigimties, paliekant nuošaly, Ciszewskio studijoje aprašytuosius ritualus galima suklaifiuoti taip: individualus ar kolektyvinis valgymas drauge; vienalaikė krikščioniškoji komunija; susirišimas viena virve ar juosta; susiémimas rankomis; apsikabinimas; drauge pėdų pastatymas ant židinio; apsikeitimas drabužiais, papuošalais, ginklais, auksinėmis ar sidabrinėmis monetomis, puokštėmis, girlandomis, pypkėmis, žiedais, bučiniais, krauju, krikščioniškomis šventenybėmis (kryželiais, žvakėmis, ikonomis); šių šventenybių (ikonos, kryželio, Biblijos) bučiavimas; priesaikos ištarimas.¹⁶

Be to, iš Ciszewskio monografijos galima daryti išvadą, kad kiekvieną atskirą apeigą sudaro kelių tokų vienjančių veiksmų kombinacija ir kad visose jose esama po vieną ar daugiau apsikeitimo ritualų. Būtent šis ritualas paprastai užima centrinę vietą – kaip ir vestuvių apeigose, kurias aptarsime vėliau. Iš tikrujų šis ritualas mena asmenybės perkėlimą, ir atliekamas jis taip pat paprastai kaip mechaninis susirišimas, apsisiautimas vienu apsiaustu ar uždangalu ir t.t. Negana to, nors apsikeitimas

krauju yra kiek šiurkštesnis ar žiauresnis nei apdaruo dažnis, žiedais ar bučiniais, jis ne primityvesnis.¹⁷

Prie jau išvardytų apsikeitimų galėtume dar pridurti tokius, kai apsikeičiamas vaikais (praktikuotus, pavyzdžiui, Kinijoje), seserimis bei žmonomis (Australijoje), ištisais apdarais, dievybėmis, arba visų rūsių šventenybėmis, ir tokiomis kaip bambagyslės.¹⁸ Tarp kai kurių Šiaurės Amerikos indėnų (kaip kad sališai) apsikeitimai yra tapę institutu – vadinamuju potlaču, periodiškai atliekamu kiekvienam asmeniui paeiliui.¹⁹ Viena iš karališkosios šeimos pareigų pusiau civilizuotose tautose yra paskirstyti savo pavaldiniams privalomąsias „dovanas“. Trumpai drūtai, objektų apykaita tarp asmenų, sudarančių tam tikrą grupę, sukuria tarp jų nuolatinį socialinį ryšį, visai taip pat, kaip „komunija“.

Tarp jungties ritualų, panašių į tuos, kuriais sukuriamas fraterninis ryšys, galima paminėti tokias sudėtinės apeigas kaip krikštatėvių arba piligrimystės. Tokios jungties negalima nutraukti kitaip nei atliekant specialų atskyrimo ritualą.

Tiesioginis ir paprastas svetimšalio įtraukimo ritualo veikimas labai aiškus apeigose, kuriose teko dalyvauti Thomsonui prieš įžengiant į masą teritoriją.

Kitą dieną po atvykimo pasirodė svahilių pabégėlis, vado atsiustas kaip šauklys pakvesti mane tapti draugais ir broliais. Kartu jis atsivedė oži, ir paėmės jį už ausies aš turėjau pasakyti, kur keliauju, parceikšt, kad neturiu piktų kėslų, neužsiimu *uchawi* (juodaja magija), ir galiausiai pažadėti, kad kraštui nepadarysiu žalos. Tuomet už kitos ausies paėmė sultono ambasadorius ir iš savo pusės pažadėjo, kad ir mums nebus padaryta jokios žalos, kad bus duota maisto ir sugrąžinti visi pavogti daiktais. Po to oži užmuše, išrėžė jam iš kaktos rėžį ir padarė tame dvi įpjovas. Tai atlikęs, svahilis užmovė mažesniają įpjovą man ant piršto, penkis kartus pasmaukė pirmyn atgal ir galiausiai užstūmė ant piršto sąnario. Tuomet aš turėjau paimti rėžį ir, tebemūvėdamas jį ant piršto, atliliki tą patį svahiliui su didesniaja įpjova. Operaciją pabaigus, rėžis buvo perpjautas į dvi dalis, pasilikusias ant mūsų pirštų. Taip Širos sultonas ir aš tapome broliais.²⁰

Tarp zaramų, vaziguų bei vasagalų praktikuojamas apsikeitimasis krauju. Du žmonės susėda vienas prieš kitą ir sukryžiuoja tarpusavy kojas, tuo metu kitas mojouja virš jų kardu, kalbėdamas užkeikimą prieš tą, kuris sulaužytu ši fraterninių ryši. Čia ryšys sukuriamas kartu per kontaktą, apsikeičiant krauju ir paskui dar apsikeičiant dovanomis.²¹ Pastarajį atvejį paminėjau pirmiausia norėdamas parodyti, jog klaidinga yra ritualus su krauju vien dėl šio jų požymio atskirti nuo įjungimo ritualų. Iš tikrujų šie ypatingi ritualai retai tesudaro visą

apeigą, kuriai dauguma atvejų priklauso ir kontaktiniai, dalijimosi maistu, apsikeitimo, susisiejimo (susirišimo ir t.t.) bei kt. ritualai.

Ivairių įjungimo per tiesioginį kontaktą ritualų kombinacija labai akivaizdi, pavyzdžiui, tokiuose arabų genties šamarų papročiuose. Layardas rašo:

Tarp šamarų, jeigu kam pavyksta pačiupti raištį ar gi-ja, kurios kitą galą laiko jo priešas, jis iškart tampa jo „dachylu“. Jeigu jis paliečia palapinės kraštą ar tik užmeta ant jos savo lazdą, tampa jos savininko „dachylu“. Jeigu jam pavyksta kitą apspjauti arba bet kokį jo daiktą sukasti dantimis, jis – „dachalas“, nebent, žinoma, jei tai nutinka vagiant, o tuomet tokiu tampa tas, kuris ji su-gauna. Šamarai niekuomet nepuola karavano savo sto-vyklavietės akiratyje, nes kol tik svetimšalis mato jų pa-lapines, jie laiko jį savo „dachylu“. ²²

Čia netgi žvilgsnis yra kontaktas. Tokio pobūdžio ritualai atlieka svarbų vaidmenį teisės į prieglobstį ritua-loose.²³ Vien žodžio ar formulės, kaip kad musulmonų salam, ištarimas irgi sukuria mažų mažiausiai laikiną ry-šį; kaip tik dėl to musulmonai griebiasi visokiausią dings-čių, kad išsisuktų nepasakę salam krikšcionui.²⁴

Ivairios pasisveikinimo formos irgi priklauso įjungimo ritualų kategorijai. Jos ivairuoja destis kokiu laipsniu atvykėlis namiškiams ar sutiktiesiems yra svetimas. Ivairūs krikšcioniski pasisveikinimai, savo archaiško-mis formomis iki šiol tebeužtinkami slavų kraštuose, irgi kaskart atnaujina mistinį ryšį, užsimezgusį dėl pri-klausymo vienai religijai, kaip kad tarp musulmonų sa-lam. Iš kai kurių detalių aprašymų matyti, jog tarp pu-siau civilizuotų tautų pasisveikinimas daro štai kokį po-veikį: 1) atnaujina bei sustiprina giminių, kaimynų ar gentainių priklausymą vienai daugiau ar mažiau apibrėžtai grupei; 2) svetimšalį pirmiausia įveda į apibrėžtą pogrupį, o tada, jei tasai pareiškia norą, ir į kitus pogrupius bei podraug į visą bendruomenę. Čia žmonės vėlgiai suploja delnais arba pasitrina nosimis, atsiskiria nuo išorinio pasaulio nusiaudami batus, nusivilkdami apsiaustus ar galvos apdangalus, susivienija drauge val-gydami ar gerdami arba atlieka numatytus ritualus prie-šais namiškių dievybes bei pan. Trumpai drūtai, asmuo vienu ar kitu būdu susitapatina su tais, su kuo susitin-ka, bent akimirkai. Pavyzdžiui, ainams pasisveikinimas yra iš esmės religinis veiksmas.²⁵ Tas pačias ritualų se-kas galima aptikti apsikeičiant apsilankymais, kurie, kaip apsikeitimas, irgi iš esmės reiškia ryšį; pavyzdžiui, tarp australiečių genties viduje tai – paprotys.

Tiesioginiams įjungimo ritualams, paremtiems pri-silietimu, priklauso ir dalis seksualinių ritualų, tokius kaip apsikeitimas žmonomis. Jei ritualas vienašalis, pa-

skolinama moteris (kieno nors iš šeimos arba šeimi-ninko žmona, duktė, sesuo, giminaitė arba moteris iš tos pat genties ar klasės kaip šeimininkas).²⁶ Nors kai kuriais atvejais tokio skolinimo tikslas – susilaukti labiau apdovanotų bei didesnę galią turinčių vaikų (dėl visiems svetimšaliams būdingos manos),²⁷ paprastai ri-tualas aiškiai yra skirtas įtraukti svetimšalį į daugiau ar mažiau apibrėžtą grupę, kuriai priklauso paskolin-toji žmona. Iš tikrujų toks skolinimas prilygsta valgy-mui drauge. Pavyzdžiui, tarp Centrinės Australijos čia-buviu vyras ir moteris arba du vyrai ir dvi moterys pa-skiriami pasiuntiniai. Kaip savo misijos ženkla jie ne-šasi su savimi kakadu plunksnų ryšulėlius bei nosies kaulus (įsistatyti pašalintos pertvaros victon). Gyven-vietės vyrams aptarus su pasiuntiniais reikalą, sie nusi-veda porą moterų netoli gyvenvietės ir ten jas palieka. Jei aplankytosios grupės vyrai priima derybų pasiūly-mą, jie visi kartu su šiomis moterimis lytiškai santy-kiauja; jei ne, tai neprisijungia.

Kai prie gyvenvietės prisiartina karių būrys, leid-e-sis į keršto žygį ir ketinantis ką nors iš gyventojų nu-žudyti, jiems irgi siūlomos moterys. Jeigu jie su šio-mis moterimis sueina į lytinis santykius, nesantaika baigta, nes jas priimti – tai draugiškumo ženklas. Pri-imti moterį ir kartu tėsti kerštą reikštų sunkų tarp-gentinių papročių pažeidimą.²⁸ Abiem minėtais atve-jais coitus aiškiai yra jungties bei susitapatinimo ak-tas. Tokia jo reikšmė dera su kitur mano pateiktais duomenimis,²⁹ iš kurių matyti, jog Centrinėje Aust-ralijoje lytinis aktas yra pagalbinė magijos priemonė, o ne vaisingumo ritualas. Ijungimui į religiškai vie-ningą grupę irgi gali tarpininkauti šventosios prosti-tutės, ir ten, kur jos laikomas būtent dėl svetimųjų, šis jų vaidmuo ir paaškina jų buvimą. Žodži „sveti-mieji“ čia galima suprasti platesne prasme – kaip „ne-inicijuotieji“ arba „tie, kas nėra dievybės, kuriai pri-klauso prostitutės, garbintojai“.³⁰

Būtų įdomu išskirti tas taisykles, kurios dažniausiai lemia svetimšalių priėmimo protokolą. Pavyzdžiui, sve-timšalis dažnai apgyvendinamas „bendruomenės na-muose“ (kaip kad *lapa* Madagaskare), kurie, destis tau-ta, gali būti „jaunuomenės namais“, „suaugusių vyru namais“ arba „karių namais“.³¹ Taigi jis įvedamas į labiausiai jį, kaip aktyvų ir turintį galios, atitinkančią gru-pę, o ne į visą bendruomenę. Toks svetingumas sve-timšaliui suteikia tam tikrų karinių, lytinų bei politi-nių teisių; tai paplitęs paprotys, ypač Indonezijoje, Po-linezijoje bei kai kuriose Afrikos srityse. Kitur šiame žemyne svetimšaliui būstą paskiria šventas asmuo, kaip kad vadas ar karalius. Senajį įjungimo ritualą pakeitus

rytietišku karavanų aptarnavimu bei visokiais mokesčiais, svetimšalių priėmimas įgavo grynai ekonominę prasmę.

Iki šiol mes apie svetimšalį kalbėjome tik tų asmenų ar grupių požiūriu, su kuriais jis suėjo į kontaktą. Tačiau svetimšalis paprastai irgi turi namus, ir būtų keista, jeigu jis būtų palikęs juos be apeigų, atvirkštinių ką tik aptartiesiems įjungimo ritualams. Negana to, jeigu žmogus toli nuo namų yra priimamas grupės ir kurį laiką su ja gyvena, tai teoriškai jis turi atlkti ir atsiskyrimo ritualus ją palikdamas – ir išties yra pastebėta tobuli pusiausvyra tarp atvykimo ir išvykimo ritualų. Pastaruosius sudaro apsilankymai, paskutinis apsikeitimas dovanomis, drauge valgymas, paskutinis išgėrimas, palinkėjimai, palydėjimas šiek tiek keliu, o kartais net aukojimai. Tyrinėtojai paprastai pateikia tokius aprašymus kaip šis:

Musulmonų religijoje itin daug priesakų keliaujant. *Ahadith* bei *adab* knygose³² yra ištisas skyrius, skirtas keliautojams... Šiaurės Afrikoje iškeliaujančiam po kjomis šliūkšteliama vandens. 1902 m. iš Mogadoro mums leidžiantis išvykon po šalies vidų, vieno iš mano pakeleivių musulmonų šeimynyktis išėjo iš namo ir, mums kaip tik iškeliaujant, šliūkštéléjo po mano bendrakeleivio žirgo kanopomis kibirą vandens.³³

Galimas daiktas, tai „apsivalymo“ ritualas arba ritualas, skirtas „pašalinti ankstesnius ir būsimus kerus“, kaip kad sprendžia Doutté, remdamasis Frazerio interpretacijomis.³⁴ Mano galva, tai veikiai atskyrimo ritualas, kurio metu keliautojas peržengia dirbtinį rubikoną. Ypač išrutulioti atskyrimo ritualai buvo Kinijoje, atliekami kaskart [kinų valdininkui] mandarinui keičiant provinciją, išsirengus į kelionę ir t.t.³⁵ Man regis, visais ritualais, kuriais išvykstantysis palydimas į kelionę ar ekspediciją, išsiskyrimą stengiamasi padaryti palaipsni, mažiau staigū. Įjungimas paprastai irgi atliekamas pakopomis.

Ritualus, atliekamus keliautojui sugrižus, sudaro kelionėje pasigautų nešvarumų pašalinimas (atskyrimo ritualai) ir palaipsnio įjungimo ritualai, kaip kad tam tikri kankinantys išbandymai bei gyvūnų sueities ritualai Madagaskare.³⁶ Tokie ritualai ypač paplitę ten, kur išvykimai – pavyzdžiui, šeimos vyro – reguliarūs.

Vis dėlto keliautojo išvykimas visiškai neatiskiria jo nuo bendruomenės, kuriai jis priklausa pradžioje, nei nuo tos, į kurią jis buvo įsijungęs savo kelionės metu. Užtat ypatingos elgesio taisyklės draudžia jo šeimai, kol jis yra svetur, bet kokius veiksmus, kurie galėtų jam tiesiogiai (telepatiškai) arba simpatiškai pakenkti.³⁷ Iš

čia ir paprotys įteikti keliautojui kokį nors atpažinimo ženklą, kaip kad lazda, laiškas arba tesera senovės Graikijoje,³⁸ kuris automatiškai įjungtų jį į kitas grupes. Taip elgiasi votiakai, kai dėl ligos ar gyvulių kritimo iškiečiamas šamanas, arba *usito-tuno*:

Jis kviečiamas iš toli, kad nieko nepažinotų, ir vedamas iš kaimo į kaimą. Prieš palikdamas namus, jis reikalauja jį pakvietusio kaimo duoti jam „užstatą“. Šis užstatas – tai pliauskutė, kurioje šeimos galva įrežia savo *tamga* (klano bei nuosavybės ženklą). Šią pliauskutę šamanas palieka namie, kad žmona galėtų pareikalauti savo vyrą pargabenti atgal. Šis formalumas kartojamas kas-kart šamanui išvykstant į kitą kaimą: lentutė su *tamga* visuomet įduodama į rankas tų namų šeimininkei, kuriuos šamanas palieka.³⁹

Pasiuntinių tarp įvairių Australijos klanų bei genčių kelionės irgi griežtai ritualizuotos, kaip kad pirklių kelionės tarp Europos ir Tolimųjų Rytų viduramžiais.

Apeigų, skirtų svetimšaliams bei keliautojams, schemą galima aptikti ir įvaikinimo ritualuose. Romoje juos sudarė *detestatio sacrorum* – atskyrimo nuo patricijų klasės, genties, ankstesniuose namuose praktikuoto kulto bei nuo ankstesnės šeimos ritualai – ir *transitio in sacra* – įvedimo į naują aplinką ritualai.⁴⁰ Kinų ritualus irgi sudaro ryšių su ankstesniu klanu bei namų kultu nutraukimas naujojo vardan. Kai kurie įvaikinant atliekami ritualai sutampa su minėtais kalbant apie kitus įjungimo atvejus. Juos sudaro apsikeitimai (krauju, dovanomis ir t.t.), susirišimas, drauge apsisiautimas bei drauge sėdėjimas, tikras arba suvaidintas žindymas, suvaidintas gimimas ir t.t. Atskyrimo ritualų stebėta kur kas rečiau, bet pats mačiau, kaip pietų slavai atlieka atskyrimo ritualus asmenims, kurie laikomi susiję dėl to, kad gimė tą patį mėnesį.

Pas čamarus (kailiadirbių bei odminių kasta Šiaurės Indijoje) įsūnijimo atveju susirenka visi klando nariai, ir berniuko tėvai sako: „Tu buvai mano sūnus per nuodėmę (*pap*); dabar tu esi tokio ir tokio sūnus per geradarystę (*dharma*)“.⁴¹ Klando nariai apiberia vaiką ryžiais, ir naujieji tėvai visiems susirinkusiems iškelia apeiginę puitą. Tarp kai kurių Šiaurės Amerikos indėnų įvaikinimo ritualas yra susijęs su manos (*orenda, manitu* ir kt.) bei reinkarnacijos sampratomis. Svarbią apeigą dalį sudaro vardo suteikimas, nes asmens vardas nurodo jo vietą santuokinės bei krauso giminystės atžvilgiu. Be to, įvaikintieji priskiriami fiktyviai amžiaus grupei, net jeigu įvaikinama ištisa grupė (taip visi tuskororai tapo „vaikais“ oneidams, o delavarai Penkių tautų lygos buvo priimti kaip „virėjos“, todėl ēmė dėvėti moteriškus rūbus ir pakeitė savo ekonominę veiklą).⁴²

Ritualai, atliekami vergui arba vasalui keičiant šeimininką, irgi gali būti paaškinti kaip pérējimo ritualai. Ijungimo ritualu galima laikyti ir smarkų smūgį lazda, kurį Loange smogia vergas savo naujajam šeimininkui, kurį sau išsirinko,⁴³ taip pat bambundų apeigas, vadina-mas *tombika* (arba *šimbika*).⁴⁴ Vergės statuso pasikeitimai jai pagimdžius nuo šeimininko vaiką pažymimas ijungimo ritualais, kartais primenančiais vestuvų apeigas; jie yra artimi teisės į prieiglobstį ritualams. Klano, kastos ar genties pakeitimo, taip pat natūralizacijos apeigas irgi sudaro atskyrimo, perējimo bei ijungimo ritualai. Kai kuriuos iš jų vėliau aptarsime detaliau.

Ritualai atliekami tiek individams, tiek grupėms. Grupiniams atskyrimo ritualams galima priskirti karo paskelbimą, tiek genties genčiai, tiek šeimos šeimai. Europietiškieji bei semitų vendetos ritualai gerai žinomi, todėl čia paminėsiu tik australiškuosis, irgi detaliai aprašytus.⁴⁵ Būrys, įpareigotas įvykdinti kerštą, pirmiausia atskiriamas nuo bendruomenės ir įgyja savo atskirą tapatybę; jo nariai negrįžta į visuomenę, kol ne-atlieka ritualų, panaikinančių tą laikiną tapatybę ir taip juos reintegruojančių. Vendetos tikslas – atkurti socialinį vienj, kurio tam tikra dalis buvo pažeista, ir šia prasme ji primena kai kurias įvaikinimo rūšis bei turi nemazai elementų, bendrų su perējimo ritualais. Apeigos, atliekamos pasibaigus vendetai arba karui (taikos apeigos),⁴⁶ yra identiškos draugystės⁴⁷ bei svetimšalių įvaikinimo ritualams.

Reikia šiame skyriuje paminėti ir susijungimo su dievu ar dievų grupe ritualus. Žydų Perējimas (hebrajų *pesah* kaip tik tai ir reiškia) – tai perējimo ritualas, dėl konvergencijos susimaišęs, viena vertus, su metų laikų kaitos apeigomis, o kita vertus, su išėjimo iš Babilono ir sugrįžimo Jeruzalėn atminimu.⁴⁸ Šios šventės rituala tada sudaro kelios rūšys kombinuotų perējimo ritualu, aptariamų šioje knygoje.⁴⁹

NUORODOS:

1. Organizuotas plėškavimas (pavyzdžiu, karavanų) bei teisė į grobį iš sudužusio laivo – tai daugiau ekonominiai bei teisės reiškiniai nei maginiai-religiniai. Vis dėlto kartais, kaip kad Fidži salose, teisė nusiaubti sudužusį laivą, regis, turėjo apsaugoti genties teritoriją nuo magiškai pavojingų svetimšalių.
2. FRAZER. *The Golden Bough*, I, p. 297–304. TRUMBULL. *The Threshold Covenant*, p. 4–5 ir toliau aptaria tik iėjimo ritualus ir tik susijusius su krauju bei slenkščiu.
3. CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 414, 250 ir t.
4. GRIERSON. *The Silent Trade*, p. 30–36, 70–83.
5. WESTERMARCK. *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, p. 570.
6. CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 172.
7. WESTERMARCK. *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, ypač žr. p. 586–592 bei visiškai neišmanėliškas išvadas p. 390.
8. JEVONS. *An Introduction to the History of Religion*, p. 71. Ne įmanoma suprasti, kaip apdaras ar kiti svetimšalio daiktai gali būti nešvarūs, pavojingi bei tabu, o jis pats išlikti nesuteptas.
9. Tai gali būti jaunuolių ar karių „bendruomeniniai namai“, vadui ar kam nors iš aukštuomenės priklausantis ypatingas būstas arba paprasčiausias kambarys kurios nors šeimos namuose. Pastaruoju atveju svetimšalis dažnai iš tų šeimų ir įtraukiama, o per ją – ir iš bendruomenės.
10. Žr. kai kuriuos atvejus, palygintus maniškėje *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 40–47. Šiuo atžvilgiu verta būtų peržvelgti ir ambasadorių priėmimo protokolus, kurie irgi išreiškia santiukius tarp dviejų grupių. Pažymėtinas kvietimo į svečius ritualas Centrinėje Australijoje, žr.: SPENCER, B., GILLEN, F. J. *The Northern Tribes of Central Australia*. London: Macmillan, 1904, p. 568–579.
11. Žr. CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 157 ir t., 456 ir t.
12. SMITH. *The Religion of the Semites*, p. 206–210; HARTLAND. *The Legend of Perseus*, III, *passim*.
13. *The Private Journal of Captain G. F. Lyon of the H.M.S. Hecla, During the Recent Voyage of Discovery under Captain Parry*. London: J. Murray, 1824, p. 350.
14. Bibliografines nuorodas žr.: GRIERSON. *The Silent Trade*, p. 20–22, 71; WESTERMARCK. *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, p. 593–594.
15. CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 237; jis klydo tabu nuėmimą ir jungimosi ritualus interpretuodamas grynaus individualistiškai.
16. CISZEWSKI, Stanislaus. *Künstliche Verwandschaft bei den Südslaven*. Leipzig: T. Krakau, 1897, žr. atitinkamai p. 141, 2, 33, 35, 39, 43–45, 54, 57, 34, 63, 3, 38, 40, 35, 46, 54, 55, 45, 47, 27, 33, 34, 45, 46, 55, 32, 57, 69, 43, 45, 43–46, 41, 57, 42, 27, 33, 37, 38, 41–43, 45, 27, 45, 60–69, 37, 56–57, 34, 37, 39, 55, 56. P. 44 ir t. bei p. 33 Ciszewskis cituoja įdomų atvejį, kai fraterninis ryšys sudaromas trimis pakopomis (menkas, vidutinis ir stiprus), kas primena iniciacijos bei ijungimo į amžiaus grupes pakopas.
17. Apie fraterninius ryšius žr. tyrinėjimus, skelbtus *Revue des traditions populaires* ir *Mélusine*; taip pat TAMASSIA, G. *L'affrälamento*. Turin, 1886; SMITH. *The Religion of the Semites*, p. 239–248; ROBINSOHN, J. *Psychologie der Naturvölker*. Leipzig, 1896, p. 20–26. Netgi Ciszewskio pranešimu (p. 94) remiantis, socialiniai fraterniniai ryšiai sukuria stirpinius tarpusavio saitus nei kraujø giminytë.
18. TAPLIN. *The Narrinyeri*, 2d ed. Adelaide: T. Shawyer, 1878, p. 32–34. Šis apsikeitimas sukuria ryšį, vadinamą *ngiangiampe*, kuriuo Crawley'is (*The Mystic Rose*) grindė savo „individų tarpusavio įsiskiepijimo“ teoriją, nematydamas, jog visos apsikeitimimo formos turi vieną ir tą patį tikslą. Apie fraterninius ryšių socialinę reikšmę žr. CISZEWSKI. *Künstliche Verwandschaft bei den Südlaven*, *passim*, ypač. p. 29. Fraterniniai ryšiai gali būti pastovūs arba laikini, pastaruoju atveju jie gali būti atnaujinami (žr. ten pat, p. 7, 45, 49 ir t.t.).
19. Be kitų, žr. HILL-TOUT, C. Report on the Ethnology of the Southeastern Tribes of Vancouver Island, British Columbia. Iš: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, XXXVII, 1907, p. 311–312.
20. THOMSON, Joseph. *Through Masai Land*. London: Law, 1885 [Apaščioji apeiga su Thomsonu buvo atlikti Širos čagu stovykloje greta masųj teritorijos. – Vertėjosi į anglų kalbą Monikos B. Vizedom past., toliau M. V.]
21. BURTON, R. *The Lake Regions of Central Africa*. London: Longmans, Green, 1860, I, p. 114, 115.
22. LAYARD, A. H. *Nineveh and Babylon: Second Expedition to Assyria, 1848–1851*. London: Murray, 1861, p. 317 ir t. Apie *dakhil* žr. ROBERTSON SMITH, W. *Kinship and Marriage in Early Arabia*, ed. Stanley A. Cook. London: Stack, 1907, p. 48–49. [Kontakto taisyklės liečia tiek globėją (*dākhil*), tiek globotinį (*dakhil*); prisimamas vaidmuo, suprantama, priklauso nuo aplinkybių, nepriklausančių ritualui. – M. V.]

23. Apie teisę į prieglobstį žr. TRUMBULL. *The Threshold Covenant*, p. 58–59. Albasas Hellwigas (*Das Asylrecht der Naturvölker*. Stuttgart, 1903) nežvelgė ryšio tarp tabu ir įjungimo ritualų, susijusiu su teise į prieglobstį tarp pusiau civilizuotų tautų, maginės-religinės pusės; pastaruosius ištyrė, iš dalies ir šiuo atžvilgiu, Smithas (*The Religion of the Semites*, p. 53–57, 206–208) ir Ciszewskis (*Künstliche Verwandschaft bei den Südslaven*, p. 71–86 ir kt.).
24. DOUTÉ, Edmond. *Merrâkech*. Paris: Comité de Maroc, 1805, I, p. 35–38.
25. Apie tai detaliau žr. BATCHELOR, J. *The Ainu: the Hairy Aborigines of Japan*. London: Religious Tract Society, 1891, p. 188–197 (apie arbato ceremonijas: CHAMBERLAIN. *Things Japanese*, p. 333–339); HUTTER, F. *Wanderungen und Forschungen in Nord Hinterland von Kamerun*. Brunswick, 1902, p. 135–136, 417–418. Taip pat žr. etnologinėse monografijose apie mandagumą, etiketą bei svetingumą apskritai.
26. Teorijas ir pavyzdžius žr.: WESTERMARCK, Edward Alexander. *The History of Human Marriage*. London: Macmillan, 1891, p. 73–75; CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 248, 280, 285, 479; *The Book of Ser Marco Polo, the Venetian*, trans. Henry Yule, rev. Henry Cordier. London: J. Murray, I, p. 214; II, p. 48 (past. 4), 53–54. Maroke, kaip ir tarp Alžyro kabilų, dukros skolintos tik „palapinės svečiui“, bet ne „bendruomenės svečiui“.
27. Šis atvejis patenka į bendrą vaisingumo ritualų kategoriją; antai sero Marco Polo (II, p. 53) minėtas moterų skolinimas turėjo tikslą užtikrinti gerą derlių ir „žymų materialios gerovės prieaugi“.
28. SPENCER, B., GILLEN, F. J. *Native Tribes of Central Australia*. London: Macmillan, 1899, p. 98.
29. *Mythes et légendes d'Australie*, p. Ivi–lvii; apie žmonų skolinimą Australijoje žr.: SPENCER, B., GILLEN, F. J. *Native Tribes of Central Australia*, p. 74, 106–108, 267 ir *The Northern Tribes of Central Australia*, p. 133–139.
30. Duomenis žr.: HARTLAND, Edwin Sidney. *Concerning the Rite at the Temple of Mylitta*. Iš: *Anthropological Essays Presented to E. B. Tylor*, p. 189–202, taip pat Dulaure, Frazerio ir kitų veikalus.
31. Žr.: SCHURTZ, H. *Altersklassen und Männerbünde*. Berlin: A. Reiner, 1902, p. 203–213, ypač dėl įvairių bendruomenės namų formų ir jų raidos.
32. *Ahadith* – tai islamo šventieji raštai. Tuo tarpu *adab al-kātib, adab al-wuzarā* bei kt. griežtai skiriami nuo religinių raštų – tai pasaulietiški veikalai, skirti aukštesniųjų žmogiškų savybių, *adab*, ugdymui (žr. *Encyclopedia of Islam*, ed. M. T. Houtsma and M. Seligsohn. Leiden: Brill, 1908).
33. DOUTÉ. *Merrâkech*, p. 31, 91.
34. FRAZER. *The Golden Bough*, I, p. 303; taip pat žr. GRIERSON. *The Silent Trade*, p. 33–34, 72–74; WESTERMARCK. *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, p. 589–594.
35. „Kai jau mandarinės susiruošia kelionėn, visi gyventojai išeina į pagrindines gatves ir išsirikuoja ligi miesto vartų, pro kuriuos jis turi išeiti, ir dar dvi ar tris mylias už jų. Visur matytu nublizginti staleliai, apmušti atlasu ir padengti saldumynais, likeriais bei arbata. Visi mandarinų stabdo, ir prieš savo norą jis yra priverstas prisesti, paragauti ir išgerti... Maloniusia dalis, kad kiekvienas pageidauja ko nors iš jam priklausančių daiktų. Vienas nuauana jam batus, kitas nuima kepurę, kas nors apsiausta, tačiau kiekvienas iš šių daiktų bemat yra pakeičiamas nauju, ir pagaliau praėjės pro minią jis gali būti pakeitęs savo batus kokius trisdešimt kartų“ (LeCOMTE, Le Père Louis. *Nouveaux mémoires sur l'état présent de la Chine*, 3d ed. Paris: J. Annison, 1700, II, p. 53–54. Naujesnių duomenų žr.: DOOLITTLE. *Social Life of the Chinese*, II, p. 235–236, 302–303).
36. *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 249–251, 169–170; apie sugrįžimo ritualus apskritai žr.: FRAZER. *The Golden Bough*, I, p. 306–307; sugržus kariams, žr.: LAFITAU, Joseph Francois. *Mœurs des sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps*. Paris: Saugrain l'Aîné, 1724, II, p. 194–195, 260; apie kelionių ritualus senovės Indijoje žr.: CALLAND. *Altindisches Zauberrei*, p. 46, 63–64.
37. Tas pats ir nesant namie žvejams, medžiotojams bei kariams, žr.: FRAZER. *The Golden Bough*, I, p. 27–35; GENNEP, A. van. *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 171–172; taip pat žr. nuorodas knygoje ELLIS, William. *History of Madagascar*. London: Fisher & Co., 1838, I, p. 167; apie Borneo: HEWITT, Florence E. Some Sen Dayak Taboos. Iš: *Man*, VII, 1908, Nr. 12, p. 186–187.
38. [Teresa vadintas tam tikras antspaudas, perlaužiamas į dvi dalis bei pasiliekamas sau šeimininko ir svečio kaip atpažinimo prieimonė. – M. V.]
39. ВАСИЛЬЕВ, И. Обозрение языческих обрядов, суеверий и верований вогяков Казанской и Вятской губернии. Казань, 1906, p. 14 [цитата iš originalo pagal: ГЕННЕП, Арнольд ван. *Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов*. Москва: Восточная литература, 2002, p. 40. – Vert. past.].
40. DAREMBERG, Charles, SAGLIO, Edmond. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments*. Paris: Hachette, 1877–1906, žr.: *adopție, consecratio, detestatio* ir kt. Apie įvaikinimą tarp pusiau cilizuotų tautų žr. HARTLAND. *The Legend of Perseus*, II, p. 417 ir t.; FRAZER. *The Golden Bough*, I, p. 21 ir t.; tarp slavų: CISZEWSKI. *Künstliche Verwandschaft bei den Südslaven*, p. 103–109.
41. CROOKE, William. *Typical Castes and Tribes... of the Aryo-Dravidian Tract*: Chamar. Iš: *Census of India, Ethnographical Appendixes*. Calcutta, 1903, p. 174.
42. Žr. HEWITT, J. N. B. Adoption. Iš: *Handbook of American Indians*, ed. Frederick Hodge (*Bulletin of the Bureau of American Ethnology*, I, 1907, Nr. 30), p. 15–16.
43. PECHÜEL-LOESCHE. *Volkskunde von Loango*, p. 245–246.
44. Nuorodas žr.: POST, Albert Hermann. *Afrikanische Jurisprudenz (Ethnologischjuristische Beiträge zur Kenntnis des einheimischen Rechte Afrikas)*, Oldenburg: Schulze, 1887, I, p. 102.
45. Žr. SPENCER, B., GILLEN, F. J. *Native Tribes of Central Australia*, p. 556–568.
46. Apie jas žr.: HARTLAND. *Rite at the Temple of Mylitta*, p. 250–251; CRAWLEY. *The Mystic Rose*, p. 377, 239–246; HUTTER. *Wanderungen und Fuoschungen*, p. 435–438.
47. „Jeigu du vyrai, kurie buvo mirtinai susipykė, susitinka vienuose namuose, jie tol negali vienas į kitą pažiūrėti, kol bus užmušta višta ir jie bus apšalkysti jos krauju; o kai taiką sudaro dvi gentys, tai po iškilmingo sutarties sudarymo paskerdžiamą kiaulę, kurios kraujas, kaip tikima, sucentmentuoja draugystės ryšį“ (SAINT JOHN, Spencer. *Life Ain the Forests of the Far East*. London: Smith & Elder, 1862, I, p. 64–65). Žodži „sucentmentuoja“ čia reikia suprasti materialiaja prasme, ne simboliskai, kaip kad paprastai daroma. Šis ritualas neturi nieko bendra su slenksciū, kaip kad manė Trumbullas (*The Threshold Covenant*, p. 21).
48. [Van Genepas čia klysta: žydų Perėjimas neturi nieko bendra su Babilono nelaisive – jis yra susijęs su tikėjimu, jog per paskutinę iš septynių negandų Egipte žydai buvo Mirties angelo išgelbėti – jų vienų pirmagimiai nebuvu išžudyti. Angelas atpažino žydų namus pagal avinėlio krauko žymę ant durų staktos. Žr. Iš 12, taip pat *The Jewish Encyclopedia, Universal Jewish Encyclopedia*. – M. V.]
49. Man nežinoma, ar šis paprastas paaikiinimas jau buvo pasiūlytas kada nors anksčiau. Jis paaiskina žydų Perėjimo ritualų eilės tvarką, taip pat mirtį ir prisikėlimą per krikščionų Velykas be jokio skolinimosi iš Adonio ritualų ar kt. Ši šventė – tai nuo pat pradžių perėjimo apeiga, tolydžio suėmusi savin įvairius elementus, kurie kitose tautose liko nepriklausomi.

Versta iš: Arnold van GENNEP. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, 1960, p. 26–40: 3. *Individuals and Groups*.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Sakralumo paieškos

Šiame pokalbyje 7–8-ojo dešimtmečių etnokultūrinjų sąjūdį ir kitas to meto kultūrinės raiškos formas bei dvasines atramas prisimena ir vertina menotyrininkas, poetas ir eseistas, o tuomet – pirmasis Vilniaus kraštotoyrininkų ramuvos pirmininkas, Alfonsas ANDRIUŠKEVIČIUS.

Iš pradžių rūpétų atsigrežti į 7-ojo dešimtmečio baigą – kaip randasi etninės tradicijos gaivinimo idėjos, ramuvos sambūris?

Visa, ką sakysiu, yra mano požiūris. Tai, kaip man tada atrodė, ir tai, ką aš dabar prisimenu. Žinote, tie dalykai neabsoliučiai sutampa.

Tai kilo iš tam tikros opozicijos. Jeigu tos opozicijos nebūtų buvę, gal ši veikla ir nebūtų susiformavusi, o gal ir būtų, nežinau, bet konfrontacija – o su kuo, aš truputį vėliau pasakysiu – turėjo reikšmę ir buvo vienės iš jos akstinų.

Konfrontacija su kuo? Pirmiausia tai buvo konfrontacija su vakarietiška kultūra, antra – tai buvo konfrontacija su krikščionybe. Dabar, žiūrint iš šių laikų, žmonėms kartais atrodo, kad pagrindinė konfrontacija turėjo būti su tarybų valdžia. Bet, kaip aš tada mančiau, ir kaip, man atrodo, kolegos matė, ir kaip aš dabar prisimenu – pagrindinė konfrontacija buvo su šiais dviem reiškiniais.

Negalima sakyti, kad neegzistavo tam tikra konfrontacija su sovietine sistema, bet ši konfrontacija gal buvo mažiausiai regima, mažiausiai artikuliuojama ir menkiausiai realizuojama (išskyrus, žinoma, vieną aspektą). Mes, kiek įmanoma, stengėmės net pasitelkti tą tarybų valdžią į pagalbą, net jeigu mūsų tikslai ir užmojai nesutapo – ne socializmą, aišku, mes norėjome Lietuvoje pastatyti ar pagerinti...

Kaip tai atrodė? Mes, bent iš pradžių, stengėmės viską daryti viešai, su institucijų pritarimu, leidimu. Organizuodami Rasos šventę ar Vėlines, parengdavome renginio planą, surašydavome, kas ką daro, kas dalyvauja ir kt., ir paprašydavome, kad Vytautas Jakelaitis, kuris tuo metu buvo kultūros ministro pavaduotojas, mums užrašytų „sutinku“ ar „neprieštarauju“, ar „suderinta“.

Paskui jau viskas pakrypo truputį kitaip.

Švenčių planus reikėdavo pateikti Kultūros ministerijai?

Tokio oficialaus reikalavimo kaip ir nebuvo, bet,

žinote, egzistavo daug neoficialių reikalavimų. Viename pavyzdys – rengi Rasos šventę Kernavėje. Tuomet turi, be jokios abejonės, bendradarbiauti su vienine valdžia, apylinkės taryba ar kokiui kolūkiui. Jie iš karto teiraujasi, kas jūs tokie, kas jums leido, kas jums pritarė, ir jei turi kažkieno pasirašytą planą, tai kalba jau visiškai kita.

Kitas pavyzdys – mes kurj laiką leidome laikraštelių „Ramuva“. Žinoma, išleisti leidinį be rašytinės ar kokios kitokios sankcijos ir likti nenubaustam buvo neįmanoma. Kol jis éjo oficialiai, mes visada kreipdavomės į vadinamąjį Glavlitą – egzistavo tokia organizacija. Jei ten nenorédavo dėti vizos, kad leidžia leisti, vél ieškodavome, kas mus paremtų. Sakykime, dažnai dėl „Ramuvos“ laikraštėlio leidimo kreipdavomės į LKP Centro komiteto, atrodo, Kultūros skyriaus vedėją Sigizmundą Šimkų. Jis fotografavo, pats buvo žmogus „prie meno“ ir kažkiek neabejingas tautiniams dalykams. Tada jis paskambindavo „Glavlito“ viršininkui Icchokui Gurvičiui, ir tai duodavo rezultatų.

Galimybę kolaboruoti su tarybų valdžia lémė ir tai, kad aš dirbau (jau išėjės iš Kraštotoiros draugijos) Kultūros paminklų apsaugos taryboje, kuri tuo metu priklausė Kultūros ministerijai ir kurią tiesiogiai šefavo tas pats kultūros ministro pavaduotojas Jakelaitis. Galėjau pas ji nueiti, o jei iš gatvės ateitų žmogus, jam sakytu: „Ko tu nori“? Be to, ramuva juk buvo oficialiai įsteigta kaip Paminklų apsaugos ir kraštotoiros draugijos padalinys, o ją taip pat šefavo Jakelaitis (buvo oficialusis jos pirmininkas). Beje, todėl gal buvo net ir privalu turėti jo „suderinta“? O kadangi mes buvome pažystomi, dirbome toje pačioje sistemoje, gauti vizą buvo įmanoma.

O konfrontacija su Vakarų kultūra ir su krikščionybe?

Mūsų akimis, krikščionybė buvo viena iš ekstremaliausių vakarietiškos kultūros išraiškų. Tad natūralu, kad mes ēmėmės tų etninių dalykų, kuriuos neva ir Vakarų kultūra, ir krikščionybė naikino, smerkė, draudė.

Jonas Trinkūnas ir Alfonsas Andriuškevičius. 1969 m. Ilgės Rykantuose.

Vis dėlto kiek Vakarų kultūra ir krikščioniškoji tradicija buvo veiksni 7-ojo dešimtmečio Lietuvoje? Ar tikrai tai buvo tas objektas, su kuriuo reikėjo konfrontuoti?

Na, dėl to galima daug diskutuoti. Bet buvo kažoks išeities taškas. Galiu pasakyti, kad aš niekada nebuvalau svarbus šito judėjimo ideologas – pagrindinis ideologas visada buvo Jonas Trinkūnas, ideologu kažkiek buvo ir Antanas Danielius. Aš šiek tiek prisdėdavau prie tos ideologijos formavimo, bet mano funkcijos buvo daugiau organizacinės. Aš turėjau nemažai energijos ir užsispymimo, ir tai pravertė darant konkretius darbus.

O išeities taškas buvo toks. Tai galbūt galima aiškinti asmeniniais, išankstiniais, seniai iš kažkur kilusiais impulsais. Tuo metu Marija Gimbutienė mums darė didelį įspūdį ir poveikį, o Gimbutienės tekstuose konfrontacija su krikščionybė, kaip senuosius dalykus naikinančia jėga, regis, egzistavo.

Trečias – vis dėlto nemažai daliai tuometinės intelligentijos ar šviesuomenės tautinės vertybės, matyt, buvo kažkiek svarbesnės negu krikščioniškosios. Mes priklausėme tai daliai, ir šitokiu keliu buvo einama. Bet tai yra mano maty whole, mano versija, kaip kitiems atrodė ir atrodo, aš nežinau. Ir mūsų sąmonėje, ir mūsų žodžiuose skeptiško požiūrio į katalikybę, į krikščionybę ir į vakarietišką kultūrą, be jokios abejonių, buvo. Daug.

Kiek tuo metu iš namų aplinkos buvo perimama tiek krikščioniškosios, tiek gyvosios etninės tradicijos patirties? Ką Jūs iš šeimos buvote paveldėjės?

Tuo metu, kai émiausi šios veiklos, aš neturėjau gyvosios etninės tradicijos patirties. Mano tévai buvo valstiečiai, bet nebuvalau bendravęs su kokiais iškiliais dainininkais, pasakotojais, mano šeimoje tokį nebuvo, taigi ypatingesnio ryšio su folkloru iš šeimos nebuvo įgyta. O dėl krikščionybės – mano šeima buvo labai

tikinti, bet juo labiau šeima tiki ir juo labiau verčia tikėti vaikus, tuo labiau tie vaikai spiriasi. Tad mano ryšys su krikščionybe – kaip natūralus, iš šeimos paverdėtas – jau buvo nutrükęs. Faktiškai aš neturėjau nei vieno, nei kito ryšio.

Man, matyt, kaip ir daugumai, buvo svarbus – pavartokime šią sąvoką – sakralumas. Sakralumo ilgesys, stygius buvo mumyse, ir čia buvo to stygiaus likvidavimo galimybė, nes etninę kultūrą mes pirmiausia įsivaizdavome kaip tam tikrą sakralumą, kurio tuo metinėje situacijoje ir mums, ir kitiems trūko, antra, tas sakralumas buvo pranašesnis už krikščioniškajį, krikščionybės siūlomą sakralumą tuo, kad jis buvo ir egzotiškas, ir vietinis. Galbūt štie dalykai turėjo įtakos. Beje, būtent sakralumą laikyčiau tuo aspektu, kuriuo mes ir iš esmės, ir akivaizdžiausiai konfrontavome su tarybų valdžia.

Tai štai atsakymas į Jūsų klausimą – nei etninės, nei krikščioniškosios bent kiek stipresnės tapatybės manyme nebuvo, o štai domėjimasis etnine lietuvių kultūra mane traukė egzotišku etniniu vietiniu sakralumu ir todėl aš į tą veiklą kuriam laikui buvau pasinéręs.

Kokios, be etninės tradicijos, buvo to meto dvasi- nės atramos? Kokie autoritetai telkési tuometiniame Vilniaus universitete?

Vienas dalykas – kalbėti apie žmones, kitas – apie kultūros reiškinius. Kadangi aš Universitete studijauvau ne lietuvių, o rusų kalbą, tai ten pora žmonių man buvo svarbūs. Pirmiausia, kaip vakarietiškos modernios kultūros žinovai. Sakykime, anglų kalbos dėstytojas Dmitrijus Kopelmanas, dėstytoja Cecilia Gecienė, kuri dėstė Vakarų literatūrą, dėstytoja Zinaida Zakarian, kuri mums skaitė kalbotyros įvadą ir mane jau šiek tiek supažindino su strukturalizmu.

Universitete mane labai traukė modernioji Vakarų kultūra – ne XIX a., o būtent modernioji – ir dailė, ir literatūra, ir aš labai godžiai ieškojau kontaktų būtent su ja. Bet, baigės Universitetą, išėjau į kariuomenę, grįžęs pradėjau dirbti Kraštotyros draugijoje, paskui perėjau į Paminklų apsaugos tarybą, įsitrukiau į kraštotyros reikalus ir jie mane sudomino. Kai buvo steigiamama ramuva, gal dėl organizacinių savybių, buvau išrinktas jos pirmininku. Iš pradžių ją vadino klubu, manė, kad ramuva yra tik pavadinimas, bet mes šį žodį vartojome kaip bendrinį. Oficialus mūsų vardas buvo – Vilniaus kraštotyrininkų ramuva. Jau tada, viena vertus, aš dirbau Kraštotyros draugijoje, antra – buvau ramuvos pirmininkas, trečias dalykas – tai mane ēmė rimtai dominti.

Dirbdamas Kraštotyros draugijoje aš pirmą kartą

rimčiau susipažinau su liaudies kultūra. Tiesa, ne tiek su žodine, daugiau su plastine. Man teko važinėti po visą Lietuvą, mačiau dar tebestovinčius koplytstulpis, skulptūras juose, piliakalnius ir medines bažnyčias. Ir tuo metu visa tai mane labai domino, jaudino ir intrigavo. Tai prisdėjo prie įjimo šia kryptimi. O paskui staiga atsirado ir žmonių, kurie ēmė formuoti tam tikrą, su tais dalykais susijusią ideologiją, ir tai virto jdomiu reiškiniu.

Jonas Trinkūnas ir Vacys Bagdonavičius ramu- vos atsiradimą sieja ir su Lietuvos–Indijos bičiulių draugija. Kiek tuo metu buvo aktualios orientalini- nės idėjos?

Taip taip. Aš jau minėjau, kad buvo svarbus to sakralumo egzotišumas. Ne tik pats sakralumas, bet ir tai, kad jis buvo egzotiškas. Aiškindamiesi tą sakralumą, iš karto galime eiti ir prie Indijos temos. Mums tuo metu imponavo teorijos, teigiančios lietuvių genetinį ryšį su indais, su arijais, bendrą kilmę. Apie tai užuominą esama ir Gimbutienės tekstuose, bet svarbiausias šaltinis buvo keliautojas Antanas Poška. Aš jo asmeniškai nepažinojau, tik porą kartų buvau susidūręs, bet jį asmeniškai pažinojo Danielius ir Trinkūnas, turbūt ir Bagdonavičius. Poška buvo vienas iš tų žmonių, kurie palaikė lietuvių ryšio su indais, sanskrito bendrumo su lietuvių kalba idėją... Mes tada skaitydavome tokio Suniti Kumaro Chatterji knygą „Baltai ir ariai“, ir ji tada mums labai imponavo, man rodos, dar ir Indijos bičiulių draugijos nebuvo...

O Vedų tekštų, Upanišadų vertimų skaitymas buvo tik egzotika?

Aš vėl grįžtu – egzotiškas sakralumas. Suprantat, tai nebuvo tokia egzotika kaip kinų ar japonų mitų skaitymas. Kinų ir japonų mitų skaitymas buvo egzotika ir daugiau nieko, o čia buvo ir egzotika, ir sakralumas, ir giminystė. Tas sakralumas būdavo apčiuopiamas būtent jaučiant giminystę. Populiaru buvo gretinti sanskrito ir lietuvių kalbos žodžius, dievus ar šventybes vienoje ir kitoje sistemoje. Tada tai žadino giminystės jausmus, vadinas, skaitant rusiškai „Dhamapada“, Upanišadas ar kokius kitokius senosios indų kultūros veikalus, ne vien egzotika rūpėjo... Šie du reiškiniai siejosi, ir tos idėjos viename kontekste pynėsi ir teikė visam kam tam tikrą prieskonį.

7–9 dešimtmeečių lietuvių poezijoje, dailėje, muzi- koje vaisingas buvo būtent archaikos ir modernybės derinys. Ar ramuviečiai domėjos, skaitė, tarkim, nau- jausią savo bendraamžių poezią?

Ar galėjo būti ir kitos krypties įtakų? Kiek etninės kultūros gaivinimo sajūdis – viešas visuomeninis ju-

dėjimas – galėjo veikti bendrajį kultūrinį gyvenimą, inspiruoti profesionaliąją kūrybą?

Čia labai daug klausimų glūdi, kad viską aptartume, turėtume keliauti dvi savaites ant kupranugarių per Sacharą ir tada po truputį atsakyčiau...

Vienas iš aspektų, kuris mus baidė nuo vakarietiškos kultūros, buvo jos pesimistiškas dramatizmas. Ši pagrindinė modernios vakarietiškos kultūrinės pasaulėjautos konstanta mums buvo svetima. Na, imkime ekspresionizmą dailėje – ar vokiečių ekspresionizmą, ar kokį Chaimą Soutine'ą, ar anglus, ar Niujorko moykla – dramatiškas pesimizmas labai juntamas, nepaisant to, kad ekspresionistai ir kiti modernizmo atstovai eksplloatavo liaudies kūrybą. Palyginės liaudies meistro išdrožtą dievuką ir kokio Constantino Brancusi'o skulptūrą, rasi plastinių panašumų... Bet tai formalūs dalykai. O gelminis pesimistinis ir, pabrėžiu, dramatiškas nusiteikimas mums vis déltą buvo svetimas. Pasaulėjautą, susijusią su etniniais dalykais ir su Indija, mes suvokėme kaip harmoningą, kaip šviesią, kaip viltingą. Tai ir buvo takoskyra.

Kitas dalykas – ramuviečiai nelygu ramuviečiams, nė kiek neabejoju, kad buvo tarp ramuviečių žmonių, gerai pažįstančių Vakarų moderniąją kultūrą, kaip koks Danielius. O buvo ramuviečių, kurie ją tą pusę ir žiūrėti nenorėjo ir kurių intelektinis lygis išvis buvo menkas, jie vadavosi tiktais radikalais šūkiais. Buvo du labai skirtinti poliai, ir, sakykime, ta intelektualesnioji dalis, be abejonės, žinojo, ką darė Bronius Kutavičius, Sigitas Geda ar Petras Repšys. Ta grupelė, kuri, kaip sakiau, buvo lyg koks variklis, mano akimis žiūrint, šiuos žmones ir šiuos reiškinius turėjo laikyti pusiau savais. Nors susitarimo, ką laikysime savais, nebuvo.

Geda, Repšys kartais lankydamosi mūsų renginiuose, bet jie buvo pusiau svetimi, nes jų kūryboje vakarietiškos kultūros sluoksnis buvo gana didelis.

Aš pats su Geda buvau pažystamas, draugavome jau nuo studijų laikų. Jau Universitete buvau susidūrės su vakarietiška kultūra, vėliau šie ryšiai buvo prislopė, galbūt net maniau, kad jie visiškai nutrūks, bet taip neįvyko. Ir Gedos, ir Repšio kūryba man imponavo visą laiką, man jie buvo visai savi. Nors... žmogus nėra logiškas padaras, vienais atvejais jis gali elgtis vienaip, kitaip – kitaip. Neatsimenu, kad mes būtume kviečę Gedą į kokią Rasos šventę.

1969 metais buvo kviečiamas...

Buvo? Buvau pamiršęs... Kad Martinaitis buvo – tai taip, o kad Geda – neatsimenu, bent jis mums nebuvu tokia figūra, kokia buvo Eugenija Šimkūnaitė ar koks Ričardas Mironas – indų kultūros ir sanskrito

žinovas. Geda ar Repšys nebuvu laikomi tokio rango figūromis, bet jie vis tiek buvo pusiau saviškiai.

Savo kūryboje jie remiasi mitopoetiniu etninės tradicijos sluoksniu. Tad dar grįžčiau prie klausimo, ar profesionalų grėžimasis į archajiškiausias tradicijos formas buvo laikmečio reiškinys, ar jam galėjo turėti įtakos ir aptariamas visuomeninis judėjimas?

Manau, kad tai buvo, kaip Jūs sakote, laikmečio reiškinys, ir sutikime, kad daug kas galėjo būti daroma panašiai, bet savarankiškai. O kontaktą, be jokios abejonės, buvo, ir tie kontaktai pastiprindavo vieni kitus. Dailininkai Vincas Kisarauskas ar Birutė Žilytė, Algirdas Steponavičius, Vladas Vildžiūnas taip pat bent kiek eksplloatavo liaudiškas kūrybos formas, buvo neabejingi liaudies kūrybai – juk buvo „baisi“ mada eiti pirkti verbų, vaikščioti Verbų sekmadienį tomis verboromis apskrovus, kolekcionuoti liaudies skulptūrą, dievukus – Repšys turėjo tų dievukų didžiausią kolekciją. Tai buvo mada, kuri siejosi ir su tomis sakralumo, atramos taško paieškomis. Bet šie dailininkai, gerbdami liaudies kūrybą, dievindami ją, vis tiek nė kiek neabejojo moderniosios Vakarų kultūros verte, o mes ja abejojome. Tai buvo svarbus skirtumas. Nors tada be maž visi menininkai garbino liaudies kultūrą, bet nemaža jų dalis palankiai žiūrėjo ir į katalikybę – ir į moderniąją kultūrą, ir į katalikybę. O mes visiškai kitaip žiūréjom ir į katalikybę, ir į Vakarų kultūrą, garbinome tą pačią liaudies kultūrą, bet galbūt kažkokius gilesnius jos sluoksnius.

Ar atsigrežimas į liaudies meną sietinas su rezistencine dvasia? Ar dievukų kolekcija kaupiama todėl, kad jie naikinami, ar jie suvokiami kaip estetinė ar dvasinė vertybė?

Abu aspektai egzistavo. Vienas – rasti tame dvasinė atgaivą, o kitas – tiesiog kaip kokiam muziejiniui apsaugoti nuo sunykimo. Bet dailininkams saugojimas nuo sunykimo galbūt buvo svarbėlesnis už dvasinę atgaivą. Panaudojimas savo kūryboje ir išsaugojimas nuo sunykimo. O mums vis déltą labiausiai rūpėjo būtent dvasinis aspektas, pačių atsigainimas ir atgaivinimas kitų, remiantis nematomais šiuose reiškiniuose glūdinčiais dalykais. Tokią vos ižiūrimą skirtį taip pat galima formuluoti.

O dėl rezistencijos, tai, turint galvoj visus pradžioj suminėtus faktus ir prisimenant, kad faktinis benddarbiavimas su oficialiomis institucijomis vyko ir be jo nebuvu galima išsiversti, jau esu užsiminęs, kad giluminė rezistencija vis déltą buvo. Oficialioji sovietinė, ar tarybinė, ar socialistinė kultūra išvis buvo orientuota į desakralizaciją. Tai vien mūsų pastangos

ieškoti sakralumo, kaip sakiau, jau buvo opozicija pagrindinei šitos kultūros krypčiai. Žodžio „sakralumas“ perdaug negalėjome vartoti ir tos sąvokos propaguoti. Jūs žinote tarybinę kultūrą – desakralizuota kultūra. Dievo nėra ir iš viso antgamtinį reiškinį, anapusybės nėra. O koks sakralumas be anapusybės?

Matote, kaip keista – mes bendradarbiaujame, planus tvirtiname, jų atstovus kviečiame į ramuvos tarybą (labai troškome, kad toje taryboje kaip koks perkūnsargis būtų bent du trys komunistų partijos nariai – ir buvo; viena net iš tuometinio LLKJS CK; gerai jausdavomės, kai viskas tame išoriniame aukštė legalu, patikrinta, vieša ir t.t.). Bet patys, be jokių pokalbių, jaučiame, kad gilumoje, bent jau minėtuoju aspektu, einame prieš šitą sistemą, prieš šitą kryptį (sakralumo paieškos jau savaime kirtosi su generaline tarybinės kultūros linija). O išorėje su ja bendradarbiaujame.

O švenčių patirtis? Tie išgyvenimai vien su sakralumu sietini ar ir su religiniai išgyvenimais?

Na matote, sakralumas žmonių pasaulyje negali būti bekūnis – anapusiniame pasaulyje jis yra bekūnis, bet čia jis turi igyti kažkokius pavidalus, o elementarūs sakralumo reiškimosi būdai – tai visokie religiniai objektai, apeigas ir kt. Mes, žinoma, atlikinėjome kažkokias apeigas, bet vadindavome tai liaudies papročiai. Sąvoka „liaudies papročiai“ irgi buvo kaip perkūnsargis – čia nieko tokio, čia tik papročiai. Ne religija, ne sakralybė, ne magija – tai yra tiesiog liaudies papročiai. Bet atlikinėdami tuos paprotinius dalykus – aukurą, kokią stebulę uždegdami ar vainikus leisdami Nerimi, mes jautémės vykdą tam tikras religines apeigas – jautémės vykdą... Ir tas sakralumas, žinoma, jungesi su tam tikru religiškumu, bet tikrai ne su krikščionišku. Buvo kalbamos iš tautosakos paimtos maldeles dievaitei Gabijai ar Perkūnui, Ménuliu. Ménulis buvo laikomas kaip ir dievu, ir Saulė... Bet tai buvo atliekama tarytum papročių gaivinimo paradigmoje. Pavyrtokime tokį įmantrų žodį.

O buvo šventėje kokių tautinių, patriotinių elementų? Kas juos galėjo astoti – Vydūnas, Maironis?

Nelabai... Kalbu, kaip mačiau. Mums buvo skirtumas tarp mitinio paprotinio ir vulgaraus žodžio, – folklorinio tautiškumo ir politinio tautiškumo. Politinio tautiškumo apraiškų arba iš viso nebuvo, arba menka jų tebuvo. O aš asmeniškai kažkaip net ir skeptiškai žiūréjau į politines tautiškumo apraiškas. Mums (man) galbūt atrodė – tuomet tai neformulavome, bet dabar formuluoju – kad politinis tautiškumas galbūt yra kažkoks paviršutinis. O mitinis tautiškumas yra kur

kas gilesnis dalykas, jis būtent į sakralumą veda. Tai viena, kas mus galėjo nuteikinėti skeptiškai politinio tautiškumo atžvilgiu, o antras dalykas – politinis tau-tiškumas buvo itin draudžiamas, pavojingas. Sugiedoti, pavyzdžiui, kokią nors mitinę dainą, atliekant beveik religines apeigas, praktiškai niekuo negrėsė – čia tau-tosaka. Bet sugiedoti Lietuvos himną – visiškai kas kita. Ta rizika taip pat turėjo reikšmės.

Paminėjote Vydūnų ir Maironį. Vydūnų mes labai eksplloatavome. Tai sietina ir su jo nuostata dėl lietuvių kilmės, ir su Indijos kultūros išmanymu, galu gale, iš jų labai gilinosi Bagdonavičius. O Maironio gal iš viso neeksplloatavome. Arba – menkai.

Bet, nepaisant labai atsargios ramuviečių laikyse-nos, vis tiek buتا represijų? Ar Jums jų neteko patirti?

Situacija darėsi vis nepalankesnė. Aš asmeniškai jokių represijų nepatyriau, bet kitkas, ką aš patyriau, buvo viena iš priežasčių, dėl kurių pasitraukiau iš to judėjimo. 1969 metais vis nenoriau būdavo užrašoma teigama rezoliucija, vis sunkiau sutinkama leisti „Ramuvos“ laikraštelių ar iš viso nesutinkama. Nueini pas Jakelaitį su kokia programa – jau siūlo kažką išbraukti. Buvo jaučiamas tų dalykų gniaužimas – reikalaujama, neminint to žodžio, tam tikros redukcijos. Ta prasme galima sakyti, kad spaudimas buvo.

Daugiausia komplikacijų turėjo turbūt Jonas. Jo pašalinimą iš darbo (tiesa, tai įvyko jau kiek vėliau) galbūt jau galima pavadinti represijomis. Bet kad ką pasodintų į kalėjimą – neprisimenu tokio atvejo. Aš tokį dalykų nepatyriau – nei manęs iš darbo pašalino, nei kaip nors kitaip nubaudė, tik gniaužimas vis stiprėjo. Tai viena iš priežasčių, kodėl aš iš tenai išėjau.

Be to, kai dirbau Kraštoyros draugijoje, Vacys Milius, kuris tuo metu dirbo Istorijos institute, man pasiūlė rašyti disertaciją apie valstiečių baldus. Atseit, netyrinėta sritis, tu čia dirbi... Tuo metu buvau įklimpės į tuos reikalus, o baldai irgi tos kultūros dalis. Žinoma, ne tokia, kaip sakmės arba mitinės liaudies dainos, bet plastiniai dalykai man buvo įdomūs, tad sutikau rašyti disertaciją, po trupučiuką tam ruošiausi ir jau 1970 metais įstojau į aspirantūrą. Bet prieš stojant, jau nepamenu kas, ar pats Milius, ar Angelė Vyšniauskaitė, ar net keli žmonės užuominomis ar tiesiai man sakė, kad direktorius vargu ar norės, kad įstočiau į aspirantūrą, nes esu susijęs su tuo judėjimu.

Dar vienas dalykas – Trinkūnas iš šitos bendrosios ramuvos pasitraukė pirmas, dar prieš mane. Kodėl, neatsimenu, mes su juo apie tai nekalbėjom, bet spėjau, kad, priešingai nei aš, dėl kažkokį radikalesnių

dalykų, kurių jau neberekėtų derinti su Šimkum arba Gurvičium. Tai toks nubyréjimas, spaudimo stipréjimas ir grésmė, kad nepakliūsiu į tą mokslinį darbą, pastuméjo mane pasielgti štai šitaip.

Tuo metu suartejote su dailininkais...

Net ir paniręs į ramuvos reikalus aš senų kontaktų ir su Repšiu, ir su Geda nebuvalu nutraukęs, paskui jų atsirado ir daugiau – Linas Katinas, Valentinas Antanavičius, Vincas Kisarauskas, Algimantas Kuras ir kt. Man darési vis įdomesnė šiuolaikinė lietuvių dailė, ir, žinoma, vėl manyje prabudo moderniosios Vakarų kultūros ir dailės ilgesys. Be to, jaučiau jau kažkokį sotumą nuo kontaktų su etnine kultūra, ir, galų gale, kai parašiau disertaciją, tai man iš viso jau užteko – aš jos neneigiu, nerašau jai jokių minusų, bet aš jau jos buvau „atsivalgęs“.

Nuo mokyklos rašinédavau, buvo stiprus noras padaryti kažką iš žodžių, tad émiausi jį realizuoti, rašydamas apie dailę. 1974 metais parašiau savo pirmą recenziją, ir po to jau viskas éjo dideliu greičiu pirmyn.

Ar tylusis modernizmas dailėje buvo mažiau rizikings? Ar čia buvo išvengta bendradarbiavimo su viešosiomis struktūromis?

Mano pirmojoje knygoje yra gana didelis tekstas, kuris vadinasi „Seminonkonformistinė lietuvių tapyba“. Šiame žodyje viskas ir glüdi. Ten yra skyrelis „Kas ciesoriaus – ciesoriui“: buvo dailininkų, kurių kūrybos dalis buvo skirta sau, draugams, bičiuliams, o dalis kūrybos – vienų didesnė, kitų mažesnė – tokia, kad būtų priimta į parodas. Vienų dailininkų kūryboje tie dalykai mažai skyrësi, o kai kurių skyrësi radikaliai. Viena vertus, žmogus tuometiniame mūsų kontekste „darë“ ultramodernizmą, antra vertus – į parodą neše kone Lenino portretą. Į parodą darbus neštį reikėjo dėl to, kad ten galbūt juos nupirkis – nors beveik visi dailininkai dėstė ar pan., bet pinigai, suprantama, buvo reikalingi. Istorijā į Dailininkų sajungą taip pat galéjai tik dalyvavęs tam tikrame skaičiuje parodų, ir tiktais išstoja į Sajungą, turėjai teisę gauti dirbtuvę... Dėl to *semi* būdavo ir anekdotiškų atvejų – oficialiosios kultūros atstovams, prižiūrėtojams labai svarbus buvo kūrinio pavadinimas – tai jau tam tikra jo interpretacija. Tai Kisarauskas tą patį paveikslą buvo pavadinęs „Vakarienė Emause“ – ten trys tokios deformuotos galvos, bet, duodamas į parodą, jį pervadino – „Trys kaukës“. O ką, negali trys kaukës ant sienos kabėt? Ir čia buvo šiek tiek konformizmo...

Tais laikais labai ryškiai buvo skiriami du dalykai – asmeninė veikla ir visuomeninė. Mes tai jutom, nors

tiesiai į akis niekas taip neformulavo. Jeigu, tarkim, susituoki bažnyčioj ar vaiką pakrikštiji, net jeigu kartais vaikštai į bažnyčią – į tai dar buvo žiūrima šiek tiek pro pirštus, bet jeigu buri religinę organizaciją – visiškai kitas dalykas. Vienas iš dailės srities ypatumų, kalbant apie pavoju, kilusius ramuvai, buvo tas, kad dailininkai kuria individualiai – jie turi savo dirbtuvės. O tokio reiškinio, kad vaikščiotų kokia Dailininkų sąjungos ar kita komisija po dirbtuvės ir tikrintų, ką tie dailininkai jose daro, tarsi nebuvo. Savo dirbtuvės erdvėje dailininkas jausdavosi pakankamai laisvas... O ramuvos veikla buvo realizuojama ne dirbtuvėje...

Grįžkime prie etninės tradicijos gaivinimo sajūdžio vertinimų. Šiandien neretai į jį žvelgiama su skepsiu ir nepasitikėjimu. Argi tuomet igyta pozityvi dvasinė patirtis néra savaime vertinga? Galima kalbëti ir apie konkretesnius šios veiklos rezultatus...

Matote, kaip... Kad kurį laiką kažkokiai daliai žmonių tai buvo tam tikra dvasinė atrama, abejoti visiškai netenka. O jeigu jau taip buvo, vien šitas faktas neleidžia to dalyko nubraukti. Jeigu net 20 ar 50 žmonių dvejus trejus metus buvo atradę dvasinę atramą, ji gineišgaravo per vieną dieną....

Kita nuomonė – tai buvo mažasis sajūdis, iš kurio radosi Atgimimo sajūdis...

Manau, kad ne. Galbūt sąlyčio taškų esama, bet tuomet prisiminkime skirtį, kurią suformulavau – tarp politinio tautiškumo ir etninio tautiškumo. Žinoma, kažkokiu sąlyčio taškų tikriausiai buvo – to nepaneigsi, kažkas galėjo pereiti iš vienur į kitur, kažkas kažką inspiruoti, bet šis Sajūdis yra politinis sajūdis, be to – su bažnyčia, tad nemanyčiau, kad būtų pagrįsta jį laikyti ano sajūdžio vaiku.

Dėkoju už pokalbj.

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

MEMORY

In Search of the Sacred

Saulė MATULEVIČIENĖ talks to the art critic, poet and essay writer Alfonsas ANDRIUŠKEVIČIUS who looks back on the regional studies movement of the 1960s and 1970s. Andriuškevičius was the first leader of the newly founded regional studies movement called *Ramuva*. He thinks that as a way of confronting the Western culture this movement turned back to the old Baltic culture and religion looking for the sacred in them. The Soviet resistance was minimal and held with some collaboration with the government institutions of the time. Some time later Andriuškevičius left the movement for professional art where the values of the „Western world“ inevitably reigned.

Vlado Šaulio (1902–1977) archyvas

Aleksandras STABRAUSKAS

2006 m., rinkdamas medžiagą mokslinim darbui apie vieną istorinį Vilniaus akmenį Žvėryne, susitikau su kraštotoyrininko, poeto, spaudos darbuotojo Vlado Šaulio, kuris tą akmenį 1958 m. surado ir nufotografavo, sūnumi. Vigintas Šaulys (g. 1958 m.) iki šiol išsaugojo savo tėvo archyvą.

Kadangi apie Vladą Šaulį niekas nėra rašęs ir težinomi vos keli pabirži biografijos faktai,¹ pirmiausia pristatysi jo biografiją (nepaisant jos prieštaragingumo, žvelgiant šiandien, – vis dėlto V. Šaulys yra reikšminga, tik nejvertinta, asmenybė XX a. Lietuvos kultūroje), o po to aprašysiu archyvą: jame sukaupta medžiaga yra vertingas šaltinis mokslo ir kultūros darbuojams.

Biografija²

V. Šaulys gimė 1902 m. rugpjūčio mėn. 27 (senuoju stiliumi – 14) d. Raseinių r. Baltkarčių k. bežemio valstiečio šeimoje. Vaikystė prabėgo Kelmėje. Čia lankė dviklasę mokyklą.

1915 m., kaip karo pabégėlis, vienas, be tėvų, atsidūrė Petrograde, kur, teatralo Vladimiro Nemirovičiaus-Dančenkos globojamas, tėsė mokslą. „Kilus Vasario revoliucijai, susidėjau su tokio pat amžiaus kaip ir aš paugliais ir dalyvavau carinės policijos nuginklavime bei politinių kalinių išlaisvinime“; tais pačiais 1917 metais prisidėjo ir prie Žiemos rūmų šturmo: „(...) nešiojau šovinius, pranešimus į revolucionierių štabą“.³

Vladas Šaulys prie Neries Vilniuje, netoli Žaliojo tilto. 1969 m.

Su sūnumi Vigintu. 1958 m.

1918 m. įstojo savanoriu į Raudonąjį Armiją ir dalyvavo mūšiuose Baltarusijoje; čia laikraštyje „Bedniak“ paskelbė pirmąsias savo korespondencijas. 1920 m. grįžta į Lietuvą, pas tėvus į Kelmę, ir aktyviai dalyvauja visuomeninėje politinėje veikloje: „(...) platinau materialistinės – antireliginės dvasios „Kultūros“ bendrovės leidinius, organizavau (...) paskaitas, saviveiklos vaidinimo vakarus (...).⁴ 1926 m. Kelmėje įkūrė kultūros būrelį „Gélė“. „1927 metų vasarą pas mane atėjo policininkas ir (...) saugumo valdininkas padaryti kratą (...) saugumietis paėmė „Kultūros“ būrelio „Gélė“, kurio buvau pirmininku, protokolus, tarp kurių buvo ir nelegalių susirinkimų protokolai, dviejų apskrymų „Socialistas“ ir „Parke“ juodraščius, opozicinio savaitraščio „Žemaitis“ administratorius K. Stankaičio laišką, K. Korsako atvirlaiškį ir K. Markso knygelę (...); netrukus V. Šaulys areštuojamas, uždaromas į Raseinių kalėjimą, o vėliau išsiunciamas į Varnių „konklagerį“.⁵

1928 m., paleistas iš stovyklos, dirba fotografu Kražiuose ir tėsia anksčiau pradėtą veiklą kiek kitokia forma – rašo įvairias korespondencijas ir eliliuotus feljetonus į laikraščius: „Žemaitį“, „Darbo žemaitį“, „Žibintą“, „Laisvają mintį“, „Mūsų jaunimą“, „Kuntaplį“

ir kitus. Suburia Kražių jaunimą į scenos saviveiklos ratelį, kuris suvaidino Maksimo Gorkio „Dugne“, Jono Žalpio „Valkatą“ ir kitų autorių veikalų. Kadangi už pažiūras buvo sekamas policijos, jos vengdamas, persikelia į Kaltinėnus, vėliau į Švėkšnā, o 1930 m. į Telšius. Čia bendradarbiauja savaitraštyje „Žemaitis“ ir jį platiną. 1931 m. pavasarį apsigyvena Šiauliuose ir iki 1938 m. verčiasi fotožurnalistika skelbia korespondencijas (nuotraukas, karikatūras, aktualius straipsnius bei eileraščius) jau minėtuose leidiniuose, taip pat „Naujienose“, „Argentinos lietuvių balse“ ir kitur. 1932–1933 m. redagavo ir leido: Palangoje – žurnalą „Baltijos pliažas“ ir laikraštį „Palanga“, o Šiauliuose – satyros ir humorų neperiodinį laikraštį „Šiaulių bloknotas“ ir panašaus turinio iliustruotą mėnesinį žurnalą „Bloknotas“, kuriuose paskelbė savo kūrybos: šaržų, eileraščių, feljetonų ir pan. Nuo 1934 m. 7-ojo numerio – „Šiaulių žinių“ atsakingasis redaktorius, o nuo 34-ojo numerio tampa šio laikraščio redaktoriumi-leidėju ir vadovauja jam, kol karas cenzūra jį uždaro (1935 m. vasarį).

1940 m. išleido eileraščių rinkinį „Dubysos saulėtekiai“.⁶ Tais pat metais, Sovietų Sajungai okupavus Lietuvą, paskirtas kultūros-švietimo įstaigų vadovu

V. Šaulys (sėdi viduryje) tarp artimųjų ir draugų 1966 m.
Jam iš dešinės – žmona Elena Šaulienė, stovi – rašytojas Kazys Inčiūra.

Kuršenų valsčiuje. Vokiečių okupacijos metais ilgai slapstėsi, bet buvo suimtas ir uždarytas Darbo jėgos stovykloje Vilniuje. Gydytojams pripažinus netinkamu darbams Reiche, paliktas dirbt Lietūkio malūne.

Po karo dirbo „Valstiečių laikraščio“ korespondentu Žemaitijai, 1946–1947 m. – Kultūros-švietimo įstaginių komiteto prie LTSR Ministrų Tarybos Muziejų ir senovės paminklų skyriaus vyr. inspektoriumi. 1949 m. kuria Trakų kraštotoros muziejų ir dirba jo direktoriu-mi iki 1951 m. Nuo 1954 m., Kultūros-švietimo įstaginių vyriausiosios valdybos įgaliotas, žvalgė, registravo ir fotografavo bei piešė Lietuvos kultūros, istorijos, archeologijos bei gamtos paminklus (ypač Vilniaus, Trakų rajonuose, Žemaitijoje ir Pietryčių Lietuvoje). Šį darbą, jau visuomeniniai pagrindais, tėsė ir išėjęs į pensiją. V. Šaulys yra išaiškinęs daug paminklų, kuriuos pagal savo išgales stengėsi populiarinti: apie juos skelbė straipsnelius „Kultūros baruose“, „Švyturyste“, „Mūsų gamtoje“, „Moksle ir gyvenime“, „Literatūroje ir mane“, „Tiesoje“, „Valstiečių laikraštyje“, „Komjaunimo tiesoje“, „Lietuvos pionieruje“, „Gimtajame krašte“, „Vakarinėse naujienose“ bei kituose sovietų okupacijos laikotarpio žurnaluose ir laikraščiuose. Vien 1949–1967 m. paskelbė per 60 kraštotorinio pobūdžio publikacijų, jas iliustruodamas savo nuotraukomis.⁷ Adolf

6 pav.); vieno kito namo šiandien jau nebéra, kitų – sunyko puošybos fragmentai. V. Šaulys taip pat rašė atsiminimus apie Lietuvos kultūros darbuotojus – žmones, kuriuos artimai pažinojo: poetą, spaudos darbuotoją Kostą Stiklių-Stiklėlį, muziejininką ir kraštotorininką Juozą Petruļį, poetus Joną Kriščiūną-Jovarą, Vytautą Montvilą bei kitus.

V. Šaulys mirė 1977 m. rugėjo 7 d. Vilniuje.

Archyvas

Visą archyve rastą medžiagą suskirsčiau į šešis skyrius.

I skyrius. Medžiaga apie V. Šaulio gyvenimą, jo kraštotoros, literatūrinę ir žurnalistinę veiklą

Šiame skyriuje yra trys autobiografijos, datuotos 1967 m. (viena iš jų labai išsami – šešių puslapių), kraštotoros publikacijų, paskelbtų 1949–1967 m., sąrašas, ikisovietinio laikotarpio įvairių publikacijų bei, atskirai, 1931–1934 m. publikacijų bibliografija, užrašai apie savo ikikarinių publikacijų paieškas (šiu užrašų sąsiuvinys aptinkame Vištyčio ir Lyduvėnų istorijos fragmentų), slapyvardžių sąrašas (nurodoma, ko

Tautavičiaus duomenimis, V. Šaulys yra paskelbęs 69 archeologinio pobūdžio publikacijas,⁸ bet iš paties V. Šaulio sudaryto sąrašo matome, kad jų, bent jau ankstyvuoju laikotarpiu, buvo daugiau.⁹ Rašė apie pėduotus, dubenuotus, su iškaltais ženklais akmenis (Žvėryno, Vilkpédės – Vilniaus m., Riešės ir Airėnų – Vilniaus r., Nikronių – Trakų r., Vištyčio – Vilkaviškio r. ir kt.), piliakalnius (Avižienių, Nemenčinės, Mūrinės – Vilniaus r., Žuklijų, Bražuolės – Trakų r., Rūdaičių – Kretingos r. ir kitus) ir daugelį kitų paminklų. Pokariu (nuo 1946 m.) gyvendamas Žvėryne (Lokių g. 17–4), fotografo Žvėryno namus: archyvo negatyvuose¹⁰ aptikta daug medinių namų ornamentikos vaizdų, datuojamų šeštuoju-aštuntuoju dešimtmečiu (4, 5,

kiame leidinyje kokiui slapyvardžiu pasirašinėta, – jų čia identifikuota beveik dvi dešimtys; kituose bibliografiniuose užrašuose identifikuoti dar keli), „Kuntaplyje“ slapyvardžiu Varega išspausdintų eiliuotų feljetonų sąrašas (iš viso 33, dar keli buvo paskelbti kituose periodiniuose spaudiniuose), užrašai apie Lietuvoje 1924–1943 m. leistus periodinius leidinius, Šiaulių žurnalistų literatų sąrašas, V. Šaulio kadru įskaitos asmens lapas (1974 m.)¹¹ ir kita medžiaga.

II skyrius. Kraštotoyros medžiagos rinkiniai

Tai didžiausias ir vertingiausias archyvo skyrius.

1. Aplankai. Jų yra du. Pavadinimai duoti V. Šaulio. Aplanke „Kražiai (Kelmės rajonas)“ sukaupta rankraštinė medžiaga – istoriniai užrašai, laikraščių ir žurnalų straipsniai apie Kelmės kraštą bei kt. Kitame aplanke – „Apie Kelmę“ – yra 22 rankraštinės medžiagos lapai (istoriniai bei archeologiniai užrašai), spaudinių iškarpos.

2. Straipsnių rankrašciai. Čia yra straipsnių apie poetą Algimantą Macką, J. Petruļį, K. Stiklių-Stiklelių bei kiti rankrašciai, net šeši straipsnio apie Žvėryno akmenį juodraštinių variantai. Chronologinės ribos – 1951–1977 m.

3. Piešiniai. Šiame rinkinyje yra 39 archeologijos (Daniliškių, Juodkalnio piliakalniai, Raistenės pilkapynas (Vievio r.), Kanieliškių pilkapynas (Vilniaus r.), Nikronių (Trakų r.) ir Airėnų (Vilniaus r.) akmenys ir kt.), istorijos, etnografijos paminklų piešiniai¹², taip pat keli portretai.

4. Nuotraukos. Tai paties autoriaus sudaryti penki nuotraukų rinkinėliai, trys iš jų su pavadinimais. Voke „Kelmė-Kražiai“ yra 37 istorijos, kultūros paminklų nuotraukos; chronologinės ribos 1944–1967 m. Juodame voke be užrašo – 33 gamtos, archeolo-

Kęstučio g. namo Nr. 53 puošyba. Nuotrauka nedatuota.
Išliko tik lango puošyba ir rombiukai abipus.

Nežinomo namo Žvėryne skliautų puošyba. Vytauto Damaševičiaus, Žvėryno bendruomenės vadovo, teigimu, namas nugriautas. Nuotrauka nedatuota.

gijos, etnografijos paminklų nuotraukos (1950–1968 m.), o voke „Jašiūnai“ – 28 tokiai pat paminklų nuotraukos iš Jašiūnų (Šalčininkų r.) ir kitų vietovių. Voke „Literat.[ūriniam] muziejui“ – 22 rašytojų bei memorialinių vietų nuotraukos (1954–1977 m.). Rinkinėly be pavadinimo [Vilnius ir Vilniaus r.] – 16 nuotraukų (1960–1975 m.).

Neidentifikuoto namo Žvėryne fragmentas. 1967 m. nuotrauka.
Nuotraukos iš V. Šaulio archyvo.

5. Negatyvai. Beveik visi negatyvai yra juostose, kietai susuktose į ritinėlius, kurie suvynioti į popierėlius su juose užrašytomis V. Šaulio nuorodomis.¹³ Šios čia cituojamos neredaguotos; laužtiniuose skliaustuose – sudarytojo intarpai. Datavimas (ne skliaustuose) – autoriaus. Numeracija – sudarytojo, chronologinė seka; juostos, kurių chronologija nenustatyta, – sąrašo gale. Kadangi negatyvai yra išskirtiniai vertinga V. Šaulio palikimo dalis, čia pateiksiu pilną juostų sąrašą, kad juo iškart galėtų naudotis tyrinėtojai.

1. Prieškarinės nuotraukos. Butkų Juzė. Trakų pilis ir kt.

2. Mama. Vilkpédės akmuo. Medžiai. Akmuo Neryje.¹⁴ [1958].

3. Paukščių šventė. Aš pats ir [sūnus] Vigintas. Festivalio nuotr. [1958].

4. Pėda akmenyje Būdos k. Akmuo Vokėje. Kene-
sė. [1958].

5. Eržvilko bažnyčia. 1960.

6. Mūrinis Pilaitės pastatas. Rykantai. 1960. 1964.

7. Tytuvėnai. Kelmė, Piliuks. 1960.

8. Pikeliškių ežeras. Popų pilkapiai. M. Riešės skruzdynas. 1964.

9. Rikantai, vieta, kur susitiko Napoleonas su gen. Balaševu. Meškeriotojas Trakuose. 1965.

10. Vilnius, raštuotas akmuo Neryje ties Vytauto gatve.¹⁵ Žvėryno tiltas ir Pedagoginis institutas. 1965.

11. Jonas Graičiūnas. 1965.

12. Radivoniškių akmuo už Nemencinės. Gluosnis, Gilandviršių k., Raseiniai. 1966.

13. Kybartai. Vištytis. Antaviliai, Pilaitė ir kt. 1966.

14. Gilandviršių gluosnis, Raseiniai. Akmuo Suvalkos miške prie Radivoniškių. 1966.

15. Vilnius, ornamentai. Eksp. 1967.VIII.

16. Trakai. Smiltynės karčiama. Smiltynė. 1967[?].

17. Pilaitė. Antakmenės kaimo akmuo. 1968.

18. Tauragė. 1968.

19. Vilnius, Žvėrynas ir kt. 1972.

20. Bitėnai ir kt. Tauragė, Mikytai.

21. Gluosnis – generolas.

22. Nemenčinės ir Rudaminos piliak[alniai].

23. [Be pavadinimo. I kadre – trys moterys].

24. [Be pavadinimo. I kadre – vienas asmuo].

25. [Poetas Jonas] Graičiūnas. [Dailininkas] Ign. Budrys.

26. Sirokomlė. Markučiai. Vingio parkas.

27. Pr. Vaičaičio kapas.

28. [Jonas] Graič[iūnas]. Jurbark[as].

29. Vilnius. Šnipiškės. Dalis yra ornamentų.

6. Dėžutė „Asmeninės fotonuotraukos“.

Dėžutėje nuotraukos sudėtos į dešimt vokelių. Čia yra ir kraštotyrinių nuotraukų. Chronologinės ribos – 1933–1972 m.

III skyrius. Literatūrinės kūrybos rankraščiai

Minėjau, kad 1940 m. išleistas V. Šaulio eiléraščių rinkinys. Eiléraščius raše ir vėliau, retsykiais juos skelbdamas periodinėje spaudoje. Archyve yra trys poezijos komplektėliai.

1. Aplankas „Eglių bokštai“. Šie kūriniai autoriaus buvo atrinkti spaudai – antrajam eiléraščių rinkiniui. Chronologija 1927–1976 m.; 48 rankraščių lapai. Čia taip pat įdėtas pluoštas eiléraščių su užrašu „Šituos reikėtų perdirbt“; 19 lapų.

2. Vokas su rankraščiais „Literat.[ūriniam] muzieju“. Eiléraščiai datuoti 1967–1976 m.; 8 lapai.

3. Aplankas be pavadinimo. Čia yra poemėlės, da-tuotas 1944 m. (20 lapų) ir 1928–1973 m. parašyti eiléraščiai, jų nuotrupos, juodraščiai bei vardiniai ir progeniniai eiliavimai (108 lapai).

IV skyrius. Bloknotai. Atsiminimų sąsiuviniai

1. Bloknotas „V. Šaulys. 1947 m.“ Tai – Vilniaus Revoliucijos muziejaus kilnojamosios parodos dienoraštis.

2. Bloknotas „V. Šaulys. 1949 m. Trakai, 1949 m.“ Tai didžiausias (42 lapai) ir vertingiausias bloknotas. Jame – V. Šaulio užrašai (dienoraštis) apie Trakų etnografijos muziejaus kūrimą ir eksponatų jam rinkimą; yra archeologinių, istorinių užrašų, archeologinių objekto situacinių planelių. Deja, lapai trupa, jie pažeisti popiergraužių vabalų.

3. Bloknotėlis „Adresai“. Apie 1965–1968 m.: adresai, telefonų numeriai, trumpi užrašai.

4. Bloknotas „V. Šaulio, gyv. Vilniuje 15, Raud. Arm. pr. 39–79“. Įvairūs užrašai iš 1972–1973 m. laikotarpio.

5. Sąsiuvinis „Iš pafrontės dienų. 1944 m.“ Tai – karo metų dienoraštis.

6. „V. Šétra. Iš pafrontės dienų (atsiminimai). 3-čias sąsiuvinis. Kelmė. 1944“.

V skyrius. Susirašinėjimas

Čia yra: trys archeologo Petro Tarasenkos laiškai (1955, 1958 ir 1959 m.), K. Stikliaus laiškelis (1958 m.), V. Šaulio laiškų V. Rimkui (1971 m.) ir pedagogui Jonui Vadeikiui (1971 m.) nuorašai, V. Rimkaus laiškas (1974 m.) bei V. Šaulio laiškų LKP Tauragės r. komitetui (1975 m.) ir Vilniaus m. DŽDT Vykdomyjam komitetui (1976 m.) juodraščiai.

VI skyrius. Varia

Šiame skyrelyje – įvairios smulkmenos: trumpi užrašai, laikraščių iškarpos ir kita. Čia taip pat yra V. Šaulio, po jo mirties, archyvo per davimo – priėmimo aktai, sudaryti LTSR Kultūros paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos ir buvusios V. Šaulio žmonos Elenos Prusienės. 1977 m., 10 lapų; įrašai gana ar net labai bendri (cituoju: „Senkeliai (nuotraukos) – 7 št.; įvairios – 11 št.; Nuotraukos (įvairios) – 47 št.; Etnografiniai ir kt. – 15 št.; Senkapiai – 12 št.; Gyvenvietės – 22 št.; Negatyvai [net kiekis nenurodytas – A. S.]“) ir panašiai per visus 10 aktus, todėl apie paimtų dokumentų konkretų turinį spręsti sunku, bet aišku, jog buvo paimta didžioji V. Šaulio sukauptos medžiagos dalis: negatyvai, nuotraukos, rankraščiai ir t.t.

Vėliau, likviduojant Kraštotyros draugiją, šis archyvas buvo perduotas Lietuvos nacionaliniam muziejui. Čia V. Šaulio fondas kol kas néra sutvarkytas ir

tyrinėtojams neprieinamas, tad V. Šaulio – vieno iškiliausių sovietinio laikotarpio kraštotyrininkų – tikrasis indėlis į Lietuvos kraštotyrą kol kas dar sunkiai pamatuojamas.

Viginto Šaulio išsaugotą tėvo archyvą, jį sutvarkius ir parengus aprašą, artimiausiu metu numatoma perduoti Lietuvos Mokslo akademijos bibliotekai.

NUORODOS:

1. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. III. Vilnius, 1971, p. 372; VANAGAS, V. *Lietuvių rašytojų sąvadas*. Vilnius, 1987, p. 204; http://samogitia.mch.mii.lt/Krastieciai/DBaze/DbAsp/Padieska_zem_sar.asp?raide =.
2. Sudarydamas šią biografiją, rémiausi išimtinai V. Šaulio autobiografijomis, jo kadru įskaitos asmens lapu ir kita V. Šaulio archyvo medžiaga.
3. Autobiografija, 1967.11.23. Autobiografija, 1967.12.14 Iš V. Šaulio archyvo [toliau – archyvas].
4. Autobiografija. 1967.12.14 Iš archyvo.
5. Laiškas Užvenčio kraštotyrininkui Vytautui Rimkui. 1975.06.20. Iš archyvo.
6. ŠAULYS, V. *Dubysos saulėtekiai*. Pirmas eileraščių rinkinys. 1929–1940. Šiauliai, 1940.
7. Kraštotyros veiklos sąrašas. 1967.12.05. Iš archyvo.
8. Lietuvos archeologijos bibliografija. 1782–1998. Sud. A. Tautavičius. Vilnius, 2000, p. 670 [čia, pavardžių rodyklėje, nurodant V. Šaulio publikacijas, identifikuotas veikalo tekste, yra klaidų – A. S.].
9. Kraštotyrinės...
10. Žr. žemiau negatyvų juostų sąrašą: Nr. 15, 19, 29.
11. Įdomu pažymėti, kad V. Šaulys, buvęs aktyvus sovietų valdžios šalininkas, nebuvo komunistų partijos narys (žr. ši asmens lapą).
12. V. Šaulio priašas: „Čia, prie Trakų – Rudiškių kelio, iškirstam miškui atminti, miško kirtėjai pastatė iš storiausios pušies stuobrio koplytėlę. Miškas buvo kertamas lenkų ponų laikais“. Iš archyvo. Piešiniai.
13. Juostos lengvai pažeidžiamos, todėl jų turinys (išskyrus Žvėryno akmens kadrus) netyrinėtas ir čia neanalizuojamas.
14. Žvėryno akmuo, keturi skirtinti kadrų, – vienas iš jų, redakcijos perkadruotas, buvo paskelbtas „Mūsų gamtos“ žurnale (1965, Nr. 9, p. 33).
15. Žvėryno akmuo, du skirtinti kadrų. Adolfo Tautavičiaus straipsniui „Ženklai akmenyse“ (paskelbtas „Mokslo ir gyvenimo“ žurnale 1966 m., Nr. 12) padarė dar penkis kadrus, kuriuose gerai matyti ir mediniai poliai, buvę prie Žvėryno akmenų voros (še negatyvai saugomi Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyve, jų Nr. 19181).

ACQUAINTANCES

Vladas Šaulys' (1902–1977) Archive

Aleksandras STABRAUSKAS

STABRAUSKAS introduces a little known and not yet duly acknowledged regional studies' specialist Vladas Šaulys. Having researched his archive, Stabauskas thinks that despite Šaulys' leftist beliefs and complicity with the Soviet government, he did a lot in the field of regional studies. Among others, he safeguarded pictures of wooden house decorations in one of the most interesting Vilnius quarters, Žvėrynas, different mythological stones and information about them.

Ankstų ir saulėtą 2008 metų rugpjūčio 1-osios rytą nustojo plakusi žymaus Lietuvos choreografo, tautinių šokių kūrėjo ir puoselėtojo, Klaipėdos universiteto Menų fakulteto Choreografijos katedros įkūrėjo ir ilgamečio vadovo, profesoriaus Juozo GUDAVIČIAUS širdis.

Gyvenimas šokio ritmu

Ilgas, gražus ir prasmingas prof. Juozo Gudavičiaus gyvenimo ir kūrybos kelias.

Juozas Gudavičius gimė 1926 m. gruodžio 15 d. Martyniškyje, Ukmergės rajone. Tėvams persikėlus į Ukmergę mokoši gimnazijoje, tačiau brandos atestatą išgijo jau gyvendamas Vilniuje.

Šokti Juozas Gudavičius pradėjo 1940 m. Vilniaus 3-osios gimnazijos šokių kolektyve, tačiau rimčiau su šokiu susidūrė 1944–1945 metais dirbdamas fizinio lavinimo vadovu Vilniaus amatų mokykloje, ten jam kartais tek davoto atsistoti ir prieš šokių kolektyvą.

1946 m. pradžioje Juozas Gudavičius buvo priimtas į Dainų ir šokių liaudies ansamblį (dabar „Lietuva“) šokėjų gretas.

Prof. Juozas Lingys, ilgametis valstybinio dainų ir šokių liaudies ansamblio „Lietuva“ vyriausasis baletmeisteris, apie Juozą Gudavičių rašė: „Aš savo prisi minimuose aiškiai matau pirmuosius jo šokio žingsnius, ryškų augimą ir vaikų žydėjimą. Per dvi tris savaites jis paruošė net keturis šokius, o 1946 m. balandžio 25 d. jau dalyvavo liaudies ansamblio koncerne. Labai vykės debiutas nulémė naują profesiją – nuo geružės 1 dienos jis buvo oficialiai priimtas šokėju“.

Dirbdamas ansambllyje, Juozas Gudavičius 1947–1950 metais vadovavo Vilniaus amatų mokyklos šokių kolektyvui, 1950–1956 metais – Vilniaus universiteto dainų ir šokių ansamblio šokėjams.

Kūrybinė valstybinio ansamblio „Lietuva“ atmosfera, darbas mėgėjų šokių grupėse bei ansambliuose traukė Juozą Gudavičių išbandyti ir kūrybines jėgas. 1951 m. jis sukūrė pirmajį šokį „Klumpakojis“, kuris ir dabar dar nesuklupdamas keliauja per scenas. 1955 m. choreografas sukūrė lyrišką vestuvinį šokį „Rezginėlė“ ir įrodė, kad turi neabejotiną kūrėjo talentą. Mūsų laikais jo kūriniai – lietuvių tautinio šokio aukso fondas.

Nuolatinis jauno baletmeisterio troškimas profesiskai tobuleti 1956 m. Juozą Gudavičių atvedė į Maskvos teatro meno instituto Baletu režisūros skyrių.

1961 m. Valstybiniame akademiniame (dabar nacionalinis) operos ir baletu teatre Juozas Gudavičius apgynė diplominį darbą – pastatė F. Jarulino baletą „Šurnalė“ ir su pagyrimu baigė institutą. Jam buvo suteikta baletmeisterio-režisieriaus kvalifikacija. Tai ne vienintelis kūrybinis jo darbas baletu scenoje. Kiek vėliau, 1969 m., su L. Navickyte M. K. Čiurlionio meno mokykloje mažųjų atlikėjų ir žiūrovų džiaugsmui pastatė A. Kleinickio baletą „Beširdis“.

Baigęs studijas Maskvoje, Juozas Gudavičius toliau dirbo valstybinio ansamblio „Lietuva“ baletmeisteriu, vienerius metus (1965) vadovavo Kauno muzikinio teatro baletu trupei, keturioms operetėms – A. Šcherbakovo „Tabokinis kapitonas“, F. Lou „Mano puikioji ledi“, J. Strauso „Venecijos naktis“ ir A. Novikovo „Kamil“ – pastatė šokius. Išmégino jėgas ir dramos teatro scenoje. Vilniaus rusų dramos teatre pastatė šokius K. Vitlingerio spektakliui „Žmogus ir žvaigždė“, Vilniaus akademiniame dramos teatre – V. Tokarevo pjesei „Sąžinė“, Kauno dramos teatre – J. Avyžiaus „Kaimas“

Juozas Gudavičius

kryžkelėje“, Klaipėdos dramos teatre – J. Grušo „Barbora Radvilaitė“, Žemaitės „Marti“ ir K. Donelaičio „Metai“.

Tuo metu Juozas Gudavičius sukūrė keletą šokių ir estradiniams kolektyvams, dirbo pedagoginį darbą M. K. Čiurlionio meno mokyklos Choreografijos skyriuje, ten „Lietuvos“ ansamblui parengė pirmuosius profesionalius šokėjus, nepamiršo ir liaudiško šokio, kurių juos ne tik scenai, bet ir Dainų šventėms. O kur dar apžiūros, konkursai, kūrybinis darbas mėgėjų šokių ansambliuose, respublikinėse, moksleivių bei Baltijos šalių studentų dainų ir šokių šventėse.

1967 m. Vilniaus pedagoginiame institute (dabar Vilniaus pedagoginis universitetas) buvo įsteigta Choreografijos katedra, kuri pirmą kartą Lietuvos kultūros istorijoje pradėjo rengti choreografus su aukštuoju išsilaviniimu. Katedrai vadovauti buvo pakviestas Juozas Gudavičius. Tada jis paliko „Lietuvos“ ansamblį ir atsidėjo pedagoginiam darbui. 1971 m. Choreografijos katedra buvo perkelta į Klaipėdą ir tapo steigiamos naujos aukštosioms mokykloms (dabar Klaipėdos universitetas) branduoliu.

Stebuklus kuria didelis darbas, sušildytas tarpusavio pasitikėjimo, pagarbos ir meilės pasirinktam tikslui. Juozas Gudavičiaus kūrybingumas, pedagoginis taktas, atsidavimas darbui uždegė visus. Netrukus į choreografinio gyvenimo verpetą įsitraukė pirmieji katedros auklėtiniai, suskambėjo jaunaviškas vokalino choreografinio ansamblio „Vétrungė“ repertuaras, kiek vėliau žérinčiomis spalvomis suspindo istorinio šokio ansamblis „Saltanda“. Juozas Gudavičiaus kūrybos kraitė Klaipėdoje pasipildė naujais šokiais. „Vétrungėje“ buvo sukurta nuotaikinga „Apaščios polka“, lyriškas „Priegalvėlis“, iškilmingas „Pasisveikinimas“, žaismingieji „Grybautojai“, „Žiedo dalinimas“, „Gėlių kadrilis“, polka „Op – op“ ir kiti.

Dirbdamas pedagoginį darbą niekada nenutraukė ryšių su platesniu Lietuvos choreografijos gyvenimu. Juozas Gudavičius – dyvlikos respublikinių Dainų švenčių, aštuonių Baltijos šalių studentų švenčių „Gaudeamus“, trijų respublikinių Moksleivių dainų švenčių Šokių dienų vyriausiasis baletmeisteris, meno vadovas ar režisierius, pirmininkas. O kur dar kiti respublikiniai renginiai, Vilnius, Kauno, Klaipėdos miestų dainų šventės, Jūros šventė, seminarai, apžiūros ir konkursai!

Juozui Gudavičiui už Dainų švenčių Šokių dienos ir Ansamblų vakaro choreografinį sprendimą penkis kartus buvo paskirtos Lietuvos kultūros ministerijos choreografijos premijos, 1986 m. – valstybinė literatūros ir meno premija, 1997 m. – prof. J. Lingio premija. Visa kūrybinė veikla įvertinta Lietuvos liaudies artisto garbės vardu (1985) bei Lietuvos valstybine premija (1986), už pedagoginį darbą suteiktas profesoriaus vardas (1982). 2004 m. prof. Juozui Gudavičiui Lietuvos respublikos Prezidentas iškilmingai įteikė ordiną „Už nuopelnus Lietuvai“, o 2007 m. jam buvo suteiktas Klaipėdos kultūros magistro vardas.

Tarp prof. Juozo Gudavičiaus auklėtinų yra keli šimtai Choreografijos katedros absolventų, kuriems jis perteikė šokio kūrimo paslaptis, skiepijo meilę šokui ir žmogui. Ketvirtį amžiaus prof. Juozas Gudavičius vadovavo Choreografijos katedrai ir jos meniniams kolektyvams. Ir dabar joje dirba šokui ir giminai mokyklai ištikimi pedagogai, kurių dauguma – Profesoriaus mokiniai.

Prieš porą metų Profesorius pasitraukė iš aktyvios pedagoginės veiklos, tačiau niekada nenutraukė ryšių su Choreografijos katedra. Prof. Juozui Gudavičiui visada buvo smalsu matyti, kaip dirba jo jaunesnieji kolegos, kokie studentai susirinko studijuoti šiemet ir kokie bus kitąmet, kokios aistros verda kūrybinio darbo baruose. 2006 m. vasarą Tartu (Estija) vykusios Baltijos valstybių studentų šventės „Gaudeamus – XV“ Lietuvos delegacijos kūrybinės grupės gretose visiems buvo malonu matyti kupiną energijos prof. Juozą Gudavičių, kurio garsiosios „Rezginélės“ raštus pynė 358 šokėjai iš visos Lietuvos.

80-ajį gimtadienį prof. Juozas Gudavičius sutiko apsuotas auklėtinų ir kolegų, o jo kūrybinės veiklos 60-mečis Klaipėdoje buvo pažymėtas tarptautiniu tautinių šokių grupių ir ansamblų konkursu-festivaliu „Klumpakojis – 2006“. Šio konkurso iniciatorius – taip pat prof. Juozas Gudavičius. Jo, kaip ir ankstesnių (2001, 2003) konkursų, karaliumi buvo neprilygstamo žaismingumo „Klumpakojis“, džiuginantis žiūrovus, atlikėjus, jaunąjį choreografų kartą skatinantis naujiems kūrybiniams ieškojimams.

Laimingas turėjo būti žmogus, visą gyvenimą skriejės šokio ritmu... Palydėti prof. Juozą Gudavičių į amžinojo poilsio vietą Vilniuje, Antakalnio kapinių menininkų kalnelyje, susirinko gausi šeima – jo kūrybos gerbėjai, kolegos, bičiuliai ir auklėtiniai. Kaip testamentas visiems mums liks Profesoriaus darbai ir žodžiai: „Lietuvių tautinis šokis – gėlė, kurią reikia auginti, nuolat prižiūrėti, ir tik tuomet ji pražys ne vienkartiniu žiedu, o ištisu gėlynu“.

Almutė GRAŽULIENĖ

*IN MEMORIAM**Living in the Rhythm of a Dance*

Almutė GRAŽULIENĖ

Lithuania has lost the famous choreographer, teacher and creator of folk dances for stage, Professor Juozas Gudavičius. For a long time Gudavičius worked at the state song and dance ensemble *Lietuva*. He then went on to become Head of the Choreography Department at the Vilnius Pedagogical University and proceeded with the same position at Klaipėda University, as soon as it was founded. His most popular dances *Klumpakojis* and *Rezginélė* are still performed at Song and Dance Celebrations, to which he would contribute to a lot. He is buried in Vilnius, Antakalnis Cemetery, on the Hill of the Artists.

*Žmogus – tarsi vėjo dvelktelėjimas,
Jo dienos – tarsi dingstantis šešėlis. Ps 144*

Dovydas TERESIUS

1989–2008

Tyla namuose, ilsisi peiliai ir kalteliai, baltuoja pas-kutiniosios skulptūros, kurių neaprengs polichromi-jos rūbai, kurios jau nesužérės spalvomis. Nes néra-to, kuris jas išdrožė ruošdamasis „Aukso vainiko“ kon-kursui. Mirties šuoras nusiaubė Teresių namus Gar-liavoje, nusinešdamas jauniausiąjį sūnų, medžio dro-žėją ir karį savanorį.

Néra Dovydo Teresiaus, kurio gyvybė užgeso šal-tame tvenkinio vandenye per savanorių karių praty-bas. Sukrésti buvo ne tik draugai, bičiuliai, meistrai,

krūptelėjo, rodos, visa Lietuva, – ar įmanoma žūti tai-kos metu, per pratybas...

Minios žmonių susirinko į Kauno Igulos bažnyčią atsi-seikinti su jaunu, talentingu ir jau spejusiu pagar-séti meistru, kareivéliu, savo noru išėjusi tarnauti Té-vynei. Nekalbu apie tėvų skausmą – žodžiai pernelyg banalūs, gali tik tyliai nusilenkti jų dvasios tvirtybei, ju tikéjimo šviesai. Šitos tvirtybés, skambiais žodžiais nedeklaruojamos, dvasia išaugo ir brendo Dovydas – kaip menininkas, kaip asmenybė. Tarsi ažuoliukas plačia-

Dovydas Teresius plenere Rokiškyje 2007 m. Dalios Kiukienės nuotrauka.

šakio ažuolo paunksmėje, tėvo, žinomo skulptoriaus, kryždirbio Adolfo Teresiaus globojamas. Jam, atrodo, buvo skirta tėsti ir tėvo darbus. Deja...

Dovydas drožė nuo mažumės, nuo ketverių metų. Paūgėjės dalyvavo įvairiose parodose, – jų suskaičiuota net 26-ios. Apie šimtas skulptūrų – namuose. Didžioji jų dalis yra pabuvojusi įvairiose parodose, kai kurios publikuotos kataloguose. Nuostabą kėlė vaiko, paskui paauglio, jaunuolio meninio mąstymo savitumas, brandi drožyba, gilios vidiunės sąsajos su paveldo tradicijomis. Neatsitiktinai dauguma Dovydo darbų – tradiciniai sakralinio turinio kūriniai. Su jais jis debiutavo ir L. Šepkos medžio skulptūrų konkurse 2000-aisiais. Diplomas už geriausią debutą mažai tepasako apie tais metais eksponuotą jo kolekciją, kuri savo vientisumu, išraiškingumu sužavėjo komisiją. Net keturis kartus yra dalyvavęs Prakartelės konkurse, kurį rengia Rokiškio krašto muziejus. Prakartelė, šis specifinis liaudies skulptūros žanras, buvo jam artima. Dovydo prakartelėlių yra įsigiję Lietuvos nacionalinis muziejus ir Rokiškio krašto muziejus. Parodos, konkursai padarė jį žinomą, atpažįstamą iš tipažo, drožybos manieros.

Ne mažiau sėkmingai Dovydas yra dalyvavęs įvairiuose medžio drožybos pleneruose, kurdamas dekoratyvių ir monumentalias skulptūras bei kompozicijas. Jam jau netrūko meistriškumo, meninės išmonės ir jėgų įveikti tokią kietą medžiagą kaip ažuolo rąstas. Padėdavo tėvui, kai šis statydavo savo paminklus.

Medis Dovydai buvo toks svarbus, kad ir profesiją pasirinko susijusi su medžiu – Kauno taikemosios dailės mokykloje mokési baldininkystės.

Ne mažiau negu medis traukė kario dalia: ją išmégino Šaulių sajungoje, pelnydamas pagyrimo raštų, apdovanojimų. Medžio darbai, karinės pratybos su-

Dovydas Teresius. Prakartelė. 2005 m. Dariaus Baltakio nuotrauka.
Dovydo Teresiaus skulptūros Teresių namuose. Alės Počiulpaitės nuotrauka.

brandino ir fiziškai. Stodamas į Krašto apsaugos savanorių pajėgas, buvo sudarės trejų metų sutartį. Tarnavovo rinktinės štabo aptarnavimo kuopos žvalgų būryje. Savanoriu Dovydas tapo ne nuotykių ieškodamas, – jis norėjo tarnauti Tėvynei.

Suolo „Paukščių laivas“ fragmentas. L. Šepkos parkas Rokiškyje. Alės Počiulpaitės nuotrauka.

Tai buvo kuklus jaunuolis, nemégės išsišokti, pasipuikuoti savo gabumais, savo jėga. Jo kuklumą, tarsi nenorą išsiskirti iš kitų liudija ir tai, kad nemėgo fotografiotis – individualios portretinės nuotraukos taip ir nepavyko surasti. Fotografijose tik tarp kitų: draugų, meistrų, šeimos... Buvo mylimas kaip tik dėl kuklumo, paprastumo, kažkokios tokio amžiaus vaikiniui nebūdingos vidinės ramybės, susikaupimo ir rimties. Tai gal buvo nulemta charakterio, bet gal labiau žinojimo, ką turi daryti, kaip gyventi. Be susikaupimo, įsi-klausymo į save, į aplinką, į kitus žmones nejmanoma jokia kūryba, o be įsimystymo į Tėvynės istoriją, jos likimą, praeitį ir ateities kontūrus – savanorio kario kelias. Nepažeisdamas tos rimties, jis skubėjo gyventi, dirbtį, todėl tiek daug ir padarė.

„Perkūnas, trenkdamas į medžių kuokštą, visados pasiskiria aukščiausiajį. Giltinė, įsisukus į žmonių būrelį, kerta dažniausiai geriausiajį. Kodėl taip atsitinka su perkūnu – žinau, bet apie mirtį?...“, – rašė Šatrijos Ragana. Dešimtys kodėl iškilo ir Dovydo mirties akiavaizdoje.

Žinome, kad žmogaus gyvenimas su mirtimi nesibaigia, jis tik pasikeičia, sustiprindamas mirčiai nepavaldų dvasinį ryšį. Mirtis taip stipriai atskleidžia tikrąjį žmogaus vertę ir gyvenimo žemėje prasmę, kad daug ką pakeičia ir žemėje.

Toks trumpas Dovydo gyvenimas, galima sakyti,

tik paviešėjimas šiame pasaulyje, gali daug pasakyti ir rodo pavyzdį jaunimui, ypač nerandančiam idealų, nematančiam gyvenimo prasmės. Tai paliudijo ir minios, susirinkusios jo palydėti, susimastyti prie nedidelės parodėlės, atspindinčios jo, kaip menininko ir kario, keilią. Mediniai kareivėliai L. Šepkos parke Rokiškyje, išdrožti ir pastatyti jo atminimui per plenerą, kuriami ir pats turėjo dalyvauti, tarsi sargybiniai tų idealų ir principų, kuriais gyveno Dovydas. Gal tai ir yra svarbiausiųs atsakymas į graužiantį klausimą – kodėl?

Alé POČIULPAITÉ

IN MEMORIAM

Dovydas TERESIUS

1989–2008

Paying her lasts respects to the young wood carver Dovydas Teresius who, serving in the Lithuanian army as a volunteer, was unexpectedly killed during training, Alé POČIULPAITÉ remarks that a lot of young people could have learnt modesty, diligence and inner peace from him. He started carving wood at the age of 4 learning from his father, the famous folk master Adolfas Teresius and, according to Počiulpaité, was extremely talented at it. The collection he had made for the L. Šepka competition won the jury over, but because of the young age they could have only awarded him with the best debut diploma, while the collection was worth so much more. He would have made a fine artists, alas, she says.

2008 metais liepos 1–6 dienomis Vilniuje nuskambėjo devynioliktas „Balticos“ folkloro festivalis, nuo 1987-ųjų rengiamas pamečiui Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje. Šio tema – „Svečiai, svečiavimasis, vaišės“. Rengėjas – Lietuvos liaudies kultūros centras. Svečiavosi dešimt užsienio kolektyvų: *Zemgali* iš Latvijos (vad. Velta Leja), *Hiospun* iš Estijos (vad. Sirje Osipov), *Silska muzyka* iš Ukrainos (vad. Irina Slavčiuk ir Viktor Kavalčiuk), ansamblis iš Artsakh'o (Kalnų Karabacho) (vad. Slava Apresijan), *Siogirdo* folkloro ansamblis iš Vengrijos (vad. Scilla Harvath), *Mioritza* iš Rumunijos (vad. Vartalomei Todeci ir Felicia Pantelimon), Graikų šokio ir tradicinės kultūros centro ansamblis iš Atėnų (vad. Kostas Sachinidis), *Larisos* šokių grupė (vad. Olikjonomon Foteini) iš Graikijos, trupė *Reda Troupe* (vad. Ehab Hasan Husein) iš Egipto, folkloro šokių ir dainų grupė *Minho* iš Portugalijos (vad. Jaaquim Manuel Pinto). Svečius priėmė, patys buvo dainingi, vaišingi ir šviesūs – bene pussimtis Lietuvos folkloro ansambliai: *Ažušilių* (Biržų r.), *Dainoriai* (Radviliškio r.), *Diemedis* (Kalvarija), *Gastauta* (Rokiškis), *Gegutala* (Kauno r.), *Giedružė* (Neringa), *Gražupio* ir *Šilojų* folkloro ansamblis *Lankupa* (Vilkaviškio r.), *Lazdinių-Adutiškio* folkloro ansamblis (Švenčionių r.), *Marcinkonių* folkloro ansamblis (Varėnos r.), *Margutis* (Panevėžio r.), *Mosėdis* (Skuodo r.), *Nedzingė* (Varėnos r.), *Radasta* (Trakai), *Salako* kapela (Zarasų r.), *Savingė* (Širvintų r.), *Seklyčia* (Kėdainių r.), *Stadafelė* (Druskininkai), *Sūduviai* (Vilkaviškis), *Šeduva* (Radviliškio r.), *Taduja* (Kelmė), *Vaisgamta* (Plungės r.), *Verdainė* (Šilutė), *Verpeta* (Kaišiadorys), *Žaisa* (Kaunas), *Žibinyčia* (Marijampolė), Vilniaus folkloro ansambliai – *Dijūta*, *Dolija*, *Duja*, *Griežikai*, *Jorė*, *Nalšia*, *Poringė*, *Radasta*, *Ratilio*, *Saugės*, *Spiečius*, *Ūla*, *Versmė*, *Vilnelė*, *Virvytė*...

Džiaugsmo jums! 2008-ųjų „Balticą“ prisimenant

Su festivalio kūrybinės grupės vadove Jūrate ŠEMETAITE, grupės vadovės pavaduotoja Vida ŠATKAUSKIENE, nare Nijole MARCINKЕVIČIENE, Liudvikui GIEDRAIČIUI
beklausinėjant, berašinėjant, bandome aptarti šios šventės rūpesčius ir vaisius.

Jau ir po „Balticos“ festivalio „Svečiai, svečiavimasis, vaišės“. Esate iš tų, kurios tiesiogiai rengėte, puoselėjote jį, rūpinotės dvasia jo ir kūnu. Ar svarus gi, prasmingas jūsų sielose liko tas darbas?

N. M. Liudviko klausimai netikėti...

V. Š. Galvojom, tarėmės, dirbom, be abejo, džiaugėmės galimybe dirbtī.

Taip klausiu, nes jei patys nepatirtume džiaugsmo dirbdami savo darbą, kaipgi teiktume tą gérį kitiams...

Paslaptingas man tas jūsų darbas. Sakyčiau, lyg milžinišką senovinę „katarinką“, rylą kalat, styguojat. Neaišku, kokių rūpesčių daugiau – kūrybinių, techninių, organizacinių? Paskui tereikia „sukt rankeną“ – ir groja. Jūsų atveju né tos „rankenos“ sukt nereikia: ateina laikas – pati ryla ima skambet... Vertinant pagal triūso pobūdį, pasiruošimą – kaip, iš ko sukauptas, sulipdytas „Balticos“ festivalis?

J. Š. Tuo požiūriu didžiausią, sudėtingiausią dalį sudaro užsienio folkloro grupių paieškos. Labai daug ilgo susirašinėjimo, pageidavimų aiškinimo, net atkakliaus reikalavimo, kol gauni tai „rylai“ tokią „stygą“, kokios nori, kuri paskui nenuviltų. Ypač sunku šnekėtis su oficialiomis šalių institucijomis. Kiti net nežino, kur ten jų kokie amatų centralai, autentiško folkloro grupės. Tarkim, Egiptas: turi reprezentacinį ansamblį, ji visiems festivaliams pirmiausia ir siūlo.

O jums to, aišku, nereikia!..

J. Š. Būtent. Daug kas fonogramomis naudojasi. Aiškinam: to niekad nebuvó ir nebus mūsų festivalyje. Nuolat kalbam apie autentiškumo būtinybę... Gaila, kad ši kartą meksikiečiams nepavyko atvažiuoti, būtų buvę daugiau spontaniškumo, kokio vis norisi tokiuose festivaliuose. Tačiau užsienio ansambliai paletė ir šiame buvo įvairiaspalvė. Vieni kolektyvai folklorą suvokia kaip ir

Sereikiškių parko mažojoje scenoje koncertuoja latvių folkloro ansamblis „Zemgali“ (vadovė Velta Leja).
Festivalio „Baltica – 2008“ vakaronė Sereikiškių parke.

mes, kiti labai savaip – pabaigos koncertas, sakyčiau, švytėjo kupinas gražiausią spalvą ir prasmių. Palygindami su daugeliu festivalių kitose šalyse, matome, kad dažniausiai niekas ten tiek širdies nejdeda, neteikia tiek energijos būtent turiniui: kad dainos, šokiai atsirastų tam tikrame tradicinės kultūros kontekste, kad nebūtų tik koncertavimas.

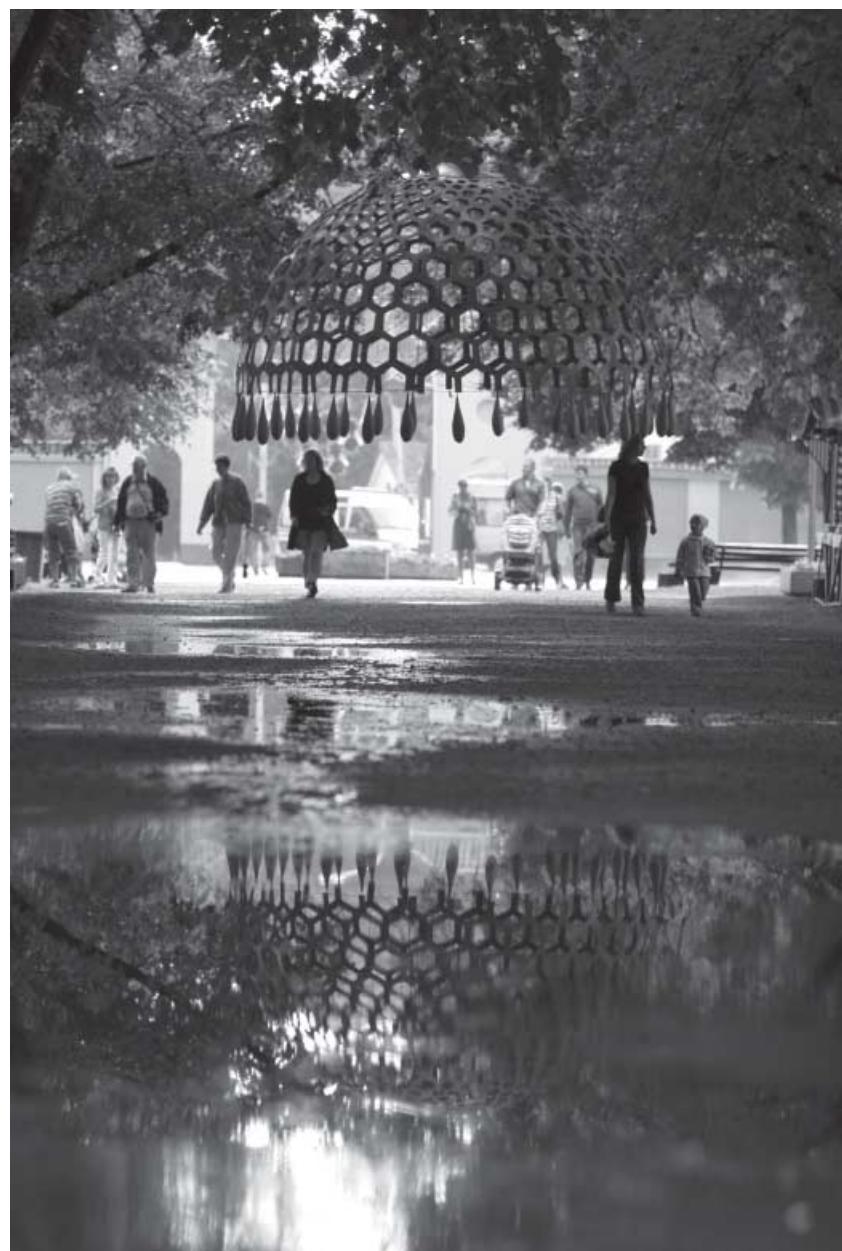
V. Š. Noriu grįžti prie pirmosios klausimo dalies. Rengiant šventę – rutinos su kaupu ir tos „rylos“ stogelių, varžtelio daugybę, visus reikia susukioti, sustyguoti: scenos, atributika, reklama, įgarsinimai... Bet ir kūrybai, „grojybai“ – begalinė erdvė. Mūsų festivaliuose nusistovėjo tradicija šventei suteikti temos pagrindą, jungiamają sritį. I ją įsigilinam – taip turim progą aktualizuoti, atskleisti visuomenei mūsų kultūros giluminius dalykus ir svariai ištarti apie mus pačius, lietuvius. Esam esmingi žmonės nuo pat savo etnoso susiformavimo ir nebijom visais būdais, visomis formomis tą teigti... Svečio tema galėjom kuo puikiausiai paliudyti, kad esam ir pažangūs, ir atviri, ir demokratiški, mokam gerbti „kitokį“, o svarbiausia – ir save (!). Jausti savigarbą, o ne vien saviplaka guostis... Svečio kultūrinis dėmuo visame pasaulyje labai reikšmingas. Tai universalija, jungianti visus žmones. Ta prasme esame nė kiek neprastesni už kitus – gilūs ir gražūs, reikia tik atskleisti. Kai turi temą, impulsą, idėją – atviras kelias kūrybai: svečiai atvažiuoja, – priimk, sutik, pavaišink, pamylék, išleisk... Tų dalykų savitumo ir mūsų kultūroje apstu, renginio kontekste visi jie gražiai tiko.

Kur svečiai – savaime ir vaišės. Bet čia slypi problemos opumas. Vaišinti reikia, tačiau svarbiausia juk ryšys, santykis su svečiu: kaip pasitinki, priimi, suteiki sąlygas svečiui atskleisti, pažinti, patirti, praturtėti. Kaip pats jį pamatai, parodai kitiems... Manau, pukus jiems buvo bendras išėjimas į Vilnių, ējimas miestu: pamatyti, pasirodyti. Gerai taikési jie ir prie mūsų programų, važiavo į Lietuvą, pabaigoje gražiai juos išleidom, lauktuvių įteikém, iki vartų palydėjom su dainomis. Manyčiau, buvo jauku, prasminga ir nuoširdu.

N. M. Temos sumanytojai norėjo parodyti, kad tradicinėje kultūroje valgymas susijęs ir su apeiginėmis praktikomis. Kiekvieną išskirtinį įvykį bendruomenėje „palydi“ vaišės. Ne valgių gausa, įmantrumas svarbu. Vaišių esmė – simboliskumas ir sakralumas. Ta prasme, šventės tikslas buvo labai puikus. Kitas dalykas – kiek mūsų svečiai visa tai perprato, pajuto...

Ar jie patys atsiliepė į temą?

J. Š. Kai kurių šalių ansambliai – taip. Tarkim, vengrų vestuvinėje programe buvo akcentuojami būtent apeiginiai vaišių momentai, latviai vaišes siejo

Festivalio „Baltica – 2008“ akimirkos.

su kalendorinių švenčių, Lyguo, apeigomis, estai – su darbo pabaigtuvii tradicijomis...

V. Š. Svečiai ruošė savitus patiekalus – gamino, vaisino. Daug kas atsivežė tradicinių gérimų.

N. M. Daugelis jų viską turėjo atsivežę. Egiptiečiai net savo mėsos, kiti – lešių, avienos, prieskoniu – visko, kas jų krašte tradiciška.

J. Š. Atvykėliams tai, aišku, sukelia papildomų sunukumų, jie gauna nemažai „užduočių“, kai kurie net nusistebi, kad kitur nėra tokią reikalavimų. Tačiau papildomos programos (tradicinės virtuvės, amatų demonstravimas) ansamblius savaip „užveda ant kelio“, pastumėja atkreipti dėmesį į savo šalies vieną ar kitą tradicinės kultūros sritį, kad pademonstruotų atvykėj į svečius. Juk ilgainiui „Balticos“ festivalis pakrypo taip,

Baltojo baltų stalo vaišės.

Dervišo šokj atlieka Egipto folkloro grupės „Reda troupe“ (meno vadovas Ehab Hasan) dalyvis.

kad įvairių tautų folkloro kolektyvai Sereikiškių parke liudyti savo šalies tradicinę kultūrą. Folkloro renginiui suteikus temą, kontekstą, niekas „nepakimba ore“, veiksmai „atranda savo vietą“, loginj pateisinimą, liaudies dainos nušvinta naujom spalvom. Tai svarbu jas populiarinant. Šiandien tradicinė kultūra daugeliui, ypač vaikams, jaunimui – nelabai suprantama, „kita kalba“. Turime ieškoti būdų, kaip tradicinį folklorą įtaigiau, svariau pateikti. Temos sumanymas yra gerai ir šviečiamaja prasme – suteikia ne tik postūmį įsigilinti į kurią nors tradicinę sritį, bet ir puikią galimybę matyti (vertinti) save tarp kitų. Tai brandina savosios tradicinės kultūros vertės suvokimą...

V. Š. Noriu pasidžiaugti folkloro ansambliais iš Lietuvos, padėkoti: jie ypač gražiai dalyvavo. I folkloro renginius kolektyvai tuščiomis rankomis niekada nevažiuoja, tad ir ši kartą juo labiau turėjo puikiausių vaišių, priderančių pasirinktai programai – krikštynų, vestvių, talkų... Patys gamino savo krašto patiekalus, vaišino. Įsitikinom: užstalės tema Lietuvoje dar gyvybinga. Tai viena iš situacijų, kai iki šiol viskas tebevyksta tradiciškai. Švenčių vaišės gyvos iki šiol. Ta prasme festivalio idėja gerai sutapo ir su gyvaja tradicija, nieko nereikia atkapstinėti iš užmaršties, o tik paliudyti scenoje, kuo gyvenam...

J. Š. Kiekviena tauta turi vaišių tradicijas. Tai universalė tema, todėl lengva buvo visiems.

N. M. Beveik visi svečiai atsivežė nacionalinio gērimo... O estai virė putrą į raugintą pieną iplakdami miltų. Puikus tradicinis vasaros patiekalas! Graikai surašė sąrašą: reikalingas didelis pipiras, didelis česnakas, didelis kopūstas... Vien iš to akivaizdu, kokie geri jų patiekalai, kaip gausu virtuvėje daržovių... Arménams rūpėjo šašlykai: daug geros mėsos, kepti baklažanai, kepti gražiausiai pomidorai... Apie kiekvienos tautos folkloro ansamblį galėčiau pasakyti: didžiausia pagarba savo patiekalamams, kultūrai. Daug, gražu, savita, tikra! Tema pasirodė esanti labai dékinga, o ir atskleisti galéjo puikiai, nes festivalij dosniai rémė, puikias sąlygas gaminti suteikė „Marceliukės klėtis“. Esame dékingi ir Žemės ūkio ministerijai, kurios dėka galėjome būti išties vaišingi.

Tai nemenka dalimi, matyt, lémé ir „Baltojo stalo“, to bene pagrindinio, esminio festivalio akcento „pilnesnio“ įsikūnijimo galimybę... Kaip kilo tas sumanymas, kaip jūs aiškinat tokio stalelio prasmę?

N. M. Pirmasis impulsas – nuo „žodžio“: „Baltica“, „Baltijos jūra, balta, prie Baltojo stalo sutinkami svečiai, prie išskirtinio, ne kasdienio pilko. Juk baltumas, balti patiekalai simbolizuoją gausą, gerumą, šviesą. Dauybė apeigų, papročių susiję su baltumu: rugiaptūtei

Rotušės aikštėje koncertuoja latvių folkloro ansamblis „Zemgali“. Smuiku griežia vadovė Velta Leja.

baltai rengtasi, kad duona, pyragai būtų balti, rugpjūtę baigtų reikia, kol dar saulė. Balti sūriai – sotumo, gausos ženklas... Vestuvėse didžiausią simbolinę prasmę, vertę turėjo būtent baltų pyragų, baltų sūrių stalai. Besistengiantys pakenkti raganiai siekia visa paversti juodais (susieti su chtoniškuoju, „prastu“ pasauliu, kuriamo nėra svečių, svetingumo, gerumo, saulės)... Baltasis stalas – Eglės Plioplienės idėja.

J. Š. Prie to gražiai derėjo scenų apipavidalinimas. Rytas Belevičius subtiliai „pagavo“ festivalio dvasią, idėją: koriai, bitės, medus... Užuomina pirmiausia į bičiulystę. Koriai – ir atskirumo, ir vienybės simbolis: kiekvienas turi savo narvelį, visi kartu – didžij korj... Medaus lašai mirgėto mirgėjo scenoje...

N. M. Tradiciškai – vaišės neįsivaizduotos be medaus.

Festivalio „Baltica – 2008“ vakarėlė Sereikiškių parke. Egiptiečiai kartu su publika šoka tradicinius liaudies šokius.
Keiči'o Kagi'o nuotraukos.

Daug „Balticų“ matėte, patyrėte Latvijoje, Estijoje, Lietuvoje. Ar galite aptarti jų skirtybes, panašumus, pri Valumus, ko vieni iš kitų mokėtés?

V. Š. Mūsų „Balticose“, minėjau, svarbiausia turėti jungiamąją idėją, siekti ją tinkamai įkūnyti. Neapsiribojama vien koncertinėmis programomis, svarbu amatai, papročiai... Sunkūs tai dalykai, bet ir džiaugiamės jais. Kartais pasigirsta lyg ir priekaišto žodžiu: tas pats ir tas pats, nieko naujo nesugalvojat, nesumanot. Mes neturim tikslą prasimanyti išorinio naujumo. Svarbiausia išsaugoti, atskleisti tradicinės kultūros vidinį gilumą. Toks mūsų, sakytum, idėjinis pamatas labai artimas ir latviams. Jie taip pat nuosekliai siekia numatyto temos įkūnijimo – nuostabiausiai būdais, pastebėjimais, patyrimais, gebėjimu tai pateikti menine forma, viską gerai apgalvodami. Estų „Balticos“ labiausiai „festivalinės“, tauriausia prasme. Tačiau ir ten stengiamasi į pasirinktą sritį kreipti daugiau dėmesio: kostiumų parodos, instrumentų demonstravimas...

Antra vertus, šių trijų šalių folklorinės sąlygos gerokai skiriasi. Mes Lietuvoje turime ištisies daug folkloro renginių, festivalių. Turime Dainų šventės Folkloro

dieną, kurioje taip gausu besidžiaugiančiųjų savo tradicinė kultūra. Latviams ir estams „Baltica“ – bene vienintelė. Tad stengiasi surinkti kuo daugiau savų kolektyvų, dažnai ir vidutinių.

N. M. O mes svečiui daugiau dėmesio skiriame, vis svečią labiau akcentuojame, žiūrim, kad jis atskleistų, kad jam čia būtų gera. Estijoje ištisas valandas koncertuoja vietiniai ansambliukai, net paprasčiausi mokykliniai. Svečiai knapso, laukia. Pas mus – atvirkščiai.

Ar Lietuvos folkloro ansambliai noriai atsiliepia į jūsų kvietimą dalyvauti „Balticoje“?

J. Š. Rajonų – visada džiaugsmingai, Vilniaus miesto gal kiek santuriau. Jie patys visur važiuoja, koncertuoja, dalyvauja. Ta prasme yra „sotūs“. Bet mes be jų vis tiek negalime išsiversti. Dideliame renginyje vilniečiai savaimė tampa lyg šeimininkai, pagalbininkai. Stengiamės, kad užsienio kolektyvai bendrautų su mūsiškiais, susipažintų, paskui gal nuvažiuotų vieni pas kitus. Siekiam, kad programos „jvykdymu“ festivalis neužsibaigtų: jo esmių esmė – bendravimas, atradiamas panašių į save, tų, kurie visą laisvalaikį paskyrę

tradicinei kultūrai plėtoti, puoselėti. Svečiai tai vertina, gaunam daug laiškų, kuriuose teigama, esą mes galim didžiuotis savo ansamblių žmonėmis. Užsiekiejai dažniausiai būna labai nustebę mūsų folkloro ansamblių gausa, autentiškumu, sugebėjimu reprezentuoti savo kultūrą, neprisitaikant prie jokių „pop“. Tai jiems ir nuostabu, ir nesuprantama, ir pavydū. Nes kitur, tarkim, Graikijoje, labai suvešėjęs „liaudiškas poppas“ siekiant esą „pritraukti publiką“. Grynumo telieka pėdsakai. Todėl, kaip sakiau, nuolat tenka atmetinėti siūlomus suestradintus folkloro variantus, kalbėti apie liaudies muzikos tradiciškumo, archajiškumo vertę...

Stumiat pasaulį atgal!..

(Juokiasi šviesios mano pašnekovės!)

V. Š. Vilniaus ansambliai, nors išlepinti daugybės renginių, visada atsiliepia į kvietimus. Visada jais gali pasikliauti, visada moka bendrauti su svečiais. Mieli, geri ir džiaugsmingi mūsų santykiai. Manau, tai labai vertinga, godotina...

J. Š. Ansamblių vadovai pastebi, kad jiems paranku, įdomu, kai paskelbiama konkreti tema, užduotis – užsimezga įdomus „žaidimas“, atsiranda naujas akstinas ieškoti, atsinaujinti. Tai visada pasiteisina: festivalis tampa ir pažinimo švente.

Tam pažinimui dar yra „laboratorijos“, kuriose žmonių kartais būna ir nelabai gausu...

J. Š. Folkloro ansamblių vadovams, tyrinėtojams, žinovams tai suteikia gerą progą iš pirmų lūpų išgirsti apie įvairių tautų folkloro, papročių, aprangos savitumus. Besidomintiems tai brangi, dėkinga proga. Lankytojų negausumą nemenka dalimi lemia gal renginio ankstyvas laikas.

Kaip apibūdintumėt programos visumą, „pasiteisinumėt“, kodėl ji būtent tokia, o ne kitokia, kas geriau, blogiau pavyko?

J. Š. Festivalio programa, sakytum, tradicinė, nusistovėjusi. Jokių „prisigalvojimų“, formos kaitaliojimų, visą dėmesį tada galima sukaupti į turinį, temą, simboliką, motyvus – į gilumą. Prasidėjo „Baltica“ Baltijos šalių indų, stalo dengimo, audimų (kas susiję su vaišėmis) paroda. Tikėjomės daugiau estų, latvių eksponatų, o egiptiečiai savo iniciatyva net iš muziejų pasiskolino visą senų vertingų keramikos dirbinį, iliustruojančių, kaip buvo dengiamas jų vaišių stalas, kitų vertingų dirbinių kolekciją. Deja, nedaugelis tai matė.

Rotušės aikštėje Vilniuje prisistatymas buvo spontaniškas, laisvas: ansambliai galėjo vienas kitą pamatyti, susipažinti... Eitynės iš Katedros aikštės per Gedimino prospektą: miesto valdžia neleido eiti pačia

gatve, tik šaligatviais, o kolektyvai gausūs, judrūs, šokantys, dainuojantys, gaila, kad valdžia šitaip nusprendė, bet vis tiek buvo gražu, spalvinga... Liudvika, gal pats pasakyk, kaip tau kas pasirodė...

Ateities žmonės pavydės mums: dar patiriam stebuklingą tautinių kultūrų įvairovę. Puiku, kai tiek šviesumo, gražumo štai ima ir suveža į tavo namus tautų žmonės, patys žydim savo dainomis, šokiais, melodijomis, tautiniu apdaru, papročių kilnumu, pagarbiai pasitinkam ir išleidžiam svečią...

V. Š. Atliepei minčiai, kurią siekėm suformuluoti padėkos kolektyvams tekste, kad pagarbus požiūris į svečią, žmogų yra šventas. Linkėjom – „kad linksmai šokinėtumėt“. Mums atrodė svarbu džiaugsmo spin-duliuavimas iš to, ką darai, ką kuri. Tai teikia jėgų. Gal neatsitiktinai senovėje taip audringai iškilo būtent graikų kultūra: jų pasisveikinimas – džiaugsmo palinkėjimas! Mūsų apeigoms itin būdingi užgérimali – „būkim linksmai, būkim veseli“, kad ir „ateityje visi susirinktume, linksmai šokinėtume“, taigi turėtume energijos. Džiaugsmo turėjimas, gebėjimas džiaugtis – vienas iš svarbiausių dalykų žmogui. Tai pagaliau teikia kultūrinės potencijos, ir – pačią galimybę gyventi. Šiandien mes gal perdaug save vertinam kaip liūdinčią, gedulingą nuotaiką tautą. Mokėkime ir padidžiaugti: svečiais, šventės valanda – visa savo gyvenimo kasdienybe...

Tyliu. Štai pažiūrėkit į mano parengtą klausimyną. Žodis žodin: „Kas kliudė jums dirbtį, džiaugtis, padirbtį ir vėl džiaugtis“?

(Juoko to, puikaus juoko!)

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Joy to you!

Remembering the 2008 Staging
of the Festival “Baltica”

Liudvikas GIEDRAITIS talks to the head of the international festival “Baltica” team, Jūratė ŠEMETAITĖ; deputy artistic director Vida ŠATKAUSKIENĖ and team member Nijolė MARCINKEVICIENĖ. They discuss the latest, nineteenth staging of the festival “Baltica”. The festival has been held since 1987 in Lithuania, Latvia and Estonia according to the principle of rotation. The outstanding feature of the festivals held in Lithuania is a chosen theme that helps explore not only songs and dances, but also customs and crafts. The theme of the last festival was “Guests: Visiting and Receiving”. They all agree that the festival was a success in that it displayed Lithuanian and other national cultural features related to the subject. Ten foreign companies took part in the festival.

Apie „Balticą“, medinius arkliukus ir žibučių žydėjimą

Festivalio rengėjams atitaria Austė NAKIENĖ, etnomuzikologė iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto. (Interviu autoriaus, Liudviko GIEDRAIČIO, žodžiai išmesti kaip beverčiai: troško išklausti ko kritiško...)

Įsimintiniausios, aišku, Atgimimo laikų „Balticos“, kai suplazdo tautinės vėliavos, kai entuziastingai siūbtelėjo į viešumą tautinės tradicijos. Džiaugėmės, kad vis daugiau folkloro renginių, bet apėmė ir nusivylimas: vis labiau „globojam“, organizuojam, sąmoningai puoselėjam tradicijas, o vis mažiau ryžtamės patys dalyvauti, jaustis tradicinės kultūros nariais. Manėm, liaudies kultūra – daugumos, o štai matom, kad ji pasitraukusi į gyvenimo pakraštį, tapusi beveik alternatyviaja. G. Beresnevičius yra aprašęs epizodą, kaip eida mas Kauno gatve prie puošnios parduotuvės durų pamatė stovintį žmogų, o prie jo kojų ant betoninio šaliagatvio – keletas rankų darbo medinių arkliukų: gal kas pirkis. Žmonės praeina, keistai pasižiūri. Kai buvo vai-

kas, tas žmogus gal labai svajojo apie tokį arkliuką, bet dabar vaikai, matyt, jau visiškai kitokių žaislų nori. Nelempva dabar tokiam moderniame pasaulyje stovėti tarp blizgančių prabangų daiktų, švytinčių vitrinų, skubančių praeivių ir siūlyti tokį prastą medinį daiktą... O man mūsų tautosaką primena močiutės žibučių pardavėjos pavasario gatvėse, siūlančios mažas, trapias géleles praeiviams... Ačiū Dievui, kad tebéra tokią žmonių, su mediniais arkliukais, žibutėmis: tada aplink ne vien prabangi pasiūla ir pramogos...

Šių metų „Balticos“ rengėjų sumanymas, kad viskas atrodytų lyg svečiavimasis, nuvykimas į praeitį, į kitokią nei šiandien aplinką, mano požiūriu, buvo gražus. Festivalio dalyviai lankytojus priima kaip svečius: ateikite,

Rotušės aikštėje šoka estų šokių ansamblio „Hoiuspuu“ (vadovė Sirje Osipov) dalyvės.

pasisvečiuokite, atitrūkite nuo miesto darbų, pasiklaušykite, padainuokite... Taip pat šiuo festivaliu mums buvo priminta, koks svarbus yra kulinarinis paveldas. Žmonės nuostabiai greit sugebėjo padengti stalus, papuošti, viduryje stalo pastatyti kokią eglutę (dzūkai) ar, lyg pabaigtuvii šventėje, šalia jo – rugių pėdą (žemaičiai), privežti rūkytų žuvycių (žmonės nuo pajūrio)... Tikros vaišės! Kvietimai, dalijimas. Tvyrojo svečiavimosi, atsipalaivavimo jausmas. Festivalio idėja neliko tik programų „popieriuose“, bet išties buvo šauniai įkūnыта.

Ekspedicijoje esu patyrusi, kad kulinarinis paveldas Lietuvoje dar puoselėjamas: žmonės ir bandas kepa, ir mėsą paruošia kaip įprasta nuo senų laikų. Tai lemia net ir komercinę sékmę – lietuviško maisto restoranai klesti. Taigi šiam paveldui lyg ir nėra didelių grėsmių. Kitas dalykas – tradicinė muzika. Ji lyg vis tyliau girdima, užliejama triukšmingesnių, komerciškai sékmingesnių stilių srauto. Liaudies muzika, dabar, sakytum, konkuruoja su lietuviškaja estrada, kurią mūsų žiniasklaida, Lietuvos televizija ir kiti kanalai skelbia tradicine, teikia pirmumą („Švieski man vėl“ ir pan.). Informacijos priemonės, būdamos įtakingos, išties gali kokį stilium paskelbtį savo tradicija, labai išpopuliarinti, ištiražuoti,

Buzuki groja graikų šokio ir tradicinės kultūros centro ansamblio iš Atėnų instrumentinės grupės dalyvė.

Rotušės aikštėje šoka vengrų Siogirdo miestelio tradicijų puoselėtojų draugijos folkloro ansamblio (vadovė Scilla Horvath) dalyviai.

sureikšminti. Šiandien tai išgyvena šeštojo dešimtmecio dainos. O liaudies muzika, dainos – ne iš tu, ką paprasta tiražuoti, popularinti. Konkurencijos prasme, jos padėtis sunki. Tuo įdomiau, gražiau matyti žmones, kurie pasiryžta gyventi šia muzika. Ypač malonu stebėti, klausytis, kaip prie mažųjų šoninių scenelių belaukiantys koncerto ansambliečiai patys sau po medžiais dainuoja, muzikantai kur nuošalyje užmiršę pasaulį savo instrumentais svirpina. Man tai žaviausia...

Klausydamasis festivalio melodijų, žmogus nuolat ieškai tradiciškumo, autentiškumo, grynumo. Ir štai tarp įvairių stilių – ima ir suskamba! Suskamba tau ta muzika, tas šokis, dainavimas, apie kurį gal nė nežinojai. Štai ir atradimas! Festivalis yra lyg koks suvenyrų turėlis: vieni dirbiniai seniai matyti, kiti gal jau nusibodę, treti gražūs, bet tau jų nereikia, ir staiga pamatai – štai! Gera festivalio savybė – tame daug muzikos, jis kupinas įvairovės. Nepatinkančius dalykus išgyvenu lengvai, nesišvaistau etnomuzikologės vėzdu, nemokau – šitaip reikia, šitaip ne, šitaip galima, šitaip negalima, šios dainos gražios, o tos ne, šis geras stilius, šis tikras

Rotušės aikštėje groja arménų instrumentinio folkloro grupė iš Artsakh'o (Kalnų Karabacho) (vadovas Slava Apresian).

Rotušės aikštėje groja ukrainiečių folkloro ansamblis „Silska muzyka“ (vadovai Irina Slavčiuk ir Viktor Kovalčiuk) dalyviai.

Rotušės aikštėje šoka Graikų tradicinių šokių grupė iš Larisos (vadovas Oikonomou Foteini).

košmaras... Muzikos pasaulyje viskas vyksta pagal savo dėsningumus, lyg bangomis: ateina metas – žmonės pamégsta pramoginę muziką, ateina kitas – ilgisi rimtesniu išgyvenimui. Po polkų antplūdžio žiū ateina melancholiškų lietuviškų dainų metas. Nuolat atsinaujinama. Festivalis – puiki proga pajusti, kokie papūtė nauji vėjai...

Etnografiniai ansambliai iš miestelių, kaimų šioje „Balticoje“ dažnai siekė pavaizduoti tebegyvuojančius ar prisimenamus papročius. Tai jiems labiausiai sekasi, tad renkasi folkloro teatro stilistiką: šiek tiek pavaidindami kuria kaimo gyvenimo vaizdelį. Jei ansamblyje yra bent keli guvūs aktorinių gebėjimų turintys dalyviai, jie šauniai tai pateikia: šeimininkai, svečiai, pasitikimai, pasisveikinimai tradicinėmis etiketo formulėmis, išpirkos, humoristiniai kivirčai, pasišokimai, alaus gérimas, bačkos kaiščio iškėlimas – štai ir nebeliko alaus... Gražu visa tai, patinka patiemams ansambliečiams vaizdelių kūrimas iš pajuokavimų, muzikos, dainų, pasakojimų. Daug tokių pamačius, pasirodė, kad gal ateina folkloro teatro atgimimo banga... Šioje srityje sunkiau miesto folkloro ansambliams: aukštuoju mokslus baigusiai atlikėjai nelengva suvaidinti prietaringą močiutę, tikinčią, kad ménulyje matoma moteris su naščiais... Miestiečiai ieško netikėtų stilių

derinių, naujesnio požiūrio, keistesnio, netikėtesnio programos idėjos jkūnijimo...

Festivalio koncertuose labai krito į akis dėmesys kostiumui. Akivaizdu: dalyviai tam skyrė išskirtinį dėmesį. Gal tai liudija, kad gyvenam geriau, galime pasisiūti geros medžiagos kostiumą, papuoštą rankdarbiais, kruopščiai išsiuvinėtais raštais. Gal ateina ir naujas, gilesnis kostumo suvokimo metas: juk per jį įvyksta persikūnijimas. Neatsitiktinai beveik visi kūrybinių laboratorijų dalyviai šnekėjo būtent apie tautinį kostiumą. Visiems atrodė svarbu papasakoti apie savajį – koks yra, kaip jaučiasi jį apsililkę... Vilkėdami tautinį kostiumą žmonės lyg gržta į buvusius amžius, tampa kitų socialinių sluoksnių atstovais. Daug reikšmės teikta ir papuošalam. Lietuviai vertina žalvario, sidabro papuošalus, užsieniečiai turi savus, o visiems bendra – išskirtinis dėmesys šiai sričiai...

Klausiat, ar neapmaudu, kad, tarkim, kūrybinėse laboratorijose dažnai negausu klausytojų? Ne. Viską pateisinu... Užeikit į „Skalvijos“ kinoteatrą, kur rodomi rimti dokumentiniai filmai – dažnai sėdi tik keli žmonės. Praeinama pro daug gerų siūlomų dalykų. Nebesvajokim apie visuotiną polinkį ir į liaudies kultūrą, kaip buvo tarybinių laikų saulėlydyje. Liaudies kultūra, pasikartosiu, – jau alternatyvioji, prie jos linksta

Rotušės aikštėje šoka graikų šokio ir tradicinės kultūros centro ansamblio iš Atėnų (vadovas Kostas Sachinidis) dalyviai.

Restorane „Tores“ šoka Egipto folkloro grupės „Reda troupe“ (meno vadovas Ehab Hasan) dalyvė.

dažniausiai tie, kurie ją „išpažįsta“, puoselėja, išgyvena, supranta, būtent sąmoningai tai pasirenka. Tokiu dar turim, tad negalim nuleisti rankų...

Renginių organizatoriai, be abejo, stengiasi viską nuodugniai apgalvoti, „sušukuoti“, išrikiuoti, siekia kuo įvairesnių sluoksnių žmonių privilioti, įtikti jiems, ieško patrauklios aplinkos, naujų pateikimo būdų... Bet gal kartais galima pasielgti paprasčiau, savaimingiau, kaip ši kartą buvo ansamblių susipažinimo popietėje prie Vilniaus rotušės. Būtina, kad žmogus nesijaustų prievara patekės į gatvės muzikanto vietą. Ji labai sunki, ta vieta. Pabandyk groti kažkokiamе kampe, kai pro tave einantys jaučiasi „aukštesni“, praeina pro šalį, ne turėdami laiko ir nenorédami klausytis. Rengėjams linkečiau, kad liaudies muziką puoselėjantys žmonės nepatektų į tokią padėtį. Antra vertus, visada žavi netikėtai nukritę reiškiniai, be nereikalingo oficialumo. Reikia surasti pusiausvyrą tarp spontaniškumo, laisvės (o kodėl gi ne: stovim sau ir dainuojam po medžiais!), bet kad žmogus nesijaustų lyg reklaminis lapelis, numestas ant šaligatvio...

Gerai, kad „oficialūs“ valdininkai kartais „jsiterpia“ į folkloro koncertus. Džiaugiausi kultūros ministro dalyvavimu, galėjo tiesiogiai patirti, kokią sritį kuruoja... Juk ir valdininkui, ir tautosakininkui daina įtaigiau skamba iš gyvų žmonių lūpų nei rūsyje iš magnetofono ar, juo labiau, natū. Gal ne visada žavi oficialių asmenų kalbos koncertuose, bet viską, net rėmėjų vardijimus,

Restorane „Tores“ šoka Egipto folkloro grupės „Reda troupe“ (meno vadovas Ehab Hasan) dalyviai.

Sereikiškių parke, festivalio miestelyje amatus demonstruoja folkloro ansamblis „Mioritza“
(vadovai Vartolomei Todeci ir Felicija Pantelimon) dalyviai.

Festivalio miestelio mažojoje scenoje koncertuoja Skuodo r. Mosėdžio kultūros centro folkloro ansamblis (vadovė Vita Pajarskienė).

Sereikiškių parke, festivalio miestelyje, rankdarbius demonstruoja tautodailininkė iš Estijos. *Keiliči'o Kagi'o nuotraukos.*

reikia iškësti... Be to, taip atsiranda kontrastas, įtampos laukas tarp gyvastingos liaudies muzikos ir oficialiuju mūsų gyvenimo formų.

Jau nusistovėjo festivalio struktūra, „veiksmo“ vieta. Sereikiškių parkas virsta festivalio miesteliu, nors iš tiesų primena kaimą – su medžiais, gražiai juosiančia upele... Tas kaimas gal ir apleistas, bet kai čia įsikuria folkloro ansambliai, ima atrodyti, kad taip ir turi būti: takai smėlęti, neiščiustyta, medžiai apauge. Iprasta festivalio vieta, rimtai išgvildenta tema šventę daro svarbiu įvykiu, o ne atsitiktinių pasidainavimų, pašokimų šiupiniu. Kritiniai dalykai – pačių organizatorių vidaus reikalas: ar daugiau vėliavėlių reikėjo, ar gėlių, ar eisenai kur ne ten pakrypo... Nebūtina mums to aiškintis, svarbu esmė. Lankytojai eina į festivalį, norėdami praturtėti, atsinaujinti, džiaugtis gyvenimu.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

**A Second Opinion or What
“Wooden Horses” are Worth**

This is the opinion on the 2008 staging of the festival “Baltica” of the ethnomusicologist Austė NAKIENĖ, who works for the Lithuanian Literature and Folk Institute. She believes that folk culture has developed from being mass culture to offering an alternative to it. She thinks highly of the festival and suggests that people go to such events in order to gain spiritually and find joy. According to her the audience appreciate the essence, i.e. the idea of the event, while the organisers might worry about one or two drawbacks.

Iš Matiškių kaimo šmaikštavimų

Tautosakos pateikėja Marijona Genė SAMOŠKAITĖ-POŠKIENĖ gimė, užaugo ir ilgai gyveno senajame Matiškių kaime (Mažonų sen., Tauragės r.). Dabar gyvena Pagramantyje – už 10 km nuo gimtojo kaimo. Namelis stovi ant Akmenos upės kranto, kur dieną ir naktį girdėti vandens čiurlenimas, kas tikriausiai žmogų nuteikia dvasingai. Gal todėl su Gene Poškiene kalbėtis taip lengva. Ji nuoširdžiai perteikė, ką dainavo, kokius posakius vartojo, kaip šmaikštavo senojo Matiškių kaimo žmonės.

Ką apie rūkorius kalbėjo Matiškių kaimo žmonės:

- Kas ant svieto gražiausias?
- Rūkorius, kad jis jaunas miršta.
- Kur vagys neina?
- Prie rūkoriaus, kad jis visą naktį kuos, nameigt.
- Ko šunys labiausiai bėjė?
- Rūkoriaus, dėl tuo, kad jisai vaikščioj su lazda pasiremdamas.

Kaimo žmonių posakiai ir trumpi pasakojimai:

Bagočiui velnias j koše spurgais šik, o biednam ir j krūpus primyž.

Mama verda kopūstus.

Tėvas ir sako:

- Tik virk rūgščius.

Mama sako:

- Jau gausiu j du varinius virti.

Tėvas atsako:

- Ale abudu rūgščius.

Atėjo anūkas. Senelis klausia:

- Ko nori valgyti?
- Nieko nenoriu, numy prisivalgiau.

Tada senelis sako:

- O gal medaus?

Anūkas sako:

- Kad medaus, tai je.

Senelis paėmė dūnos, užtepė garsyčių ir padavė.

Anūkas atsikando, ėmė kosėti ir sako pro ašaras:

- Mūsų medus saldus, o jūsų – nežinau koks. Pasirovė žolės ir nusišluostė liežuvį.

Anūkas valgo šutytų cibulių laiškų.

Baba sako:

- Zigmukai, tiek daug nevalgyk, vems!
- Babute, aš baise nuoro vėmtė, – sako anūkas.

Baba supa anūką ir dainuoja, o anūkas sako:

- Supk daugiau, o nepliurpk.

Atvažiavo piršliai pas vienturtę dukterį. Piršlys kalbasi su tėvu, o kavalierius su panele. Kavalierius klausia:

- Kokį amatą moki, gal siuvėja esi?
- Siuvėja nesu, ale plikas kiaušės nėsi.
- Tai gal virėja esi?
- Virėja nesu, ale šūdą neési.
- Ar karšta esi?
- Nežinau, bet kai myžu – garū.

Marti išvirė barščius ir prasūdė. Sako anytai:

- Prasūdžiau barščius.

– Če tai nieko blogo. Paimk merliaus, jidék saujų druskos, surišk mazgiuką ir įmesk j barščius, kad ištrauktų sūrumą.

Marti taip ir padarė. Oj, kokie buvo skanūs barščiai!

Atėjo kavalierius prie panos be piršlio. Tėvas padegė lempą ir šnekasi. Tėvas sako:

– Juk mes šneketys galim ir tamsoj, užpūskem lempą, iškada gazos.

- O būsimasis žentas sako:

– Nu, kad tamso, tai galim ir kelnes nusivilkti, kam plėsti kelnių subinę.

Jauna pora kalbasi, ką virti valgyti. Vyras ir sako:

- Išvirk po du kiaušinius.

Ir išėjo pas kaimynus. Paréjo, o tie kiaušiniai dar tebeverda. Žmonelė ir guodžiasi:

- Tie kiaušiniai kytí ir kytí.

Vyras atsako:

- Turbūt senų vištų pasitaikė.

Skūpus vyras nusipirko naujus batus. Apsiavė ir pradėjo eiti dideliais žingsniais. Žmona sako:

- Ką čia išdarinėji, kaip durnius.

– Aš ne durnius, o čédiju batus. Dideliaus žingsniais eisiu, mažiau tenuplyš.

Tada žmona suprato, kad jis labai skūpus.

Pareina du kaimynai iš bažnyčios.

Vienas ir sako:

- Koki man šiandien laiminga diena!
- Antras ir klausia:
- Na ir kas ta laimė?
- Rožančių pamečiau, nereikės poterių kalbėti, – atsako laimingasis.

Žydas éjo keliu, užėjo lietus, perkūnija, žaibai. Žydui néra kur dingti. Žiūri – pakelėje kryžius. Nusiima kepurę, žiūri į dievuliuką ir sako:

- Dieve, juk tave nekaltą prikalė.
- Audra praéjo, užsimaukšlino kepurę ir sako:

- Kad nebūtum kalts, nebūtų prikalę.

Vardų pamégdžiojimas:

Stasė geltonkasė į akéčias pilvą kasė.

Juzė, ližė, guzė.

Uršulė – pašukulė.

Vincas – plincas.

Onė – plonė.

Martynas papartynas, ganė vištas po karklynus, vienos vištos neparginė, gaivo špygą, ne kiaušinį.

Jonas – ponas – kapitonas,
Vogė miltus kaip šétonas,
Iš tų miltų blynus kepė,
Per langelį mergoms metė.

Jurgis – spurgis.

Amelė – kumelė.

Maré kalė baltnugarė.

Marijonos Genės Samaškienės pasakojimus užraše ir spaudai pateikė Birutė BASTIENĖ, Pagramančio regioninio parko kultūros paveldo specialistė.

PEOPLE TELL

Some Matiškiai Village Jokes

Folklore provider Marijona Genė Samoškaitė-Poškienė offers a handful of Matiškiai Village jokes that reflect juicy and perceptive villagers' humour. Written by Birutė Bastienė.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2008 Nr. 5 (122)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai
<i>REDAKCIJOS ADRESAS:</i>
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius el. p. liaudies.kultura@llkc.lt
<i>VYRIAUSIOJI REDAKTORE</i>
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12 el. p. lkredaktore@llkc.lt
<i>SKYRIŲ REDAKTORIAI:</i>
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ Maketas Martyno POCIAUS Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ
<i>REDAKCIINĖ KOLEGIJA:</i>
Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos mokslų ir diplomatinės institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44, LT44261 Kaunas
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RACIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяно- ведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru
© „Liaudies kultūra“ Steigimo liudijimas Nr. 152 Pasirašyta spaudai 2008 10 30 Tiražas 880 egz. Formatas 60x90/8 Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.
Lietuvos liaudies kultūros centras Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Seliū g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Vilniaus lygiadieniai.

- Ugnies ženklai. Pokalbis su ilgamete etnokultūrinių
Vilniaus švenčių rengėja Egle PLIOPLIENE 1•
Ugnies juostos. Pokalbis su keramike Julija IKAMAITE 8•
Vilniaus švenčių ugnys. Mintimis dalijasi mitinio
pasaulėvaizdžio tyrinėtojas Dainius RAZAUSKAS 14•

MOKSLO DARBAI

- Aleksandras STABRAUSKAS. Du istoriniai akmenys:
jų lokalizacija ir paskirtis 19•
Rasa PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ. Gimimų reguliavimo būdai
ir jų raiška istoriografiniame kontekste 30•
Jurgita PAČKAUSKIENĖ. XX a. pabaigos – XX a. vidurio
kaldinti kryžiai Raseinių rajono kapinėse 38•

SKAITYMAI

- Arnold van GENNEP. 3. Individai ir grupės 50•

ATMINTIS

- Sakralumo paieškos. Saulės MATULEVIČIENĖS
pokalbis su Alfonsu ANDRIUŠKEVIČIUMI 56•

PAŽINTYS

- Aleksandras STABRAUSKAS.
Vlado Šaulio (1902–1977) archyvas 62•

IN MEMORIAM

- Almutė GRAŽULIENĖ. Gyvenimas šokio ritmu.
Profesoriui Juozui Gudavičiui atminti 68•
Alė POČIULPAITĖ. Dovydas Teresius. 1989–2008 70•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

- Džiaugsmo jums! 2008-ųjų „Balticą“ prisimenant.
Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su festivalio rengėjomis
Jūrate ŠEMETAITE, Vida ŠATKAUSKIENE ir
Nijole MARCINKEVICIENE 73•
Austė NAKIENĖ. Apie „Balticą“,
medinius arkliukus ir žibucių žydėjimą 80•

ŽMONĖS PASAKOJA

- Iš Matiškių kaimo šmaikštavimų 87•

VIRŠELIUOSE: Viktor Geraščenko. „Lygiadienio ožys“. 2008 m.

2008-ųjų rudens lygiadienis.

Viena iš ugnies juostų Neries krantinėje audėjų.

Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos